

ISSN 2616-9444

Міністерства освіти і науки України
Запорізький національний університет

Заснований
у 2009 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації

Серія КВ № 15436-4008 ПР
22 червня 2009 р.

Адреса редакції:

Україна, 69600,
м. Запоріжжя, МСП-41,
вул. Жуковського, 66

Телефон

для довідок:
(061) 228-75-26

Факс: (061) 228-75-26

Вісник

Запорізького національного університету

Юридичні науки

№ 1, 2018

Запоріжжя 2017

DOI Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки
<https://doi.org/10.26661/hznuj-2616-9444>

DOI № 1/2018

<https://doi.org/10.26661/hznuj-2018-1-177>

Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2018. – № 1. – 181 с.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою ЗНУ (протокол засідання № 10 від 27.04.2018 р.)

Згідно з Постановою Президії ВАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 р.; Наказ МОН України № 1528 від 29.12.2014 р. збірник внесений до переліку наукових фахових видань (юридичні науки).

Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки внесено до Міжнародної науково метричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща) (з 1 січня 2015 р.).

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

- Головний редактор** – Коломоєць Т.О., доктор юридичних наук, професор
Заступник головного редактора – Колпаков В.К., доктор юридичних наук, професор
Відповідальний редактор – Лютіков П.С., доктор юридичних наук, доцент

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Бевзенко В. М. – доктор юридичних наук, професор
Биргеу М. М. – доктор юридичних наук, професор (Республіка Молдова)
Болокан І. В. – доктор юридичних наук, доцент
Бондар О. Г. – доктор юридичних наук, доцент
Віхляев М. Ю. – доктор юридичних наук, доцент
Долницький Б. – доктор юридичних наук, професор (Республіка Польща)
Дугенець О. С. – доктор юридичних наук, професор (Російська Федерація)
Ібрагімов С. І. – доктор юридичних наук, професор (Республіка Таджикистан)
Комзюк А. Т. – доктор юридичних наук, професор
Кузенко Л. В. – кандидат юридичних наук, доцент
Кузьменко О. В. – доктор юридичних наук, професор
Курило В. І. – доктор юридичних наук, професор
Курінний Є. В. – доктор юридичних наук, професор
Куц В. М. – кандидат юридичних наук, професор
Ліпкан В. А. – доктор юридичних наук, доцент
Лукашевич В. Г. – доктор юридичних наук, професор
Манн Томас – доктор наук, професор (ФР Німеччина)
Мельник Р. С. – доктор юридичних наук, ст. наук. співробітник, професор
Пирожкова Ю.В. – доктор юридичних наук, доцент
Приймаченко Д. В. – доктор юридичних наук, професор
Самойленко Г. В. – кандидат юридичних наук, доцент
Сильченко М. В. – доктор юридичних наук, професор (Республіка Білорусь)
Сквірський І. О. – доктор юридичних наук, доцент
Стеценко С. Г. – доктор юридичних наук, професор
Тихомиров О. Д. – доктор юридичних наук, професор
Шевченко А. Є. – доктор юридичних наук, професор
Шишка Р. Б. – доктор юридичних наук, професор
Ярмиш О. Н. – доктор юридичних наук, професор

ISSN 2616-9444 (Print)

ISSN 2616-9452 (Online)

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

АГАНІНА А.О.

*ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ* 8

ГАНЗЕНКО О.О.

*ПРАВОВІ ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ
СПІВРОБІТНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ* 21

РОЗДІЛ II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

ВЕРЛОС Н.В.

*РЕЦЕПЦІЯ ІНСТИТУТУ МЕДІАЦІЇ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНОГО СПОСОБУ
ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ* 29

РОЗДІЛ III. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

КОДИНЕЦЬ А.О.

*ДОГОВІР У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН: ОСОБЛИВОСТІ
ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ* 40

КУХАРЄВ О.Є.

*ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОСТМОРТАЛЬНИХ ДІТЕЙ
СПАДКОДАВЦЯ У СПАДКОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ* 46

РОЗДІЛ IV. АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ПИРОЖКОВА Ю.В.

*ПОЛІТИЧНА ФУНКЦІЯ ВІТЧИЗНЯНОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА:
КЛЮЧОВІ ВЕКТОРИ ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНОЇ ПАРАДИГМИ* 55

КОМІССАРОВ С.А.

*ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВА УЧАСНИКІВ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ
ПРО ПРОСТУПОК ПРОТИ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ:
ОСОБЛИВОСТІ В УМОВАХ АТО* 62

МАКАРЕНКОВ О.Л.

*ВИХІДНІ ПРИНЦИПИ ПРАВА ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА
В АНТИКОРУПЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЯХ ЗАКОНОДАВСТВА
ПРО СУДОВУ ВЛАДУ* 68

ЯКОВЕНКО Є.О.

*АКТУАЛЬНІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З КОРУПЦІЄЮ* 76

МЕДВЕДЕНКО Н.В.

<i>СУТНІСТЬ ЗАХОДІВ ДИСЦИПЛІНАРНОГО ВПЛИВУ ТА ЇХ РОЛЬ У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ</i>	85
---	----

ДІДЕНКО Є.В.

<i>СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ</i>	93
---	----

ШЕВЧЕНКО М.В.

<i>АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАПОБІГАННЯ Й ПРОТИДІЇ ВІДМИВАННЮ (ЛЕГАЛІЗАЦІЇ) КОРУПЦІЙНИХ ДОХОДІВ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ</i>	100
--	-----

РОЗДІЛ V. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО**ЄРМОЛЕНКО Д.О.**

<i>ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В БОРОТЬБІ З ТЕРОРИЗМОМ</i>	110
---	-----

**РОЗДІЛ VI. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО****ІГНАТЕНКО І.В.**

<i>ПРАВОВІ АСПЕКТИ МОНІТОРИНГУ ЗЕМЕЛЬ У ПРОЦЕСІ МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ</i>	117
--	-----

**РОЗДІЛ VII. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА
ТА КРИМІНОЛОГІЇ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО****ЄНА І.В.**

<i>ІНФОРМАЦІЙНИЙ ТЕРОРИЗМ ЯК ЕЛЕМЕНТ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ</i>	128
--	-----

УЗУНОВА О.В., КАЛЮГА К.В.

<i>ПРО ВИТОКИ ІНСТИТУТУ СУДУ ПРИСЯЖНИХ (ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)</i>	135
--	-----

ШАЛДИРВАН П.В.

<i>ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СУЧАСНИМ ВІЙСЬКОВО-КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ФРАНЦІЇ, ФРН І США</i>	143
---	-----

**РОЗДІЛ VIII. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ****ГОРБАЧЕВ В.П.**

<i>ПРОКУРОРСКИЙ НАДЗОР ЗА ДОЗНАНИЕМ ПО ПОЛИТИЧЕСКИМ ПРЕСТУПЛЕНИЯМ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ (ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ АСПЕКТ)</i>	152
---	-----

ДЕМУРА М.І.

<i>ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ПОТЕРПІЛОГО В АСПЕКТІ ЗМІН ДО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ 2017 Р.</i>	159
---	------------

МЕЛЬКОВСЬКИЙ О.В.

<i>КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ</i>	164
---	------------

СІНЄЛЬНИК Р.В.

<i>АНАЛІЗ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ЗМІН ЩОДО ВИКОНАННЯ УХВАЛИ ПРО ДОЗВІЛ НА ОБШУК ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ</i>	171
--	------------

<i>ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ</i>	178
---	------------

<i>ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У “ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ” (СЕРІЯ „ЮРИДИЧНІ НАУКИ”)</i>	179
--	------------

CONTENTS

SECTION I. TOPICAL ISSUES OF THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

AGANINA A.O.

LEGAL REGULATION OF ENTERPRISE ACTIVITY: HISTORICAL ASPECT..... 8

GANZENKO O.O.

LEGAL MEANS OF FORMING LEGAL CULTURE OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS..... 21

SECTION II. CONSTITUTIONAL AND MUNICIPAL LAW

VERLOS N.V.

*RECEPTION OF MEDIATION INSTITUTE AS ALTERNATIVE METHOD OF
CONSTITUTIONAL RIGHTS PROTECTION OF INDIVIDUAL AND CITIZEN IN UKRAINE*..... 29

SECTION III. CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

KODYNETS A.O.

*CONTRACT IN THE FIELD OF INFORMATION RELATIONS:
SOME FEATURES OF CIVIL REGULATION*..... 40

KUKHARIEV O.I.E.

*SOME ASPECTS OF LEGAL STATUS OF POSTMORTAL CHILDREN
OF TESTATOR IN INHERITANCE LAW OF UKRAINE*..... 46

SECTION IV. ADMINISTRATIVE AND FINANCIAL LAW

PYROZHKOVA J.V.

*POLITICAL FUNCTION OF DOMESTIC ADMINISTRATIVE LAW:
KEY VECTORS OF HUMAN-CENTRIC PARADIGM*..... 55

KOMISSAROV S.A.

*DUE-PROCESS RIGHTS OF PROCEEDING PARTICIPANTS IN THE CASE OVER
MISDEMEANOUR AGAINST PUBLIC ORDER: PECULIARITIES
IN THE ATO CONDITIONS*..... 62

MAKARENKO O.L.

*BASIC PRINCIPLES OF OPEN SOCIETY LAW IN ANTI-CORRUPTION
TRANSFORMATIONS
OF LEGISLATION ON THE JUDICIAL AUTHORITY* 68

YAKOVENKO E.A.

*THE ACTUAL LEGAL ASPECTS OF ATTENTION TO ADMINISTRATIVE
RESPONSIBILITY FOR LEGAL INFRINGEMENT, COMPLIANCE WITH CORRUPTION* 76

MEDVEDENKO N.V.

*THE CONDITION OF DISCIPLINARY INFLUENCING ACTIONS AND THEIR ROLE
IN THE ACTIVITIES OF BODIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE* 85

DIDENKO YE.V.

*ESSENCE AND FEATURES OF EXERCISE OF RIGHT TO FAIR TRIAL
IN CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENCES*..... 93

SHEVCHENKO M.V.

<i>ADMINISTRATIVE LEGAL MECHANISM DIRECTED TOWARDS PREVENTION AND COUNTERACTING LAUNDERING THE PROCEEDS OF CORRUPTION AND PROSPECTS OF ITS ENHANCEMENT</i>	100
--	------------

SECTION V. INTERNATIONAL LAW**YERMOLENKO D.O.**

<i>LEGAL REGULATION OF INTERNATIONAL COOPERATION IN COMBATING TERRORISM</i>	110
---	------------

SECTION VI. LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENT LAW; NATURAL RESOURCES LAW**IGNATENKO I.V.**

<i>LEGAL ASPECTS OF LAND MONITORING IN THE PROCESS OF TOWN-PLANNING ACTIVITIES</i>	117
--	------------

SECTION VII. TOPICAL ISSUES OF CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL-EXECUTIVE LAW**ENA I.V.**

<i>INFORMATION TERRORISM AS AN ELEMENT OF MODERN UKRAINIAN POLITICS</i>	128
---	------------

UZUNOVA O.V., KALIUGA K.V.

<i>ABOUT THE BEGINNINGS OF THE INSTITUTE OF THE JURY TRIAL (HISTORICAL ASPECT)</i>	135
--	------------

SHALDYRVAN P.V.

<i>COMPARATIVE ANALYSIS OF ELEMENTS OF CRIMES PROVIDED BY THE MODERN MILITARY-CRIMINAL LEGISLATION OF FRANCE, GERMANY AND THE USA</i>	143
---	------------

SECTION VIII. CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINOLOGY; OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY**GORBACHEV V.P.**

<i>PROSECUTORS SUPERVISION OVER THE INQUIRY ABOUT POLITICAL CRIMES IN THE RUSSIAN EMPIRE (THE ORGANIZATIONAL ASPECT)</i>	152
--	------------

DEMURA M.I.

<i>SPECIAL ISSUES FOR IMPROVING THE PROCESSUAL STATUS OF THE VICTIM IN LOSS OF THE CHANGE TO THE CRIMINAL PROCEDURAL CODE OF UKRAINE IN 2017</i>	159
--	------------

MELKOVSKIY O.V.

<i>CONCEPTUAL ISSUES OF INTERNAL SAFETY ASSURANCE OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE</i>	164
--	------------

SINIELNIK R.V.

<i>ANALYSIS OF PROCEDURAL CHANGES ON DECISION OF PERMIT FOR SEARCH OF HOUSING OR OTHER PROPERTY OF A PERSON</i>	171
---	------------

INFORMATIONAL REFERENCES ABOUT THE AUTHORS	178
--	------------

THE REQUIREMENTS TO THE ARTICLES' REGISTRATION IN THE "ZNU JOURNAL" (SERIES "LEGAL SCIENCES")	179
---	------------

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2018-1-01>

УДК 347.7:334.722 (477) (091)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Аганіна А.О., к.ю.н., доцент

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
aganinaalena2017@gmail.com*

У статті аналізуються етапи виникнення, розвитку та формування вітчизняного підприємницького права. Відокремлюються корпоративні організації купецтва в Україні в процесі модернізації законодавства й державної політики.

Розкриваються проблеми розвитку підприємницького права в історичному вимірі та вплив останнього на сучасний зміст правових основ підприємницької діяльності, його базові юридичні конструкції.

Визначено основні напрями радянської школи права, що залишились у спадок у парадигмі сучасного підприємницького права.

Ключові слова: купецькі гільдії, підприсмець, підприємництво, підприємницька діяльність, право на підприємницьку діяльність.

LEGAL REGULATION OF ENTERPRISE ACTIVITY: HISTORICAL ASPECT

Aganina A.O.

*Zaporizhzhya national university, str .Zhukovsky, 66, Zaporizhzhya, Ukraine
aganinaalena2017@gmail.com*

The stages of origin, development and forming of home enterprise right are analysed in the scientific article. Corporate organizations of the merchants become separated from in Ukraine in the process of modernisation of legislation and public policy.

The problems of development of enterprise right in the historical measuring and influence last open up on modern maintenance of legal frameworks of entrepreneurial activity, him base legal constructions. Basic directions of soviet school are certain rights that remained in an inheritance in the paradigm of modern enterprise right.

The analysis of historical and home experience and modern tendencies testify that an enterprise is one of major factors of socio-economic progress of modern society. Therefore development of enterprise is examined as strategic direction of overcoming of economic crisis and decision of socio-economic problems and contradictions.

Exactly history of the Ukrainian businessman hides in itself much interesting and yet to the end of not got to know. Generalization of experience, opening of the positive and negative phenomena within the framework of historical periods exposes the problems of development of enterprise right in the historical measuring and influence last on modern maintenance of legal frameworks of entrepreneurial activity, him base legal constructions. Yes, in the end XIX at the beginning XX of century, when changes were in socio-economic life under act of reforms, technical progress and forming of new social layers, has an important value for determination of principles, certain tasks and forms of activity of businessmen and industrialists in modern Ukraine, where events are conducted in relation to deepening of democratic principles of development of society, activation of citizens in realization of economic transformations, increase of welfare of people.

In any state an enterprise did not test such difficulties, as in Ukraine, especially in imperial and soviet periods of her history. It is identified with capitalist exploitation, anticivil displays of «private-ownership vestiges», it was thought to be a reaping element that was subject to obligatory elimination. However

experience of socialist construction in the USSR testified just to reverse - about immortality of always inherent to the man thirst to independent economic creation. The real life of soviet society showed that, not having regard to direct physical liquidation of representatives of enterprise class and other facilities of suppression be what displays of enterprise initiative, all post-October period of home history is marked existence of specific, substitute, ugly, but however no less enterprise in the basis standards of economic behavior.

In addition, the off type for time of socialism standards of economic behavior can be found not only in the years of new economic Policy but also in the shadow economy of stagnant period, in the economic experiments carried out in soviet times, where it was simply impossible to do without an innovation and enterprise vein. Even in severe Stalin time of the mode it was not succeeded fully to do away with a shallow handicraft and trade, that on a microlevel too instanced private entrepreneurial activity in the hard scopes of the totalitarian mode.

Key words: merchant guilds, businessman, enterprise, entrepreneurial activity, right on an enterprise.

Поступ України як соціальної, демократичної та правової держави в європейське співтовариство вимагає підвищення ефективності функціонування всіх ланок суспільства. До основних завдань сьогодення необхідно віднести також подальше вдосконалення правового регулювання підприємницької діяльності.

Так, у системі права правові основи підприємницької діяльності формуються з норм різних галузей права (конституційного, цивільного, трудового, фінансового, адміністративного, кримінального, податкового тощо). Правовою основою підприємницької діяльності є Конституція України, яка являє собою юридичну базу всього чинного законодавства. Основний Закон держави гарантує єдність економічного простору країни, вільне переміщення товарів, послуг і фінансових коштів, підтримку конкуренції, свободу економічної діяльності. Визнаються й захищаються також приватна, державна та муніципальна форми власності. Конституція має найвищу юридичну силу та визначає головну економічну й правову проблеми – проблему власності, встановлення різноманіття форм власності та необхідність їх реєстрації. Згідно з Конституцією України приватна власність охороняється законом, встановлюються гарантії свободи економічної діяльності, закріплюється механізм ринкових відносин. Гарантовані утворення та функціонування єдиного ринку, вільне переміщення товарів, послуг і фінансових коштів усією територією України, підтримка та розвиток добросовісної конкуренції, недопущення економічної діяльності, спрямованої на створення монополії.

Встановлення історичних закономірностей і національних особливостей еволюції інституту підприємництва, обґрунтування на цій основі напрямів удосконалення правових основ підприємницької діяльності передбачає дослідження історії підприємництва в Україні як процесу становлення інноваційної моделі господарської поведінки, оцінку характеру та ефективності інституційної взаємодії держави й бізнесу на різних етапах господарської еволюції, аналіз та узагальнення генези, історико-культурних чинників і політико-економічних детермінант розвитку підприємництва.

Характеризуючи теоретичну основу дослідження, варто зазначити, що досить велику увагу проблемам підприємництва як економічного явища приділено в працях учених-економістів, таких як Є. Борисов, А. Бусигін, Ю. Львов, П. Друкер, Е. Долан, Д. Ліндсей та інші. Поняття й ознаки підприємницької діяльності як предмета правового регулювання аналізувались у роботах таких юристів, як В. Андреев, Ю. Бисага, О. Бігняк, А. Биков, О. Вінник, О. Гарагонич, В. Долинська, І. Дойніков, С. Жилінський, Ю. Жорнокуй, Т. Кашаніна, А. Курбатов, В. Лаптев, П. Лахно, К. Лебедев, В. Малига, Л. Ніколаєва, О. Підпригора, В. Селіванов, І. Спасибо-Фатеева, І. Труш та інші. Дослідження згаданих учених істотно розширюють і поглиблюють уявлення про підприємницьку діяльність, однак чимало питань залишилось поза увагою науковців.

Варто зазначити, що розвиток підприємницької діяльності в історії української державності пов'язаний із рівнем розвитку суспільства та держави. Тому з метою систематизації та більшої планомірності викладу зазначеної проблеми необхідно відокремити основні періоди

становлення й розвитку підприємницької діяльності: Перший період – князівський, що тривав із кінця IX ст. до початку XIV ст. (до примусового приєднання українських земель Великим князівством Литовським та Річчю Посполитою). Другий період – литовсько-польський, що тривав із середини XIV ст. до середини XVII ст. (до початку національної революції під проводом Б. Хмельницького). Третій період – козацько-гетьманський, що тривав із середини XVII ст. до кінця XVIII ст. (до ліквідації Гетьманщини та Запорозької Січі). Четвертий період – імперський, що тривав із кінця XVIII ст. до початку XX ст. П'ятий період – відродження української державності (1917–1920 рр.). Шостий період – радянська доба (1917–1991 рр.). Зазначена періодизація, як і будь-яка інша, значною мірою умовна. Проте в її межах можна розглянути головні тенденції становлення й розвитку підприємницької діяльності.

У князівську добу вже була відома підприємницька діяльність. Так, зародження торгівлі в слов'ян відбулося ще у VIII – IX ст., а в X – XI ст. вже велась активна міжнародна торгівля, при цьому Київська Русь стала транзитним центром міжнародного руху товарів. Найбільш впливовими торговцями в Київській Русі були гості, тобто купці-оптовики, які спеціалізувались на міжнародній торгівлі. Разом із торгівлею розвивався грошовий обіг (ст. 48–52) [1]. Головними особливостями активного розвитку зовнішньої торгівлі в Київській Русі були її великі обсяги, організаційна складність і підтримка з боку держави як через охорону шляхів та караванів, так і шляхом відстоювання інтересів купецтва в міждержавних угодах. Гості завдяки знанню мов часто були також своєрідними дипломатами й розвідниками. Саме купецтво спромоглося налагодити ділові зв'язки із закордонними контрагентами, створити перші товариства, щоб відстоювати професійні інтереси перед владою, ділитися корисною інформацією та фінансово підтримувати один одного.

В XI ст. купецтво стало окремим соціальним і професійним прошарком руського суспільства. Поряд із купцями-професіоналами на місцевих ринках були присутні також численні групи торговців-ремесників, які продавали власну продукцію. Ремесло в міру ускладнення продукції та поширення спеціалізації дедалі більше відокремлювалось від сільського господарства та переходило до виробництва продукції не лише на замовлення, а й для реалізації на ринку. Базою купецтва були міста, які з XI ст. почали активно зростати. М. Тихомиров вважає, що за рівнем розвитку ремесла й торгівлі руські міста не поступалися західноєвропейським містам, а в деяких сферах навіть перевершували їх [2].

Отже, зачинателями підприємницької діяльності були купці в Київській Русі. Грунтуючись на своєму майні та інтуїції, вони на свій страх і ризик налагоджували торговельні стосунки з Візантією, Закавказзям, Середньою Азією, Прибалтикою та Європою. У XII ст. почали формуватися торгові центри, купецькі об'єднання, власні корпорації. Підприємництво із зовнішньоекономічної сфери поступово переносилось на українську територію та впроваджувалось у внутрішньогосподарські відносини, спочатку в торговельні, а потім і у виробничі. Позитивними чинниками для розвитку підприємницької діяльності на українських землях було формування власної грошової системи, визначення правового поля для підприємництва, усталення його певних традицій.

Згодом для України виокремлюється певна специфіка, яка зумовлюється тривалими перервами в існуванні національної державності. Як наслідок, литовсько-польська доба (із середини XIV ст. до середини XVII ст.) позначена створенням принципово нових умов для підприємництва. У цей період з'явилися нові організаційні структури – гільдії, мануфактури та цехи, однак із часом їх сувора регламентація стала перешкодою для приватної ініціативи.

У середині XIV – на початку XIX ст. українське купецтво користувалося магдебурзьким правом. Водночас у торгових центрах, таких як Київ, Львів, Ніжин та інші, утворювались численні іноземні купецькі колонії (грецькі, вірменські, італійські). У цей період українське підприємництво розвивалося в межах європейської економічної традиції. Однак із другої половини XVI ст. шляхи розвитку західноєвропейського та українського підприємництва

розійшлися. Революція цін зумовила вигідність виробництва в Східній Європі продовольства внаслідок його подорожчання на споживчому ринку. Мануфактурне виробництво Західної Європи потребувало сировини, а зростаючі міста – продуктів харчування. Попит на хліб зумовив організацію панського фільваркового господарства. Після Люблінської унії 1569 р. прискорилось покріпачення селян, адже фільварки вимагали забезпечення робочою силою.

У межах третього періоду, козацько-гетьманського (середина XVII ст. – кінець XVIII ст.), підприємництво зумовлювалось розвитком промислів, втягненням козацьких господарств у товарне виробництво, включенням у російський економічний простір, деформацією попередніх економічних зв'язків. Унаслідок національної революції 1648–1676 рр. економічні процеси в Правобережній Україні та в Гетьманщині пішли різними шляхами. Так, завершення воєнних дій проти Польщі та розподіл України (Андрусівське перемир'я 1667 р., Вічний мир 1686 р.), у результаті якого Правобережжя залишилось під владою Польщі, спустошення більшості земель, особливо Правобережної України, напади татар, нескінченне протистояння козацької старшини підірвали підприємництво цього краю.

Проте, незважаючи на вкрай несприятливі умови, в економіці Лівобережної України з'являються паростки товарного господарства у вигляді купецького капіталу, підприємництва, поширення найманої праці тощо. На Лівобережжі торгові люди наприкінці 1660-х рр. становили до 8% міського населення. Купецтво формувалося насамперед за рахунок торговельних агентів, шляхти, козацької старшини. Купецький капітал зростав як за рахунок торговельних операцій, так і внаслідок занять купців лихварством та орендарством. Використовуючи різні форми збагачення, купецтво активно впливало на поглиблення товарності виробництва промислової й сільськогосподарської продукції, активізацію зв'язків між регіональними ринками та формування єдиного всеукраїнського ринку [3].

Вагоме місце в промисловості Гетьманщини посідало гуральництво. Після Хмельниччини воно було поширене серед козаків, міщан і посполитих. Проте з 1670-х рр. право гуральництва стало привілеєм козацтва взагалі, а далі – переважно правом старшини. Широко розвинене було здобування поташу, переважно в північно-східній частині України, найбільше в Чернігівщині. Великим власником поташових буд був архієпископ Лазар Баранович. Крім того, здобували багато селітри, яка йшла на виробництво пороху, та вивозили її за кордон.

Отже, незважаючи на занепад продуктивних сил унаслідок війн, розвивалася козацька підприємливість, з'явилося чумацтво як вільна торговельно-мандрівна асоціація зі своїми традиціями. Поступова ліквідація козацької державності в 1764 р. негативно позначилась на умовах для підприємництва місцевих мешканців. Міста заселяла купецька еліта переважно неукраїнського походження. Купці, які вели оптову й роздрібну торгівлю, об'єднувалися в гільдії. Гільдійське купецтво мало податкові пільги, проте сплачувало громадські збори, несло певні повинності (шляхову, постійну тощо). Із XVII ст. в Україні купецтво поступово перейшло на методи капіталістичної підприємницької діяльності як у промисловості, так і в галузі торгового обороту. Наприкінці XVIII ст. купці були звільнені від рекрутчини й тілесних покарань. Крім того, до купецького стану мав змогу записатися будь-хто з міщан, якщо в нього був капітал 500 крб. Правове становище купців залежало від своєчасної сплати гільдійських внесків, неплатник автоматично переводився до стану міщан.

У липні 1754 р. вийшов імператорський указ, яким по всьому периметру кордонів України з Польщею та Туреччиною створювалися російські прикордонні митниці. Митні установи закладалися в містах Бахмуті, Ізюмі, на кордоні з Кримським ханством, у місті Царицинську, селі Переволочні, містах Кременчузі, Переяславі, Василькові, Міжгір'ї, селищі Добрянці тощо. Саме з українського купецтва стягуватися ті ж податки й мито, що надходили до Державного скарбу гетьмана. У результаті Лівобережна Україна та особисто К. Розумовський втрачали орієнтовно 50 тис. руб. щорічних податкових надходжень [4].

У середині XVIII ст. українське купецтво, зокрема Лівобережної України, починає активно клопотати перед державою про закріплення власної монополії на ведення торговельних операцій. Згідно з Торговим статутом 1755 р. селянам було заборонено торгувати в «близькій від міст відстані». Купецтво, таким чином, поступово ставало привілейованою категорією населення з досить сильними рисами станової відособленості [5].

Імперська доба з кінця XVIII ст. до початку XX ст. позначилася входженням українських земель до складу Російської та Австро-Угорської імперій і становленням індустріального суспільства. Саме наприкінці XVIII ст. почався новий етап у розвитку вітчизняного торговельного підприємництва й корпоративної організації купецтва. «Освічена самодержавець» Катерина II під впливом учення французького просвітництва виявила себе прибічницею вільної торгівлі та звільнення її з-під жорсткого контролю держави. За часів її правління було скасовано чимало указів і регламентів Петра I, що обмежували торгівлю й ділову ініціативу підприємців. Розширивши особисті та індивідуальні права купецького стану, Катерина II водночас звільнила їх від сплати подушного податку. У її знаменитому «Наказі» містилася досить чітка вказівка на те, що «торговля оттуда удаляется, где ей делают притеснения, и водворяется там, где ее спокойствие не нарушают».

Так, у 1775 р. була запроваджена система купецьких гільдій і відповідних привілеїв, а остаточно купецький стан був оформлений законодавчим актом Катерини II – жалуваною грамотою містам у 1785 р. За цією грамотою купецтво отримало фактичне звільнення від рекрутської повинності, яку воно могло тепер сплачувати. Крім того, представники великого торговельного капіталу були звільнені від тілесних покарань і солдатських постоїв; їм надавалося право вільного пересування та проживання на всій території країни, а також право бути нагородженими орденами й чинами «за оказанные Отечеству особо важные заслуги». Купцям першої гільдії надавалися навіть суто дворянські привілеї – з'являтися при імператорському дворі при шпазі (у вітчизняному вбранні – при шаблі), право носити губернські мундири тощо. Протягом кінця XVIII ст. на українських землях утвердилося загальноросійське законодавство, а також загальноросійські правовідносини, єдиний економічний, фінансовий і податково-митний правопорядок [6].

У зазначений період трансформувалося розуміння місця й ролі підприємця в економічній і соціальній структурі суспільства. Купецтво, яке купувало промислові посвідчення та займалося торгівлею, у доіндустріальну добу асоціювалося з підприємництвом. Так, посвідчення першої гільдії та 1 й 2 класів другої гільдії, які давали купецтву право на підприємницьку діяльність, стосувалися великих торговельних і промислових закладів. Таких в Україні було видано в 1873 р. 4,2 тис. Посвідчення від 3 до 5 класу включно отримували купці – власники дрібних і середніх підприємств. Ця категорія отримала 13,8 тис. свідоцтв [7, с. 75].

Із часом станове розуміння підприємців руйнувалося. Соціальна значущість станових привілеїв купецтва, визначених нормативно-правовими актами XVIII ст., знижувалася. Купці, дворяни, а згодом і селяни активно залучалися до підприємницької діяльності.

Варто зазначити, що особливістю, притаманною українському купецтву кінця XVIII ст., була дискретність соціальної еволюції, відсутність історичної спадкоємності в розвитку. Вітчизняні купецькі гільдії, на відміну від західноєвропейських, не мали жодних атрибутів кастової, замкненої корпорації – традиційного статутного документа, поручительства під час прийому до гільдії та обов'язкового випробувального терміну, корпоративних церемоній тощо. Стан був повністю відкритий для прийому до нього нових членів, процедуру вступу було вкрай спрощено – необхідною передумовою була лише сплата державного податку (гільдійського збору). Взагалі триступенева гільдійська система проіснувала до 1863 р., коли було скасовано надто численну для корпоративного товариства третю гільдію. Перша й друга гільдії формально проіснували до 1917 р., проте вже задовго до цього втратили своє колишнє практичне значення [8, с. 1].

Розвиток українського купецтва в межах правового поля російської феодально-абсолютистської держави негативно позначився на його історичній долі та наклав суттєвий відбиток на подальшу еволюцію вітчизняної економіки. Оскільки підприємництво в усі часи існувало в двох економічних режимах (авторитарно-регулюючому та вільноринковому), то для розвитку господарства України наприкінці XVIII ст. був характерний саме авторитарно-регулюючий режим. Це означало, що український підприємець постійно перебував під жорстким контролем абсолютистської держави, яка через систему державних монополій і прямих податків не лише вилучала значну частину його прибутків, а й визначала потрібні їй напрями, форми та розмах підприємницької діяльності. Із цієї ж причини український підприємець міг набагато успішніше реалізувати себе саме в торгівлі, де можна було простіше й швидше заробити гроші, а також приховати їх від влади.

Державна політика морального заохочення торгівлі й ділової активності купців знайшла вияв у певних законодавчих актах. У 1800 р. купцям першої гільдії та іменитим громадянам після 12-річного безперервного перебування в складі купецької корпорації було надано можливість здобути почесне звання комерції-радника, у 1824 р. – негоціанта (вели заморську торгівлю) і банкіра. Привілейоване становище купецтва знаходило вияв також у даруванні визначним представникам підприємницького класу особистого й спадкового дворянства. На початку XIX ст. замість скасованого інституту іменитих громадян було засновано «першостатейне купецтво». Володарі цього почесного звання заносились до так званої Оксамитової книги «з метою увічнення пам'яті шляхетних купецьких родин». У 1832 р. для представників третього стану було встановлено звання «почесний громадянин», а купці першої гільдії, які перебували в її складі не менше 12 років, здобули право на звання мануфактур-радників [8, с. 2].

Специфічний розвиток підприємництва в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. – це одна з проблем, яка й нині викликає суперечливі оцінки науковців. Підприємництво в добу індустріального суспільства позначилося значними змінами в економічній політиці Російської імперії, створенням більш сприятливого клімату для підприємництва. Формувалися модерні правові умови, інформаційний простір підприємництва. Пореформений час позначився активною роллю іноземного підприємництва в розвитку металургії, машинобудування, залізниць та інших модерних галузей промисловості. Законодавство 1860-х рр. ліквідувало станові обмеження в підприємстві. У пореформений час купецтво як найбільш фінансово спроможний прошарок стало джерелом капіталізації харчової й обробної галузей промисловості як найприбутковіших. Найвідоміші династії українських підприємців XIX ст. – Яхненки та Смиринки, Терещенки, Ханенки. На межі століть розвивається дрібне й середнє підприємництво. Участь українців у ньому в різних частинах України була різною, зокрема, сфери діяльності українських підприємців зводились до сільського господарства, обробки його продуктів, цукроваріння, торгівлі збіжжям [9, с. 200].

Однак російським урядом встановлювались великі митні тарифи на імпорт, які до того ж постійно зростали. Наприклад, якщо в 1884 р. вугілля й кокс оподатковувались у портах Азовського та Чорного морів по 2 коп. золотом з пуда, а мито на іноземний метал становило 9 коп. з пуда, то в 1887 р. ці тарифи були збільшені до 4,5 коп. з пуда коксу та до 30 коп. з пуда чавуну. На початку 1890-х рр. податок на нього підвищився до 52 коп., а на вугілля й кокс – до 4 і 6 коп. золотом із пуда відповідно [10, с. 88].

Розвитку підприємництва кінця XIX – початку XX ст. сприяло здійснення програми розвитку промисловості, яку розробив С. Вітте та затвердив у 1889 р. Микола II. Програма включала чотири основні напрями: 1) проведення жорсткої податкової політики; 2) суворий протекціонізм, який захищав російську економіку від іноземної конкуренції; 3) проведення фінансової реформи (1897 р.), що передбачала стабільність і платоспроможність рубля; 4) звернення до іноземного капіталу.

У той час саме дворянство отримувало найбільшу фінансову підтримку, субсидії та пільги від царського самодержавства. Насамперед це стосувалося цукрової, винокурної та горілчаної промисловості. Варто зазначити, що в різні періоди історичного розвитку ця політика зазнавала змін, проте переважно дворяни залишалися в економічному вигоді.

В українських землях Австро-Угорщини підприємництво зосереджувалося у руках поляків, євреїв, угорців і німців. Питома вага українців-підприємців залишалася мізерною через слабку їх інтегрованість в індустріальне суспільство.

Отже, до початку ХХ ст. українська економіка розвивалася як складова частина імперського організму. Підприємницький хист трансформувався в уміння співпрацювати з владою на місцях, вкладати кошти в потрібні галузі та вести справи у визначений спосіб. Збереження такого стану впродовж тривалого часу призводило до вироблення в підприємців споживацького, пристосованського менталітету.

Важливим є узагальнення досвіду, розкриття позитивних і негативних моментів діяльності підприємців наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., коли відбувалися зміни в соціально-економічному житті під впливом реформ, технічного прогресу та формування нових соціальних верств. Це має важливе значення для визначення принципів, конкретних завдань і форм діяльності підприємців та промисловців у сучасній Україні, де проводяться заходи щодо поглиблення демократичних принципів розвитку суспільства, активізації громадян у здійсненні економічних перетворень, підвищенні добробуту народу.

Після Першої світової війни, буржуазно-демократичної та соціалістичної революцій економічний ґрунт українського підприємництва був підірваний. Наприкінці 1917–1920 рр. відбувається боротьба за державність України в умовах запеклої громадянської війни та іноземної інтервенції. У цій боротьбі на хвилі народного піднесення та згуртування національних сил у 1917 р. було створено Українську Народну Республіку. Соціальна ситуація в Україні на той момент була напруженою, адже в країні вирувало безробіття. На початку 1918 р. відбулася стихійна демобілізація російської армії – і країну заповнили 4,2 млн колишніх солдатів та офіцерів, які не мали жодного джерела доходу. До них додавалися сім'ї загиблих. Так, перед Українською Центральною Радою постало завдання налагодити національне господарство та визначитися з власним поглядом на ступінь сприяння підприємництву. Домінування соціалістичних поглядів у середовищі української політичної еліти зумовило негативний погляд на підприємництво. ІІІ Універсалом УЦР право власності на землю скасовувалося, право користування землею передавалося земельним комітетам, встановлювався державний контроль над торгово-промисловим життям республіки [11]. Підприємці висловилися різко проти націоналізації й соціалізації, зокрема, у декларації, переданій 25 квітня 1918 р. головою Ради з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії М. Дітмаром голові Ради народних міністрів Української Народної Республіки В. Голубовичу.

Проте програму не було реалізовано. УЦР залишила чинними всі закони Російської імперії до створення власне українських. Комісари Тимчасового уряду перейшли на службу до УЦР. Не було націоналізовано російські банки, встановлено державний контроль у промисловості, створено торговельний флот і налагоджено роботу залізниць.

29 квітня 1918 р. внаслідок державного перевороту Павло Скоропадський взяв владу в Україні та прийняв країну в становищі, близькому до руїни. Гетьман П. Скоропадський чудово розумів, що діяти йому доведеться за принципом «або пан, або пропав». Проте водночас Україна мала неабиякий економічний потенціал, за таких умов можна було ризикнути, і П. Скоропадський зважився.

Отже, гетьман насамперед скасував закони УЦР про соціалізацію. У «Грамоті до всього українського народу» від 29 квітня 1918 р. було проголошено: «Права приватної власності як фундаменту культури і цивілізації відбудовуються в повній мірі, і всі розпорядження

бувшого Українського Уряду, а рівно тимчасового уряду російського, відмінюються і скасовуються. Відбувається повна свобода по зробленню купчих по куплі-продажі землі... В області економічній і фінансовій відбувається повна свобода торгу та відчиняється широкий простір приватного підприємства й ініціативи» [12].

В Українській Державі було відновлено засади приватної власності, відбувалась підтримка гетьманом вільного підприємництва, підприємців було введено до складу уряду, що пояснювалося прагненням гетьмана заручитися підтримкою заможних верств і налагодити ринкову економіку, а також з'ясувалась можливість промислових і торговельних кіл суттєво впливати на економічну політику влади, здійснювався широкий збут товарів до Німеччини й Австро-Угорщини. У цей час було налагоджено грошовий обіг, удосконалено грошову систему, створено державний бюджет, відкрито декілька українських банків, засновано нові акціонерні компанії, утворено підприємницькі організації «Сузіф» та «Протофіс» [13].

26 грудня 1918 р. Директорія УНР скасовує декрети гетьманського уряду та призначає Раду Народних Міністрів на чолі із соціал-демократом В. Чеховським. У Декларації Директорії була сформульована програма діяльності нової влади. Її основні положення передбачали експропріацію державних, церковних і великих приватних землеволодінь та перерозподіл їх серед селян; організацію «державного робітничого контролю» над промисловістю, безпощадну боротьбу зі спекуляцією, встановлення міжнародної злагоди тощо. Зазначалося, що уряд представлятиме інтереси робітників, селян і трудової інтелігенції, а великі промисловці й землевласники будуть позбавлені виборчих прав [14].

На відміну від помірковано-консервативного гетьманського режиму, Директорія ставала радикальним урядом соціалістичного спрямування. Це й визначило її внутрішню та зовнішню політику. Значна частина підприємців перемістилися в Одесу, яка перебрала на себе роль підприємницького центру. Військово-політична боротьба 1919 р., соціалістична орієнтація та слабкість Директорії УНР змусили підприємців емігрувати або перебиратись на територію, контрольовану білогвардійцями.

У результаті успішного збройного повстання, яке відбулось у листопаді 1918 р., відкрилася нова сторінка історії Східної Галичини. Було повалено владу Австро-Угорської монархії та проголошено Західноукраїнську Народну Республіку. Законодавчим органом ЗУНР стала Українська Народна Рада. У її програмній декларації, виданій 5 листопада 1918 р., проголошувалось народовладдя, основи економічної політики молоді республіки, гарантувалися права й свободи громадян, їх національна та соціальна рівність.

Виконавчим органом ЗУНР стала Рада Державних Секретарів, створена 10 листопада 1918 р. Перед урядом ЗУНР стояли надзвичайно складні соціально-економічні завдання. Найбільшою турботою Секретаріату внутрішніх справ було забезпечення населення та армії продуктами харчування. Ще гострішою була проблема забезпечення населення промисловими товарами.

Конституційні основи ЗУНР були реалізовані в «Тимчасовому основному законі про державну самостійність українських земель колишньої австро-угорської монархії» від 13 листопада 1918 р. Програма уряду ЗУНР передбачала забезпечення демократичних прав усім громадянам, здійснення аграрної реформи, законодавче встановлення 8-годинного робочого дня, охорону праці, надання демократичних свобод [15].

В умовах економічної кризи й злиденності народних мас діяльність уряду спрямовувалась на розв'язання проблеми продовольчого та промислового забезпечення населення. Запаси продуктів харчування й предметів першої необхідності були оголошені власністю держави. Ввели два безм'ясні дні на тиждень, у випічку хліба додавали четверту частину картоплі. Уряд Наддніпрянської України відправив 1 000 вагонів із продуктами харчування (у тому числі 500 вагонів цукру) та гроші. Проте ця допомога виявилась недостатньою. Державний

Секретаріат внутрішніх справ був змушений здійснити низку радикальних заходів. Так, уряд зосередив у своїх руках фінанси республіки, які залишались мізерними, прибутки державної скарбниці, що були мінімальними, контроль за використанням корисних копалин (нафти, вугілля), створення державного земельного фонду, з якого надавали селянам землі без викупу.

Навесні 1919 р. економічний стан ЗУНР наближався до катастрофи. Унаслідок жорстоких боїв на її території були зруйновані й спалені сотні містечок і сіл, промислових об'єктів. Різко зменшилась кількість працездатного населення, окрім великих людських втрат на фронтах, близько 700 тис. галичан були вивезені в Росію та Австро-Угорщину, 100 тис. осіб воювали в лавах Української Галицької Армії.

Сталося так, що Захід віддав перевагу Польщі, а східні українці не змогли вберегти власну державу, не кажучи вже про те, щоб допомогти галичанам. Однак Західноукраїнська Народна Республіка посіла своє місце серед інших національних держав Східної Європи.

Українська національно-демократична революція зазнала поразки, її основними причинами були господарське руйнування в період Першої світової війни, громадянська війна, непослідовність і нерішучість українських національних урядів у проведенні економічних перетворень.

Фактично одночасно з падінням гетьманату розпочався новий етап боротьби за владу в Україні між більшовиками та українськими національно-демократичними силами в особі Директорії. Наступ радянських військ почався 8 грудня 1918 р., а вже в травні 1919 р. Червона армія встановила контроль майже над усією територією України, що входила до складу Російської імперії. III Всеукраїнський з'їзд Рад обрав радянську форму державності. В Україні вдруге була встановлена радянська влада.

До революції будівництво нового суспільства уявлялося більшовикам як процес створення економіки, що базується на неринкових відносинах. Передбачалося, що в перехідний період в економіці буде відсутня приватна власність, буде проведено повне усупільнення виробництва, будуть сформовані господарські зв'язки, засновані на адміністративному розподілі продукції з єдиного економічного центру. Після революції радянський уряд почав активно впроваджувати ці теоретичні настанови в господарську практику. І якщо уважно проаналізувати історію радянського періоду, то можна стверджувати, що більшість цих настанов діяли впродовж декількох десятиліть.

Період воєнного комунізму ознаменувався націоналізацією землі й промисловості, транспорту та банків, трансформацією торгівлі в систему обміну, упровадженням трудової повинності й продрозкладки, заборонаю вільного ринку. Матеріальні цінності були оголошені загальнонародною власністю, а фактично перетворені на державну власність. Поступ підприємництва був призупинений, а експеримент закінчився економічним колапсом. Радянська влада була змушена запровадити нову економічну політику та допустити підприємництво, зберігаючи адміністративний, політичний і фінансовий контроль за економікою й суб'єктами підприємницької діяльності. Радянське керівництво розглядало підприємництво загалом як вимушений крок. Така позиція зумовила специфіку підприємництва (особливості соціальної типології «непмана» – політична безправність, обмеженість економічної ініціативи, що вели до соціальної мімікрії й пристосуванства; функціонування в умовах «сірої» економіки; сфери – торгівля, дрібна промисловість). До приватного підприємництва в часи НЕПу зараховують також кустарно-ремісничу діяльність у текстильній, деревообробній галузях. Підприємництво часів НЕПу суперечило комуністичній доктрині та не створювало необхідні для індустріалізації ресурси. Згорання НЕПу в 1921 р. зумовило унеможливлення підприємництва як економічної діяльності та еміграцію підприємців або їх пристосування до радянської дійсності.

Становлення постіндустріального суспільства в країнах Заходу почалося після Другої світової війни. Радянська командна економіка була позбавлена приватної ініціативи, здеформована запереченням рівноправної з працею ролі капіталу й підприємництва в процесі виробництва, продовжувала орієнтуватись на галузі, визначальні для індустріального суспільства (металургія, видобувні галузі, важке машинобудування тощо). Це також зумовило в подальшому розпад СРСР [16].

Друга половина ХХ ст. характеризується відродженням підприємницької діяльності. У юридичній літературі виникає таке прізвисько, як В. Мамутов – перший український учений, який започаткував у цей період одну із сучасних господарських шкіл права (донецька школа господарського права). Науковці того часу поставили питання про запровадження законності на всіх рівнях економіки, про закріплення господарського розрахунку на базі розширення прав підприємств, про встановлення відповідальності державних органів за неправомірні дії щодо підприємств, про розвиток внутрішньогосподарських відносин тощо.

Варто звернути увагу на те, що радянське законодавство переважно було всесоюзним, діяло на території всього СРСР. Як органічна частина воно включало також законодавство республік, які входили до складу Радянського Союзу. Так, у 1961 р. за редакцією В. Лаптева та Г. Торчинського юридичною службою Держплану СРСР був підготовлений двотомник «Законодавчі акти з питань народного господарства СРСР». Ця фундаментальна робота визначала організацію управління народним господарством, правовий режим соціалістичної власності, планування народного господарства тощо.

Українськими авторами були представлені й випущені московським видавництвом «Права промислових підприємств, об'єдинень і міністерств в рішенні господарських питань», а також збірники «Основные акты о правовой работе в народном хозяйстве» і «Правовая работа в народном хозяйстве». Зазначені роботи давали уявлення про законодавство щодо підприємницької діяльності.

Постійно вдосконалювалась регламентація відносин підприємств з органами, на які було покладено управління ними (трести, комбінати, головні управління, наркомати, міністерства). Удосконалення цих відносин відбувалось у напрямі забезпечення дотримання принципів господарського розрахунку [17]. У підсумку була встановлена матеріальна відповідальність вищих стосовно підприємств органів господарського управління перед підвідомчими їм підприємствами за збиток, завданий направленими управлінськими рішеннями.

Відповідно до Конституції СРСР 1977 р. та конституцій союзних республік підприємницька діяльність здійснювалась на підставі планів економічного й соціального розвитку. Загальне керівництво виконанням планів здійснювалось владою. Система господарсько-договірних зв'язків була прив'язана до планів виробництва, матеріально-технічного забезпечення, збуту продукції, перевезень. Підприємства брали участь у розробленні планів, вели дискусії з планувальними організаціями, проте вирішальне слово залишалось за останніми. Водночас розвивались поза- й понадпланові господарські зв'язки, децентралізовані господарські операції. Ще з 1962 р. підприємствам було надано право відмовитись від підписання договорів на виділену за планом, проте не потрібну їм продукцію.

Договірні зв'язки здійснювались на підставі та для виконання планових завдань і регламентувались нормативними актами, які визначають основні права й обов'язки сторін, вимоги до якості продукції, ціни (положеннями про поставки продукції виробничо-технічного призначення й товарів народного споживання, Правилами про підрядні договори на капітальне будівництво, Правилами перевезення вантажів, державними стандартами якості тощо). Водночас низка питань, особливо під час поставок продукції машинобудування, зокрема обладнання індивідуального виконання, вирішувались безпосередньо договорами між постачальниками та замовниками. Наприкінці 70–80-х рр. ХХ ст. особливу увагу приділяли виконанню договірних зобов'язань із поставок продукції.

Якщо підприємства завжди несли матеріальну відповідальність перед замовниками за виконання договірних зобов'язань (зі строків, асортименту, комплектності, якості продукції, що надходить), то з кінця 1970-х рр. виконання договірних зобов'язань із поставок стало показником, за яким оцінювалася діяльність підприємств із виконання державного плану. Таким чином, не лише господарські зобов'язання мали планово-договірний характер, а й суспільна оцінка діяльності давалася із виконання планово-договірних зобов'язань.

Роки перебудови позначились інституціоналізацією елементів ринку й підприємництва. Низка нормативно-правових актів (Закон «Про індивідуальну трудову ініціативу громадян в СРСР», Закон «Про кооперацію» тощо) дали поштовх кооперативному руху, сприяли виникненню дрібного підприємництва. В умовах браку підприємницьких умінь і нестачі товарів підприємство виникало у сфері торгівлі, фінансів, посередництва. Прошарок підприємців формувався за рахунок «червоних директорів», кооператорів, інженерів, партійних і комсомольських функціонерів (тих, хто мав доступ до власності, технологій, фінансів).

Історія інституту підприємництва в незалежній Україні почалася з приватизації, зняття законодавчих обмежень на підприємницьку діяльність. Пострадянські умови розвитку підприємництва сприяли становленню типу великого бізнесу, зрощеного з державною владою (фінансово-промислові групи).

У 1996 р. було впроваджено гривню, стабілізувався фінансовий сектор, налагоджувалися зовнішньоекономічні зв'язки. Економічне зростання після 2000 р. сприяло становленню дрібного й середнього підприємництва.

На сьогодні в Україні є багато проблем, що перешкоджають розвитку вітчизняного підприємництва, вирішення яких забезпечить підвищення ефективності підприємницької діяльності, забезпечить розширення підприємницького сектора, зменшення тіньової частки бізнесу. Основну роль у подоланні цих проблем повинна відігравати держава. Сьогодні немає чітких прогнозних розрахунків щодо можливих позитивних і негативних наслідків для економіки України, проте перспективи є очевидними, особливо якщо врахувати, що процес асоціації з Європейським Союзом набрав чинності, суттєві зміни й реформи у сфері підприємництва є невідворотними. Важливо, що в умовах ринкової трансформації економіки України розвиток підприємництва є основою економічного й соціального розвитку, вирішення соціальних проблем, подолання бідності та забезпечення високого рівня життя громадян.

Отже, аналіз історичного вітчизняного досвіду та сучасні тенденції свідчать про те, що підприємництво є одним із найважливіших чинників соціально-економічного прогресу сучасного суспільства. Тому розвиток підприємництва розглядається як стратегічний напрям подолання економічної кризи та вирішення соціально-економічних проблем і суперечностей.

Саме історія українського підприємця приховує в собі багато цікавого й до кінця не пізнаного. Узагальнення досвіду, розкриття позитивних і негативних явищ у межах історичних періодів розкриває проблеми розвитку підприємницького права в історичному вимірі та впливу останнього на сучасний зміст правових основ підприємницької діяльності, його базові юридичні конструкції.

Так, формування нових соціальних верств наприкінці XIX – на початку XX ст., коли відбувалися зміни в соціально-економічному житті під впливом реформ і технічного прогресу, має важливе значення для визначення принципів, конкретних завдань і форм діяльності підприємців та промисловців у сучасній Україні, де проводяться заходи щодо поглиблення демократичних принципів розвитку суспільства, активізації громадян у здійсненні економічних перетворень, підвищенні добробуту народу.

У жодній державі підприємництво не зазнавало таких труднощів, як в Україні, особливо в імперській і радянській періоди її історії. Ототожене з капіталістичною експлуатацією,

антигромадянськими проявами «приватновласницьких пережитків», воно вважалось віджитим елементом, що підлягав обов'язковому знищенню. Проте досвід соціалістичного будівництва в СРСР свідчив якраз про зворотне – невмирущість завжди притаманної людині жаги до самостійного економічного творення. Реальне життя радянського суспільства показало, що, незважаючи на пряму фізичну ліквідацію представників підприємницького класу та інші засоби придушення будь-яких проявів підприємницької ініціативи, увесь післяжовтневий період вітчизняної історії позначений існуванням специфічних, сурогатних, потворних, проте все-таки не менш підприємницьких у своїй основі зразків економічної поведінки. Крім того, не типові для доби соціалізму зразки економічної поведінки можна відшукати не лише в роки НЕПу, а й у тіншовій економіці застійного періоду, у здійснюваних у радянські часи економічних експериментах, де просто неможливо було обійтися без новаторства та підприємницької жилки. Навіть у сувору сталінську добу режиму не вдалося повністю покінути з дрібним ремеслом і торгівлею, що на мікрорівні також було зразком приватної підприємницької діяльності в жорстких межах тоталітарного режиму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Русская Правда (Пространная редакция). URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/RP/prp.htm>.
2. Тихомиров М. Древняя Русь. М.: Наука, 1975. 432 с. URL: <http://www.onlinedisk.ru/file/721491/>.
3. Гуржій І., Гуржій О. Купецтво Києва та Київщини XVII – XIX ст. К.: Інститут історії України НАН України, 2013. 284 с.
4. Трусів С., Гальський К. Скасування митної та податкової системи Гетьманщини й організація російських митниць в Україні. URL: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/5998?issue=138>.
5. Таможенный устав 1755 г. URL: <https://www.litres.ru/raznoe/tamozhenyuy-ustav-1755-goda>.
6. Грамота на права и выгоды городам Российской империи от 21 апреля 1785 г. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/gorgram.htm>.
7. Лазанська Т. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.). К.: Наукова думка, 1999. 176 с.
8. Белинский В. Законодательное определение акционерного учредительства, его мотивы и цель (по поводу ожидаемой реформы акционерного законодательства). *Судебная газета*. 1898. № 56. С. 1–3.
9. Романюк Н. Основні тенденції розвитку підприємництва у промисловості України (друга половина XIX – початок XX століття). *Вісник Східноукраїнського університету імені Володимира Даля*. 2008. № 11(129). С. 200–207.
10. Крутіков В. Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період. Дніпропетровськ: Наука, 1992. 172 с.
11. III Універсал Української Центральної Ради. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html>.
12. Грамота до всього українського народу від 29 квітня 1918 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0003300-18/>.
13. Пиріг Р. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. К.: Ін-т історії України НАН України, 2016. 518 с.
14. Декларація Директорії, що зробила Директорія від 26 грудня 1918 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0010300-18>.

15. Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої австро-угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданню 13 падолиста 1918 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0009300-18>.
16. Царенко О., Захарчук А. Економічна історія України і світу: навч. посібник. Суми: Університетська книга, 2000. URL: <http://buklib.net/books/21962/>.
17. Основные акты о правовой работе в народном хозяйстве / сост. С. Михайлин, И. Замойский, А. Серебряков. М.: Юридическая литература, 1983. 710 с.

REFERENCES

1. Russian Truth (Vast edition), available at: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/RP/prp.htm>.
2. Tihomirov, M. (1975), *Drevnyaya Rus* [Ancient Russia], Nauka, Moscow, Russia, available at: <http://www.onlinedisk.ru/file/721491/>.
3. Hurzhii, I. (2013), *Kupetstvo Kyieva ta Kyivshchyny XVII – XIX st.* [Merchants of Kiev and Kyiv region in the XVII – XIX centuries], Instytut istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy, Kiev, Ukraine.
4. Trusov, S. “Cancellation of the customs and tax system of the Hetmanate and the organization of Russian customs in Ukraine”, available at: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/5998?issue=138>.
5. (1755), “Customs Charter”, available at: <https://www.litres.ru/raznoe/tamozhenny-ustav-1755-goda>.
6. (1785), “Letter of Rights and Benefits to the Cities of the Russian Empire April”, available at: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/gorgram.htm>.
7. Lazanska, T. (1999), *Istoriya pidpriemnitstva v Ukrayini (na materIalah tovgovo-promislovoi statistiki XIX st.* [History of Entrepreneurship in Ukraine (on the Materials of Trade and Industrial Statistics of the XIX th Century]
8. Belinskiy, V. (1898), “Legislative definition of joint-stock company, its motives and purposes (Regarding expected reform of corporate legislation)”, *Sudebnaia hazeta*, vol. 56, pp. 1–3.
9. Romanyuk, N. (2008), “The main tendencies of enterprenuership development in Ukrainian industry (second half of the XIX – beginning of the XX century)”, *Visnik skhidnoukrayinskoho universitetu imeni Volodymyra Dalya*, vol. 11 (129), pp. 200–207.
10. Krutikov, V. (1992), *Burzhuaziya Ukrayini ta ekonomichna politika tsarizmu v poreformeniy period* [The bourgeoisie of Ukraine and the economic policy of tsarism in the post-reform period], Nauka, Dnipro, Ukraine.
11. (1917), “III Universal of the Ukrainian Central Rada”, available at: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html>.
12. (1918), “Diploma to all Ukrainian people”, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0003300-18/>.
13. Pirig, R. (2016), *Diyalnist uryadiv getmanatu Pavla Skoropadskoho: personalnyi vymir* [Activities of the Hetmanate’s Governments Pavlo Skoropadsky: Personal Dimension], Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kiev, Ukraine.
14. (1918), “Declaration of Directory made by the Directory”, available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0010300-18>.

15. (1918), “Provisional Basic Law on State Independence of Ukrainian Lands of the Former Austro-Hungarian Monarchy adopted by Ukrainian National Rada at meeting dated November 13, 1918”, available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0009300-18>.
16. Tsarenko, O. (2000), *Ekonomichna istoriya Ukrayini i svitu*. [Economic History of Ukraine and the World], Universytetska knyha, Sumy, Ukraine, available at: <http://buklib.net/books/21962/>.
17. Mihaylin, S., Zamoyskiy, E., Serebryakov, A. (1983), *Osnovnyie akty o pravovoy rabote v narodnom khozyaystve* [Basic acts of legal work in the national economy], Yuridicheskaya literatura, Moskow, Russia.

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2018-1-02>

УДК 340.11:008 (477)

ПРАВОВІ ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СПІВРОБІТНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Ганзенко О.О., к.ю.н., доцент

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
gan-oleksandr@ukr.net*

Публікацію присвячено теоретичним і практичним аспектам формування правової культури співробітників правоохоронних органів. Аналізуються поняття правової культури суспільства, правової культури особи та правового виховання. Виявляються позитивні й негативні фактори, які впливають на формування правової культури співробітників правоохоронних органів. Зазначається, що правові засоби є ключовою категорією інструментальної теорії права, у найбільш загальному розумінні вони являють собою систему правових форм, методів, способів і прийомів досягнення приватних чи публічних цілей суб'єктами правовідносин. Формулюються пропозиції щодо вдосконалення форм, способів та конкретних правових засобів правового виховання співробітників правоохоронних органів у сучасних умовах.

Ключові слова: правові засоби, правова свідомість, правова культура, правоохоронні органи, правове виховання, правова держава, принципи права, фактори, правові цінності, удосконалення.

LEGAL MEANS OF FORMING LEGAL CULTURE OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS

Ganzenko O.O.

*Zaporizhzhya National University, str. Zhukovskoho, 66, Zaporizhzhya, Ukraine
gan-oleksandr@ukr.net*

The article is devoted to theoretical and practical aspects of the formation of the legal culture of law enforcement officers. The concepts of the legal culture of society, the legal culture of the individual and legal education are analyzed. Positive and negative factors that influence the formation of the legal culture of citizens are singled out. It is noted that the formation of the legal culture of law enforcement officers of Ukraine occurs in conditions of ideological uncertainty, which is aggravated by the continuing economic crisis, the negative impact of globalization processes. It is noted that “legal means” are a key category of instrumental theory of law. In a broad sense, legal means are a system of legal forms, methods and techniques for achieving private or public goals by participants in legal relationships. This approach to understanding the law allows us to perceive it not as a set of imposed by the state bans, duties and permits, but as a system of real tools for satisfying the needs, realizing the interests of the individual, society and the state as a whole. Suggestions are made regarding the improvement of forms, methods and specific legal means of legal education of law enforcement officers in modern conditions.

The conducted research of legal means of formation of legal culture of employees of law enforcement bodies has allowed to formulate a conclusion that the core of legal culture of law enforcement officers is knowledge of the profile legislation, including departmental regulatory legal acts, and also set of skills of

its application. The key element of the legal culture of the law enforcement officer is the principle that “only what is clearly defined by law” is allowed in conjunction with a clear legal orientation towards respect for human rights and freedoms (inadmissibility of exceeding authority and violation of fundamental human rights and freedoms). The second necessary element is a feeling of intolerance towards any manifestations of corruption, which should be perceived as an antipode of law, the greatest threat to statehood, and this feeling must be reinforced by the certainty of the inevitability of punishment for corruption offenses.

To specific legal means of forming the legal culture of law enforcement officers should include: the legal regulation of a hard and independent competitive selection of candidates for the relevant positions, the establishment in the criminal law of increased legal responsibility for corruption offenses for law enforcement officers, a clear legal regulation of public control over their activities in the prospective Law of Ukraine “On public control”, legal regulation is mandatory on the improvement of professional skills of law enforcement officers in higher educational institutions of the legal profile every three years with the passage of re-certification. This list is not exhaustive, given the complexity of this subject, which, in turn, determines the prospects for further research.

Key words: legal means, legal consciousness, legal culture, law enforcement bodies, legal education, rule of law, principles of law, factors, legal values, improvement.

Формування правової держави прямо пов'язане з формуванням правової культури її громадян, оскільки лише свідоме дотримання принципу верховенства права більшістю громадян дасть змогу забезпечити дотримання режиму законності та правопорядку в країні. Особливо важливою є правова культура співробітників правоохоронних органів, адже саме вони є представниками держави та від якості їх діяльності залежить формування в інших громадян уявлення про рівень законності й правопорядку в державі. Усе це зумовлює необхідність та актуальність теоретичного дослідження механізму й процесу формування правової культури співробітників правоохоронних органів.

Метою статті є науковий аналіз понять правової культури та правового виховання, виявлення умов і факторів, що впливають на формування правової культури особи, а також формування пропозицій щодо вдосконалення конкретних правових засобів правового виховання співробітників правоохоронних органів.

Предметом наукового дослідження в межах статті є правові засоби формування правової культури співробітників правоохоронних органів. Для проведення дослідження використовуються філософські, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи, а саме метод діалектики, принцип об'єктивності, прийоми логічного методу (аналіз, синтез, дедукція й індукція), структурно-функціональний метод, аксіоматичний метод і метод юридичного моделювання. Правова культура розглядається як результат діалектичної взаємодії об'єктивних і суб'єктивних факторів, динамічний процес осмислення правової дійсності та поетапного формування правових цінностей та ідеалів.

Різні аспекти формування й розвитку правової культури досліджували С. Алексєєв, В. Бабкін, І. Голосніченко, М. Козюбра, О. Менюк, М. Недюха, П. Рабінович, О. Скакун, О. Скрипнюк, В. Селіванов, О. Ситник, Ю. Тодика, В. Толстенко, Є. Федик, М. Цвік, Ю. Шемшученко та інші відомі науковці. Проте питання формування правової культури співробітників правоохоронних органів залишається актуальним напрямом наукової роботи з огляду на нові виклики сучасності та необхідність їх теоретичного осмислення.

Категорію «правові засоби» детально дослідили вітчизняні вчені О. Онуфрієнко (у праці «Правові засоби у контексті інструментальної теорії права» [1]) та А. Денисова (у дисертаційному дослідженні «Механізм і засоби правового впливу (теоретико-правове дослідження)» [2]).

Так, на думку О. Онуфрієнко, правові засоби – це система субстанціональних та діяльнісних правових явищ, за допомогою яких конкретні суб'єкти правовідносин, що поступово набувають характеру інструментальної гри, досягають приватних і публічних цілей [1, с. 14–15].

Правові засоби – це ключова категорія інструментальної теорії права, у найбільш загальному визначенні вони є системою передбачених нормами права методів, способів і прийомів

досягнення приватної чи публічної мети суб'єктами правовідносин. Тобто поняття «правові засоби» та «правові інструменти» є фактично синонімами. Такий методологічний підхід до вивчення та сприйняття права дає змогу бачити в будь-якому правовому явищі не просто систему дозволів, заборон і зобов'язань, а сукупність реальних та дієвих інструментів досягнення приватної чи публічної мети.

Отже, правові засоби – це певні юридичні категорії та діяння суб'єктів із їх застосування з метою досягнення конкретного результату [3, с. 536].

Загальні ознаки правових засобів, на думку А. Денисової, полягають у тому, що вони є основними інструментами суб'єктів права для забезпечення особистих і публічних інтересів, досягнення поставлених цілей; відображають соціальну, інструментальну та особистісну цінності права; визначають, певним чином поєднуючись, галузеві правові режими; є основними елементами правового впливу, механізму правового регулювання; є спеціальними й загальними засобами, які забезпечують дію правової системи загалом; приводять до юридичних наслідків (конкретних результатів); забезпечують ефективність правового регулювання завдяки постійному взаємозв'язку один з одним; забезпечуються та підтримуються державою. Правові засоби своєю дією демонструють можливості права, його потенціал у врегулюванні суспільних відносин, у задоволенні різноманітних правомірних інтересів індивідуальних і колективних суб'єктів. Правові засоби поєднуються в певну систему для вирішення чітко визначених завдань. Без поняття «правові засоби» (його розуміння) неможливо повноцінно досліджувати проблему ефективності та цілей правового впливу. Призначення різноманітних правових засобів полягає в тому, щоб інформувати суб'єктів про можливості вибору варіантів поведінки в межах права, впливати на їх інтереси в певному напрямі, спонукати до вчинення того чи іншого вчинку. Саме для правильного мотивування поведінки людини виникає потреба в розгляді правових засобів в інформаційно-психологічному аспекті. Такими правовими засобами є саме суб'єктивні права й обов'язки, пільги, заохочення та покарання тощо, які вже трансформуються в правові стимули та правові обмеження. І саме вони є значущими для майбутньої поведінки людини [4, с. 190–192].

Особливо необхідно наголосити на розгляді правових засобів в інформаційно-психологічному аспекті, що дає можливість кожному сприймати, наприклад, правові норми не як нав'язані державою правила поведінки, а як реальні правові інструменти задоволення/реалізації інтересів особи, суспільства й держави.

З огляду на наведені позиції науковців під категорією «правові засоби» ми можемо розуміти фактично всі елементи правової реальності, які використовуються для досягнення приватної чи публічної мети. Отже, усі елементи механізму правового регулювання є інструментами – правовими засобами.

Відповідно, і норма права як первинний елемент механізму правового регулювання, і нормативно-правові акти, і суспільні відносини, і акти застосування норм права, і інтерпретаційно-правові акти, і форми та способи правового виховання є правовими засобами досягнення учасниками правових відносин приватної чи публічної мети.

У широкому розумінні правовими засобами можна назвати всі засоби досягнення визначеної мети, які регламентовані нормами права, передбачені чинним законодавством. Адже регламентованість правом визначає правовий характер тих чи інших засобів.

До субстанціональних правових засобів А. Денисова відносить зобов'язання, дозволи, заборони, заохочення, пільги, норми права, принципи права тощо, тоді як до дієвих (засобів-дій, технологій) – акти реалізації права, акти застосування права, акти тлумачення права та всі процеси юридичної діяльності. Усі правові засоби, на її думку, у результаті узагальнення (трансформації) поділяються на правові стимули та правові обмеження. Правовий стимул визначається як засіб формування в суб'єкта необхідної законслухняної поведінки шляхом

створення необхідних умов щодо задоволення суб'єктивних інтересів суб'єкта завдяки виконанню правових приписів. А правові обмеження – це правовий засіб стримування протиправного діяння, що створює умови для задоволення інтересів уповноваженого суб'єкта та суспільних інтересів в охороні й захисті [4, с. 191–192].

Таким чином, правові засоби є основними елементами механізму правового регулювання та дають змогу бачити в праві реальний інструментарій досягнення приватних і публічних цілей учасниками правовідносин.

Одним з основних правових засобів формування правової культури громадян є правове виховання. Так, С. Максимов зазначає, що в наукових дослідженнях останніх років, проведених ученими, підкреслюється, що правове виховання – це цілеспрямована, систематична діяльність держави, її органів і посадових осіб, громадських об'єднань та колективів щодо формування й підвищення правової свідомості та правової культури, утворення у свідомості людини певної системи правових знань, умінь, навичок, правового мислення, відчуття права, законності, поваги до права й закону, до тих соціальних цінностей, які регулюються та охороняються правом і законодавством. Для ефективності воно має бути системним, систематичним, цілеспрямованим та організованим [5, с. 231–233].

Продовжуючи дослідження проблем правового виховання та формування правової культури, С. Максимов на першому рівні правосвідомості виділяє його духовно-ментальне ядро, яке включає такі елементи, як цінності, ідеали та загальне праворозуміння, що виражаються в розумінні значущості прав людини, їх обсягу й ступеня захищеності. Це певне «метафізичне» ядро правосвідомості та правової культури загалом. Інший зріз правосвідомості має соціологічне забарвлення, він включає рівень розвитку правової свідомості населення, а тому багато в чому залежить від того, наскільки глибоко правовою свідомістю суспільства засвоєні такі правові феномени, як цінність прав і свобод людини й громадянина, цінність правової процедури загалом і під час вирішення різних суперечок зокрема, розуміння необхідності пошуку компромісів у ситуації наявності різноспрямованих інтересів тощо; наскільки поінформованим у правовому відношенні є населення, його окремі соціальні, вікові, професійні та інші групи, яке емоційне ставлення населення до закону, суду, різних правоохоронних органів, юридичних засобів і процедур, яка установка громадян на дотримання (чи, навпаки, недотримання) правових розпоряджень тощо [6, с. 118–119].

Серед чинників правовиховного впливу правове виховання посідає центральне місце як направляючий елемент системи загального виховання особистості. У теорії держави і права правове виховання досить детально досліджено вітчизняними науковцями, які підкреслюють його основну роль у формуванні правової культури особи [7–9]. Однак у реальному житті часто-густо більш вагомий правовиховний вплив на людину мають інші інститути та явища суспільного життя. Наприклад, фундамент правової культури закладається в родині за допомогою морально-етичного виховання дитини, оскільки повага до прав і свобод іншої людини є фактично моральною категорією. Вагоме значення відіграє особистий приклад батьків у сфері правової поведінки (починаючи з переходу вулиці тільки на зелене світло), а також вплив соціального оточення – друзів, однокласників, сусідів. Не менш сильний вплив на правосвідомість індивіда має інформаційний простір, зокрема й Інтернет. Легкий доступ до будь-яких інформаційних ресурсів (у тому числі тих, які пропагують культ насильства й жорстокості, аморальну поведінку, правовий нігілізм) ускладнює правове виховання особистості, змушує шукати інноваційні способи формування її правової культури.

Таким чином, правова культура особистості формується під впливом соціальних умов, системи суспільних зв'язків і відносин, ціннісно-нормативних орієнтацій. На її розвиток і становлення впливає насамперед навколишнє буття самого індивіда, його близьке й далеке оточення. Правова культура суспільства озброює індивіда необхідними правовими знаннями, знайомить із конкретними правовими поняттями та категоріями. Правова культура суспільства визначається як сукупність правових цінностей, які визнані й реалізуються в

конкретному суспільстві, а також як якісний стан правового життя суспільства, яке характеризується високим рівнем захисту прав і свобод людини, ефективною діяльністю правоохоронних органів та судової системи, активною участю громадян у правозахисній діяльності. Фундаментом правової культури суспільства є правова ідеологія як сукупність теорій, концепцій про належний стан держави й права, ефективний механізм захисту прав і свобод людини, необхідні для нормального розвитку суспільства правові ідеали та цінності.

Формування правової культури громадян України відбувається в умовах ідеологічної невизначеності, яка обтяжується триваючою економічною кризою, негативним впливом процесів глобалізації.

На формування правової культури громадян впливає низка позитивних і негативних факторів, серед яких визначальними є такі:

- політичні (особистий приклад провідних політиків, їхні висловлювання й заклики, програми політичних партій, результати виборів до вищих органів державної влади тощо);
- економічні (інформація про загальний стан національної економіки та перспективи її розвитку, ступінь впливу держави на економічні процеси, конкретні програми економічного розвитку, створення нових робочих місць, захист вітчизняного виробника тощо);
- соціальні (рівень життя громадян і перспективи його поліпшення, ступінь соціального захисту окремих категорій населення, потенціал пенсійного забезпечення, якість соціального законодавства тощо);
- культурні (загальний рівень культури суспільства, залучення громадян до загальнолюдських цінностей, розвиток духовності, захист дітей і молоді від поширення культури насильства й жорстокості, порнографії та расової нетерпимості, конкретні програми розвитку національної культури, кінематографу, театру тощо).

Не применшуючи значущість наведених факторів, варто зазначити, що основний вплив на формування правової культури громадян здійснює якість національного законодавства, рівень його реалізації й застосування, тобто ефективна робота судових, правоохоронних та адміністративних органів державної влади, а також ступінь захисту прав і свобод людини. Інакше кажучи, людина буде поважати державу та право тільки тоді, коли вони будуть надавати їй реальні й дієві інструменти реалізації та захисту її прав, свобод та інтересів. У цьому контексті умови формування правової держави та правової культури особи фактично збігаються. Ними є такі явища:

- доступність і неупередженість правосуддя, реальне виконання рішень суду, гласність судових процесів;
- ефективна робота Конституційного Суду України, який стоїть на сторожі принципу верховенства права;
- прозорість, оперативність та законність у роботі правоохоронних органів (відсутність фактів корупції, незаконного притягнення до юридичної відповідальності, перевищення влади й службових повноважень);
- безкомпромісна боротьба з корупцією (реальне притягнення осіб, які вчинили корупційні діяння, отримали або передали неправомірну вигоду, до суворої кримінальної відповідальності у вигляді реальних термінів позбавлення волі з довічним позбавленням права обіймати державні посади або посади в органах місцевого самоврядування);
- максимальне відображення результатів роботи судових і правоохоронних органів у засобах масової інформації, оперативне правове інформування громадян про зміни в національному законодавстві;
- поширення центрів безоплатної юридичної допомоги, залучення до їх роботи студентів вищих навчальних закладів юридичного профілю.

Формування правової культури співробітників правоохоронних органів має свої особливості, зумовлені специфікою їх діяльності, цілями й завданнями, які ставлять перед ними держава та громадянське суспільство та які визначені в чинних законах України. Тому ядром правової культури співробітників правоохоронних органів має бути чітке знання профільного законодавства, у тому числі відомчих нормативно-правових актів, а також сукупність умінь і навичок його застосування. Ключовим елементом правової культури співробітника правоохоронного органу має бути принцип «посадовій особі дозволено лише те, що чітко визначено законом» у сукупності із чіткою правовою установкою на повагу до прав і свобод людини (неприпустимість перевищення владних повноважень та порушень основних прав і свобод людини). Не менш важливим є другий елемент – відчуття нетерпимості до будь-яких проявів корупції, яка має сприйматись як антипод права, найбільша загроза державності, і це відчуття має бути підкріплене впевненістю в невідворотності покарання за корупційні правопорушення.

З метою формування правової культури громадян загалом та співробітників правоохоронних органів зокрема необхідне вдосконалення форм, способів і конкретних правових засобів правового виховання, а саме:

- більш активне використання можливостей Інтернету для проведення правової агітації й пропаганди (правове інформування в соціальних мережах, створення тематичних груп на форумах щодо обговорення правових питань, способів захисту прав і свобод людини тощо);
- розвиток різних форм участі громадян в охороні громадського порядку на кшталт добровільних народних дружин (громадських об'єднань з охорони громадського порядку);
- державна підтримка виробництва вітчизняних художніх та документальних фільмів, присвячених діяльності судових і правоохоронних органів, які демонструють безглуздість протиправного способу життя, невідворотність покарання за вчинення злочину.

Зазначений перелік перспективних напрямів удосконалення форм і способів правового виховання не є вичерпним, оскільки механізм формування правової культури громадян допускає застосування будь-яких не заборонених законом засобів, інструментів впливу на правосвідомість особистості. З огляду на специфіку правової культури співробітників правоохоронних органів до конкретних правових засобів її формування варто віднести детальну правову регламентацію конкурсних процедур під час формування штату правоохоронних органів, посилення юридичної відповідальності за корупційні правопорушення, вчинені посадовими особами правоохоронних органів, чітку правову регламентацію громадського контролю за їх діяльністю тощо.

Проведене дослідження правових засобів формування правової культури співробітників правоохоронних органів дало змогу сформулювати висновок про те, що ядром правової культури правоохоронців є чітке знання профільного законодавства, у тому числі відомчих нормативно-правових актів, а також сукупність умінь і навичок його застосування. Ключовим елементом правової культури співробітника правоохоронного органу є принцип «посадовій особі дозволено лише те, що чітко визначено законом» у сукупності із чіткою правовою установкою на повагу до прав і свобод людини (неприпустимість перевищення владних повноважень та порушень основних прав і свобод людини). Другим необхідним елементом є відчуття нетерпимості до будь-яких проявів корупції, яка має сприйматись як антипод права, найбільша загроза державності, і це відчуття має бути підкріплене впевненістю в невідворотності покарання за корупційні правопорушення.

До конкретних правових засобів формування правової культури співробітників правоохоронних органів необхідно віднести правову регламентацію жорсткого й

незалежного конкурсного відбору кандидатів на відповідні посади, встановлення в кримінальному законодавстві підвищеної юридичної відповідальності за корупційні правопорушення для співробітників правоохоронних органів, чітку правову регламентацію громадського контролю за їх діяльністю в перспективному Законі України «Про громадський контроль», правову регламентацію обов'язкового підвищення кваліфікації правоохоронців у вищих навчальних закладах юридичного профілю кожні 3 роки з проходженням переатестації. Вказаний перелік не є вичерпним з огляду на складність цієї тематики, що у свою чергу зумовлює перспективність її подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Онуфрієнко О. Правові засоби у контексті інструментальної теорії права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Х., 2004. 18 с.
2. Денисова А. Механізм і засоби правового впливу (теоретико-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Національна академія внутрішніх справ МВС України. К., 2012. 230 с.
3. Зайчук О., Заєць А., Журавський В., Копиленко О., Оніщенко Н. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2006. 685 с.
4. Денисова А. Правові засоби: поняття та види. *Право України*. 2010. № 7. С. 190–195.
5. Максимов С. Правове виховання в сучасних дослідженнях: проблеми й перспективи. Проблеми правового виховання в сучасній Україні («круглий стіл»). *Проблеми законності: академічний збірник наукових праць*. Х.: Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, 2009. Вип. 103. С. 228–233.
6. Максимов С. Правове виховання як чинник формування національної правової культури. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2012. № 3(13). С. 117–119.
7. Скакун О. Теорія держави і права: підручник для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид. Х.: Консум, 2005. 656 с.
8. Рабінович П. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. 10-е вид., зі змін. Львів: Край, 2008. 224 с.
9. Цвік М., Петришин О. Загальна теорія держави і права: підручник для студ. юрид. спец. вищих навч. закл. Х.: Право, 2009. 584 с.

REFERENCES

1. Onufrienko, O. (2004), "Legal means in the context of instrumental theory of law", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence) 12.00.01, Kharkiv national university of internal affairs, Kharkiv, Ukraine.
2. Denysova, A. (2012), "The mechanism and means of legal exposure (theoretical and legal research)", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence) 12.00.01, National academy of internal affairs of Ministry of internal affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
3. Zaichuk, O. (2006), *Teoriya derzhavy i prava. Akademichnyi kurs* [Theory of State and Law. Academic Course], Jurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
4. Denysova, A. (2010), "Legal means: the concept and types", *Pravo Ukrayiny*, vol. 7, pp. 190–195.
5. Maksimov, S. (2009), "Legal education in modern research: problems and perspectives", *Problemy pravovoho vykhovannia v suchasniy Ukraini, Kryhlyi stil, Problemy zakonnosti: Akademichnyi zbirnyk naykovykh prats* [Problems of legal education are in modern Ukraine («Round table»). Problems of legality: academic collection of scientific labours], Natsionalna yurydychna akademiya imeni Yaroslava Mydroho, Kharkiv, 2009, vol. 103, pp. 228–233.

6. Maksimov, S. (2012), “Legal education as a factor in the formation of a national legal culture”, *Visnyk Natsionalnoyi yurydychnoiyi akademii imeni Yaroslava Mydroho*, vol. 103, pp. 117–119.
7. Skakun, O. (2005), *Teoriya derzhavy i prava. Pidrychnyk* [Theory of State and Law. Textbook], Konsum, Kharkiv, Ukraine.
8. Rabinovych, P. (2008), *Osnovy zahalnoyi teorii prava ta derzhavy* [Fundamentals of general theory of law and state], Krai, Lviv, Ukraine.
9. Tsvik, M. (2009), *Zahalna teoriya derzhavy i prava* [General theory of state and law], Pravo, Kharkiv, Ukraine.

РОЗДІЛ II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2018-1-03>

УДК 342.7:342.71:347.965.42 (477+4)

РЕЦЕПЦІЯ ІНСТИТУТУ МЕДІАЦІЇ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНОГО СПОСОБУ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Верлос Н.В., к.ю.н., доцент

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
verlos79@gmail.com*

У статті здійснено комплексний аналіз процесу рецесії інституту медіації в Україні як альтернативного способу захисту конституційних прав людини й громадянина. У процесі дослідження проаналізовано досвід процесу рецесії інституту медіації в зарубіжних країнах, вітчизняну практику функціонування медіації, нормативну основу функціонування та перспективи розвитку.

Ключові слова: медіація, посередництво, рецесія, права людини, судова медіація, нотаріальна медіація, адвокатська медіація, правовий конфлікт, альтернативний (позасудовий) спосіб вирішення спору.

RECEPTION OF MEDIATION INSTITUTE AS ALTERNATIVE METHOD OF CONSTITUTIONAL RIGHTS PROTECTION OF INDIVIDUAL AND CITIZEN IN UKRAINE

Verlos N.V.

*Zaporizhzhia national university, str. Zhukovskiy, 66, Zaporizhzhia, Ukraine
verlos79@gmail.com*

The article provides a complex analysis of reception process of mediation institute in Ukraine as an alternative method of constitutional rights protection of individual and citizen. During research process it was analyzed experience of foreign countries relatively reception process of mediation institute, domestic practice of mediation functioning, legal framework of operation and development prospects.

It was conducted analysis of the basic models and types of mediation, developed by the practice of foreign countries. The article concludes that some countries have simultaneously different models and types of mediation, so determining expediency and necessity of mediation institute reception as an alternative method of solution of legal disputes and innovative way of protection of individual constitutional rights in Ukraine, it is necessary to solve the issue whether mediation will have only form of extracurial protection of human rights, either it will be a mandatory link of justice system, or it will be used at all stages of dispute resolution. There is a topical matter of mediator status as a person who will execute mediation functions in the process of conflict solution, categories of disputes, which may be resolved with the assistance of mediator, voluntariness or obligingness of mediation performance etc.

It is determined that now active process of reception of mediation institute in Ukraine continues and as this process includes not only borrowing, but also acceptance (implementation) of this institute, it is necessary to lay the legal groundwork for its operation with the purpose of its more effective integration to legal system of Ukraine.

Attention is focused on the fact that current legal and regulatory framework of mediation institute functioning in Ukraine denotes statutory character of legal regulation of this institute and burning need of adoption of special law on mediation.

It is argued that realizing reception of the new institute for our country, it is worth: first, to resolve issue of mediation model, at the second, it is necessary to take into account condition of sector specific legislation, third, to form gradually a public consciousness on perception of the new institute of protection of constitutional rights of the individual, the fourth, to contribute the formation of credibility of civil society for the new democratic institution, taking into account peculiarities of Ukrainian mindset, in the

fifth place, to consider workforce capacity of certified mediators and to form a system of establishments, which will influence the reception process of mediation institute in Ukraine.

It is stressed that it costs to implement mediation as an alternative (extracurial) instrument for disputes resolution and protection of rights and freedoms of individual and citizen in Ukraine. For this reason, first of all, it is necessary to adopt the law on mediation and to spread gradually information about existence and opportunities of mediation use as alternative method of disputes resolution among population.

Summing up, the article marks that as mediation reception is a difficult, multiaspect process, which involves not only borrowing, but also contribution by legal system to this institute, it is important to put a great deal of effort for its achievement. In view of this, reception of mediation institute as alternative way of constitutional rights protection of individual and citizen of Ukraine is a perspective direction of reforming focused on decentralization of judicial power, high quality renewal of system of justice and considerable relief for courts. However, performing reception of mediation institute, it ought to take into account factors, which will favour effective integration, and possible threats, which may appear during this process.

Key words: mediation, mediating, reception, human right, judicial mediation, notarial mediation, attorney mediation, legal conflict, alternative (extracurial) way of dispute resolution.

Сучасний етап державотворення в Україні характеризується якісними змінами інституційного дизайну конституційного механізму публічної влади, у якому провідне місце відводиться інститутам захисту прав людини й громадянина. На сьогодні процес конституційно-правової модернізації в контексті тенденцій глобального конституціоналізму супроводжується рецепцією ідей, доктрин, концепцій, інститутів, орієнтованих на побудову демократичної організації суспільства, забезпечення верховенства права, визнання прав і свобод найвищою соціальною цінністю, гарантування прав і свобод людини та якісне оновлення способів і засобів захисту прав людини тощо.

Конституційно-правова модернізація фактично є сукупністю якісних змін правової системи, а тому цей процес є неможливим без урахування міжнародного досвіду й рецепції позитивних здобутків країн із більш розвиненим рівнем демократії. Особливо актуальним є питання рецепції в контексті зовнішньополітичного курсу України на євроінтеграцію, що у свою чергу вимагає від України також гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу. Так, у 2014 р. Україна ратифікувала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом [1], остаточно ставши на шлях євроінтеграції. Як зазначається в заяві парламенту, «Верховна Рада України розглядає ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом не лише як стимулюючий фактор для здійснення подальших реформ в Україні, а й як черговий крок на шляху до досягнення кінцевої мети європейської інтеграції – набуття повноправного членства в Європейському Союзі» [2].

Одним із напрямів конституційно-правової реформи є посилення системи гарантування й ефективності механізму захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. Цей процес відбувається також у напрямі якісного оновлення існуючих і рецепції нових способів захисту конституційних прав людини й громадянина. Саме тому в сучасних умовах державотворення досить актуальним постає питання про можливість і необхідність рецепції інституту медіації як альтернативного способу захисту конституційних прав людини.

Основною метою статті є дослідження процесу рецепції інституту медіації в Україні як альтернативного способу захисту конституційних прав людини на підставі досвіду зарубіжних країн та комплексного аналізу вітчизняної нормативної основи його функціонування.

Дослідженню проблем медіації як альтернативного способу вирішення правових конфліктів та інноваційного методу захисту прав людини присвячені праці таких практиків, громадських діячів і вчених, як Т.В. Барабаш, В.М. Баранова, О.М. Боброва, Є.О. Борисова, С.В. Васильчак, Р.Я. Демків, Г.І. Єрмоєнко, В.В. Землянська, Н.М. Крестовська, О.А. Манухіна, Т.О. Подковенко, М.Я. Поліщук, Ю.Д. Притика, Л.Д. Романадзе, В.Б. Ткаченко, Н.В. Федоренко, В.І. Цимбалюк, І.Г. Ясиновський та інші.

Медіація (mediation – посередництво) є одним із способів захисту прав людини, що застосовується для взаємовигідного (консенсусного) вирішення конфлікту за сприяння третьої нейтральної (незацікавленої) сторони (медіатора).

В історичному аспекті зародження інституту медіації можна знайти ще у Фінікійській цивілізації та в Стародавньому Вавилоні. Широке поширення цей інститут отримав у Китаї та в Японії. У цих країнах і донині примирення сторін за допомогою діалогу є більш ефективним, ніж у державних органах. Подальший розвиток інституту посередництва відбувається в Греції, де медіатори були відомі як «proxenetas», а потім і в Стародавньому Римі – з Дигестів Юстиніана з'являється законодавче врегулювання статусу медіаторів. У римському праві вони іменувались по-різному: «internuncius», «medium», «intercessor», «philantropus», «interpolator», «conciliator», «interlocutor», «interpres», «mediator» [3, с. 87].

У процесі розвитку суспільних відносин та пошуку альтернативних форм вирішення спорів відбувається реставрація (відродження) інституту медіації спочатку в країнах англосаксонської системи права в другій половині ХХ ст. (США, Великобританія, Австрія). Зокрема, у 1947 р. в США створюється Федеральна служба посередництва та примирення (Federal Mediation Conciliation Service) як незалежне агентство уряду США. На цей орган покладено завдання запобігати або мінімізувати вплив трудових господарських спорів на вільну торгівлю шляхом здійснення посередництва, примирення й добровільного арбітражу [4]. Цей орган функціонує донині та переважно сприяє вирішенню трудових спорів.

У сучасному розумінні медіація з'являється в США на початку 1970-х рр. Спочатку це були пілотні проекти з використання процедури медіації, проте успішна практика застосування стала поштовхом для нормативного оформлення цього інституту в 2001 р. в Єдиний закон про медіацію (Uniform Mediation Act) [5].

Рецепція інституту медіації в Європі відбувається наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Зокрема, Рада Європи приймає низку рекомендацій: Рекомендацію Rec(98)1 про медіацію в сімейних справах [6], Рекомендацію Rec(99)19 про медіацію в кримінальних справах [7], Рекомендацію Rec(2001)9 про альтернативні методи розв'язання спорів між адміністративними органами і приватними сторонами [8], Рекомендацію Rec(2002)10 про медіацію в цивільних справах [9]. У 2004 р. було прийнято Європейський кодекс поведінки медіаторів [10].

До того ж із метою більш ефективної імплементації інституту медіації в межах законодавства Європейського Союзу було прийнято Директиву 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради з певних аспектів медіації в цивільних і комерційних справах [11].

На сьогодні можна констатувати, що в більшості країн Європейського Союзу (у Румунії, Литві, Німеччині, Австрії, Бельгії, Норвегії, Польщі, Фінляндії, Португалії тощо) відбулась рецепція інституту медіації, який активно використовується як спосіб альтернативного (позасудового) захисту конституційних прав людини та вирішення спорів у різних сферах життєдіяльності (трудових, сімейних, господарських, кримінальних, адміністративних тощо), отримав нормативне закріплення в національному законодавстві зазначених країн у спеціальному законі та в інших нормативно-правових актах з урахуванням рекомендацій і принципів Ради Європи.

У країнах постсоціалістичного простору також поступово відбувається процес рецепції інституту медіації, який уже отримав належне нормативне оформлення шляхом прийняття спеціального закону (у Республіці Казахстан у 2011 р., у Російській Федерації в 2010 р., у Грузії в 2010 р., у Білорусі в 2014 р. тощо).

Варто акцентувати увагу на тому, що в процесі рецепції інституту медіації в зарубіжних країнах сформувалися різноманітні її моделі й види. І це цілком логічно, адже запозичена з країни-донора ідея (концепція, доктрина, інститут тощо) у процесі сприйняття країною-реципієнтом може набувати специфічних форм, ознак і якісно оновленої інтерпретації.

Цьому сприяє низка соціальних, економічних, політичних, організаційних, культурних та інших факторів.

Необхідно більш детально зупинитись на основних моделях і видах медіації, вироблених практикою зарубіжних країн. Так, І.Г. Ясиновський, здійснюючи аналіз моделей медіації в зарубіжних країнах, пропонує виділяти судову медіацію (Канада, Німеччина), адвокатську медіацію (Італія), нотаріальну медіацію (Грузія) та професійну медіацію (США) [12, с. 95]. Натомість Н.В. Федоренко серед видів медіації в міжнародній практиці виділяє такі: 1) примирні процедури, поєднані з державною процедурою (Великобританія, США, Японія, Хорватія, Греція, Білорусь); 2) суспільну медіацію (Росія); 3) медіацію, побудовану на основі Гарвардського методу та принципу (Угорщина, Португалія, Росія); 4) змагальну медіацію (США); 5) консиліацію (Росія, Швейцарія, Франція); 6) приватну медіацію (США, Великобританія, Росія, Німеччина); 7) інтегровану медіацію (Німеччина) [13, с. 50–51].

Отже, з викладеного постає, що в деяких країнах існують одночасно різні моделі та види медіації. Тому, визнаючи доцільність і необхідність рецепції інституту медіації як альтернативного способу вирішення правових спорів та інноваційного способу захисту конституційних прав людини в Україні, необхідно визначитись із питанням про те, чи буде медіація мати форму виключно позасудового захисту прав людини, чи вона буде обов'язковою ланкою системи правосуддя, чи застосовуватиметься на всіх стадіях вирішення спору. Також досить актуальними є питання про статус медіатора як особи, яка безпосередньо виконуватиме посередницькі функції в процесі вирішення конфлікту, про категорії спорів, що можуть вирішуватись із залученням медіатора, про добровільність чи обов'язковість здійснення процедури медіації тощо.

В Україні вже багато років фактично функціонує інститут медіації, проте, як цілком слушно зазначають представники Української академії медіаторів, «донині українські медіатори працюють без правового забезпечення своєї діяльності, віртуозно використовуючи обмежені можливості застосування медіації в межах чинного законодавства» [14]. Останнім часом з'являються громадські організації, які активно вивчають зарубіжний досвід медіації та беруть на себе функції з навчання медіаторів (громадська організація «Національна асоціація медіаторів України» [15], громадська спілка «Українська академія медіації» [16] тощо), поступово починає діяти розгалужена мережа центрів навчання медіаторів (Одеська обласна група медіації (м. Одеса), Подільський центр медіації (м. Вінниця), Український центр медіації при КМБШ (м. Київ), Школа медіації Академії адвокатури України (м. Київ) тощо).

З викладеного можна зробити висновок, що на сьогодні триває активний процес рецепції інституту медіації в Україні. Однак оскільки цей процес передбачає не лише запозичення, а й сприйняття (імплементацію) цього інституту, то необхідно створити необхідні правові умови його функціонування з метою більш ефективної інтеграції його до правової системи України.

Нормативним підґрунтям, що дає реальну можливість функціонування інституту медіації, є норма ч. 6 ст. 55 Конституції України, відповідно до якої «кожен має право будь-якими не забороненими способами захищати свої права й свободи від порушень і протиправних посягань» [17]. Аналізуючи нормативний зміст зазначеного конституційного припису, можна говорити про можливість людини захищати свої конституційні права також через інститут медіації, звісно, якщо в процесі здійснення медіації не порушується законодавство України.

У національному законодавстві термін «медіація» починає використовуватись, власне, з моменту прийняття Закону України «Про безоплатну правову допомогу» (2011 р.). Так, відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 7 зазначеного закону до послуг безоплатної первинної правової допомоги належить, зокрема, «надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації» [18]. У Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, затвердженій Указом Президента України від 20 травня 2015 р., також наголошується на необхідності «розширення способів

альтернативного (позасудового) врегулювання спорів, зокрема, шляхом практичного впровадження інституту медіації та посередництва» [19].

На сьогодні нормативне визначення терміна «медіація» закріплене лише в Державному стандарті соціальної послуги посередництва (медіації) від 17 серпня 2016 р., зокрема: «посередництво (медіація) визначається як метод розв'язання конфліктів/спорів, за допомогою якого дві або більше сторін конфлікту/спору намагаються в межах структурованого процесу за участю посередника/медіатора досягти згоди для його розв'язання» [20]. До того ж із 8 вересня 2016 р. посередництво (медіацію) включено до переліку платних соціальних послуг [21]. При цьому посередництво (медіація) охоплює допомогу у врегулюванні конфліктів, ведення переговорів, опрацювання шляхів та умов розв'язання конфлікту [22].

Тобто викладене свідчить про спробу унормування на підзаконному рівні досліджуваного інституту, при цьому медіацію пропонується визначати виключно як соціальну послугу, а тому її отримувачем може бути лише особа, сім'я, у тому числі прийомна, дитячий будинок сімейного типу, сім'я опікунів, піклувальників, окрема соціальна група, у тому числі з урахуванням етнічної ознаки, стану здоров'я, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують надання соціальної послуги або отримують таку послугу [20]. Така інтерпретація медіації значно звужує її зміст і суттєво обмежує коло осіб, які можуть застосовувати цей спосіб для вирішення спору.

До того ж наприкінці 2017 р. професію медіатора («фахівець з урегулювання конфліктів та медіації в соціально-політичній сфері») включено до Класифікатора професій ДК 003:2010 [23]. Хоча без нормативного визначення освітньо-кваліфікаційних вимог, що пред'являються до професії медіатора, включати її до класифікатора професій є передчасним.

Проаналізована чинна нормативно-правова база функціонування інституту медіації в Україні свідчить про підзаконний характер правового регулювання цього інституту та про нагальну потребу в прийнятті спеціального закону про медіацію.

Парламентом України неодноразово робилися спроби прийняти Закон України «Про медіацію» (проекти № 8137 від 21 лютого 2011 р. [24], № 2425а від 26 червня 2013 р. [25], № 2480 від 27 березня 2015 р. [26], № 3665-1 від 29 грудня 2015 р. [27]), проте жодна із цих спроб не зазнала успіху. Проект Закону України «Про медіацію» від 17 грудня 2015 р. № 3665 [28] навіть було прийнято в першому читанні 3 листопада 2016 р., проте на цьому процес зупинився (принаймні поки що). Тобто на законодавчому рівні фактично гальмується процес реєстрації медіації в українську правову дійсність.

Можливо, варто справді більш виважено підходити до прийняття закону про медіацію, адже під час здійснення реєстрації нового для нашої країни інституту необхідно, по-перше, визначитись із питанням про модель медіації; по-друге, враховувати стан галузевого законодавства; по-третє, поступово формувати громадську свідомість до сприйняття нового інституту захисту конституційних прав людини; по-четверте, з огляду на особливості українського менталітету сприяти формуванню кредиту довіри громадянського суспільства до нової демократичної інституції; по-п'яте, враховувати кадровий потенціал професійних медіаторів та формувати систему закладів, що їх готуватимуть, а також враховувати інші фактори, що впливатимуть на процес реєстрації інституту медіації в Україні.

Також варто зважати на зміни до ч. 4 ст. 124 Конституції України (у редакції від 2 червня 2016 р.), якими закріплюється припис про те, що «законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору» [17]. Це дає підстави для роздумів над теоретичною можливістю запровадження обов'язкового здійснення судової медіації. При цьому варто зазначити, що в проекті Закону України «Про медіацію» № 3365, який прийнято в першому читанні, зазначається: «Медіація – альтернативний (позасудовий) метод вирішення спорів, за допомогою якого дві або більше сторони спору намагаються в межах

структурованого процесу за участю медіатора досягти згоди для вирішення їх спору» [28]. Тобто наголошується на запровадженні моделі професійної медіації та позасудовому методі вирішення спорів.

Звісно, що запровадження моделі судової медіації суттєво знизить кредит довіри з боку громадянського суспільства до цього інституту, адже держава, позиціонуючи медіацію як альтернативний, незалежний, позасудовий спосіб захисту прав людини, намагатиметься за допомогою законодавчих регулятивних механізмів втручатись у її діяльність.

У зв'язку із цим може стати корисним досвід рецепції інституту медіації в Грузії. У процесі проведення Національною асоціацією адвокатів України круглого столу «Перспективи застосування процедури медіації в судовому процесі і виконавче провадження» член виконавчої ради Асоціації адвокатів Грузії Іраклі Кандашвілі зазначив, що судова медіація в Грузії існує з 2013 р. та регулюється процесуальним законодавством. Медіація застосовується тільки в судовому провадженні, позасудова медіація проводиться, проте профільний закон про медіацію набув чинності лише 1 січня 2018 р. Процедура медіації гарантує конфіденційність інформації, якою сторони обмінюються та потім не зможуть використовувати в разі продовження спору в суді. При цьому обов'язковою умовою вибору медіатора є його попередня чи подальша неучасть у вирішенні спору як адвоката, свідка або судді. Медіатором може бути будь-який бажаючий, який пройшов навчання в Британській організації «Center for effective dispute resolution» (Центр ефективного вирішення спорів). При цьому діючих медіаторів на території Грузії всього 15, з них 9 адвокатів, 2 суддів та люди інших професій, навчання яких було проведене й оплачене Міністерством юстиції Грузії [29].

Досвід Грузії варто взяти до уваги в процесі обрання й запровадження моделі медіації в Україні, адже, як відомо, більш ефективною буде рецепція, виражена у формі добровільного запозичення, а не у формі примусової правової експансії.

Необхідно звернути увагу на ще один аспект, що неоднозначно характеризує можливість законодавчого закріплення інституту судової медіації в Україні. Правова позиція, викладена в Рішенні Конституційного Суду України № 15-рп/2002 (справа про досудове врегулювання спорів) від 9 липня 2002 р., передбачає, «що обрання певного засобу правового захисту, у тому числі й досудового врегулювання спору, є правом, а не обов'язком особи, яка добровільно, виходячи з власних інтересів, його використовує. Встановлення законом обов'язкового досудового врегулювання спору обмежує можливість реалізації права на судовий захист» [30]. При цьому маємо ситуацію, коли правова позиція Конституційного Суду України фактично суперечить ч. 4 ст. 124 Конституції України (у редакції від 2 червня 2016 р.). Звісно, норми Конституції України мають вищу юридичну силу, ніж правова позиція органу конституційної юрисдикції, проте в ст. 151² Конституції України наголошується на тому, що рішення й висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими. До того ж у 2017 р. були внесені зміни також до ч. 4 ст. 382 Кримінального кодексу України в частині запровадження кримінальної відповідальності за невиконання рішень Конституційного Суду України [31]. Зазначена ситуація може характеризуватись як дефект механізму конституційно-правового регулювання, який потребує правового вирішення, адже не зрозуміло, яким чином можна виконати рішення Конституційного Суду України, що вже суперечить чинній Конституції України.

Узагальнюючи викладене, зазначаємо, що в Україні варто запроваджувати медіацію як альтернативний (позасудовий) засіб вирішення спорів та захисту конституційних прав і свобод людини й громадянина. Для цього необхідно насамперед прийняти закон про медіацію та поступово поширювати серед населення інформацію про існування й можливості застосування медіації як альтернативного способу вирішення спорів.

Н.М. Крестовська зазначає: «Медіація є найпростішою, найпоширенішою у світі, найдоступнішою для людей, найдешевшою з огляду на обмежені ресурси сучасного

українського суспільства альтернативою офіційного судочинства. Медіація покладає позитивну відповідальність на сторони вирішеного нею конфлікту. Вона розвантажує судову систему, зменшує тягар суспільних витрат на її утримання (у всіх сенсах цього слова). Важливим є також те, що медіація є потужним засобом правового виховання, що в підсумку має результувати в підвищенні правової культури наших громадян» [32].

Таким чином, оскільки рецепція медіації – це складний, багатоаспектний процес, що полягає не лише в запозиченні, а й у сприйнятті правовою системою цього інституту, необхідно зробити ще багато кроків для її завершення. Тому рецепція інституту медіації як альтернативного способу захисту конституційних прав людини й громадянина в Україні є перспективним напрямом реформування з орієнтацією на децентралізацію судової влади, якісне оновлення системи правосуддя та суттєве розвантаження судів. Проте під час здійснення рецепції інституту медіації варто враховувати фактори, що сприятимуть ефективній інтеграції, та зважати на можливі загрози, які можуть виникнути в цьому процесі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16 вересня 2014 р. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1678-18>.
2. Про Заяву Верховної Ради України «Про європейський вибір України»: Постанова Верховної Ради України від 16 вересня 2014 р. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/1679-18>.
3. Ткаченко В.Б., Манухина О.А. Медіація как современный способ решения конфликта. *Недвижимость: экономика, управление*. 2015. № 1. С. 86–89.
4. Federal Mediation and Conciliation Service: official site. URL: <https://www.fmcs.gov/aboutus/our-history/>.
5. Uniform Mediation Act (2001). *Journal of Dispute Resolution*. 2003. № 1. P. 14–20.
6. Рекомендация № R(98)1 Комитета Министров государствам-членам касательно медиации в семейных вопросах от 2 января 1998 г. URL: http://www.commonground.org.ua/lib_law.shtml.
7. Рекомендация № R(99)19 Комітету Міністрів Ради Європи державам – членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах, від 15 вересня 1999 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_828.
8. Рекомендация Rec(2001)9 Комитета Министров государствам-членам об альтернативах судебному разбирательству между административными органами и частными сторонами от 5 сентября 2001 г. URL: http://www.csr.ru/document/original_648.stm.
9. Рекомендация Rec(2002)10 Комитета Министров государствам-членам по медиации в гражданских делах от 18 сентября 2002 г. URL: http://www.commonground.org.ua/lib_law.shtml.
10. European Code of Conduct for Mediators (2004). URL: http://ec.europa.eu/civiljustice/adr/adr_ec_code_conduct_en.pdf.
11. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. *Official Journal of the European Union*. 2008. № L 136. P. 3–8.
12. Ясиновський І.Г. Характеристика моделей медіації в розвинутих країнах. *Юридичний вісник*. 2014. № 4(33). С. 94–98.

13. Федоренко Н.В. Медиация в России: понятие, характерные особенности. *Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление*. 2016. № 3(70). С. 49–54.
14. Крестовська Н.М., Романадзе Л.Д., Барабаш Т.В. Медіація в Україні: нюанси законодавчого врегулювання: публікація представників Української академії медіації. URL: <http://mediation.ua/wp-content/uploads/2017/03/stattya-Mediatsiya-v-Ukrayini-nyuansi-zakonodavchogo-vregulyuvannya.pdf>.
15. Національна асоціація медіаторів України. URL: <http://namu.com.ua/ua/info/mediation/where-to-study/>.
16. Українська академія медіації. URL: <http://mediation.ua>.
17. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. (зі змінами) / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
18. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 р. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-17?nreg=3460-17&find=1&text=%E5%E4%B3%E0&x=7&y=6#w11>.
19. Про затвердження Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Указ Президента України від 20 травня 2015 р. / Президент України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/276/2015?nreg=276%2F2015&find=1&text=%E0%EB%FC%F2%E5%F0%ED%E0%F2%E8%E2%ED%E5&x=7&y=5>.
20. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації): Наказ Міністерства соціальної політики від 17 серпня 2016 р. № 892. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16>.
21. Про внесення змін до переліку платних соціальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2016 р. № 596 / Кабінет Міністрів України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/596-2016-п/paran5#n5>.
22. Про затвердження Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати: Наказ Міністерства соціальної політики України від 3 вересня 2012 р. № 537 / Міністерство соціальної політики України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1614-12>.
23. Зміна № 6 до Класифікатора професій ДК 003:2010, затверджена Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 26 жовтня 2017 р. № 1542. URL: <http://www.msp.gov.ua/files/zmina6.pdf>.
24. Про медіацію: проект Закону України від 21 лютого 2011 р. № 8137. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=8137&skl=7.
25. Про медіацію: проект Закону України від 26 червня 2013 р. № 2425а. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47637.
26. Про медіацію: проект Закону України від 27 березня 2015 р. № 2480. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54558.
27. Про медіацію: проект Закону України від 29 грудня 2015 р. № 3665-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57620.
28. Про медіацію: проект Закону України від 17 грудня 2015 р. № 3665. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463.
29. Перспективи застосування процедури медіації в судовому процесі і виконавче провадження: матеріали круглого столу. *Закон і Бізнес*. 2017. 11 квітня. URL:

http://zib.com.ua/ua/128354-advokati_nazvali_5_pereshkod_dlya_vprovadzhennya_mediacii_v_.html.

30. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) від 9 липня 2002 р. № 15-пп/2002. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-02>.
31. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/paran2736#n2736>.
32. Крестовська Н.М. Медитація про медіацію. *Газета «День»*. 2016. 26 травня. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/suspilstvo/medytaciya-pro-mediaciyu>.

REFERENCES

1. “On ratification of Association Agreement between the European Atomic Energy Community and their member states, of the one part, and Ukraine, of the other part”: the Law of Ukraine dated September 16, 2014, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1678-18>.
2. “On Announce of Verkhovna Rada of Ukraine “On European Choice of Ukraine”: the Resolution of Verkhovna Rada of Ukraine dated 16.09.2014, available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/1679-18>.
3. Tkachenko, V.B. and Manukhyna, O.A. (2015), “Mediation as the modern method of conflict resolution”, *Nedvizhimost: ekonomika, upravlenie*, no. 1, pp. 86–89.
4. Federal Mediation and Conciliation Service: official site, available at: <https://www.fmcs.gov/aboutus/our-history/>.
5. Uniform Mediation Act (2001). *Journal of Dispute Resolution*, 2003, no.1, pp. 14–20.
6. “Recommendation Rec (98) 1 of the Committee of Ministers to member states on family mediation dated 02.01.1998”, available at: http://www.commonground.org.ua/lib_law.shtml.
7. “Recommendation N R (99) 19 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states concerning mediation in penal matters dated 15.09.1999”, available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_828.
8. “Recommendation Rec (2001) 9 of the Committee of Ministers to member states on alternatives to litigation between administrative authorities and private parties dated September 5, 2001”, available at: http://www.csr.ru/document/original_648.stm.
9. “Recommendation Rec (2002) 10 of the Committee of Ministers to member states on mediation in civil matters dated 18.09.2002”, available at: http://www.commonground.org.ua/lib_law.shtml.
10. European Code of Conduct for Mediators (2004), available at: http://ec.europa.eu/civiljustice/adr/adr_ec_code_conduct_en.pdf.
11. “Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters”, *Official Journal of the European Union*, no. L 136. 24.5.2008, pp. 3–8.
12. Yasynovskyi, I.H. (2014), “Characteristic of mediation models in developed countries ”, *Yurydychnyi visnyk*, no. 4(33), pp. 94–98.
13. Fedorenko, N.V. (2016), “Mediation in Russian: concept, characteristics”, *Nauka i obrazovanie: hozyaistvo i ekonomika; predprinimatelstvo; pravo i upravlenie*, no. 3(70), pp. 49–54.

14. Krestovska, N.M., Romanadze, L.D. and Barabash, T.V. (2017), “Mediation in Ukraine: nuances of legislative regulation: publication of representatives of Ukrainian Academy of Mediation”, available at: <http://mediation.ua/wp-content/uploads/2017/03/stattya-Mediatsiya-v-Ukrayini-nyuansi-zakonodavchogo-vregulyuvannya.pdf>.
15. “National Association of Mediators of Ukraine”, available at: <http://namu.com.ua/ua/info/mediation/where-to-study/>.
16. “Ukrainian Academy of Mediation”, available at: <http://mediation.ua>.
17. “The Constitution of Ukraine dated June 28, 1996 (with amendments)”, available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
18. “On Legal Aid”: the Law of Ukraine dated 02.06.2011, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-17?nreg=3460-17&find=1&text=%EC%E5%E4%B3%E0&x=7&y=6#w11>.
19. “Strategy for Judicial Reform”, adopted by the Decree of President of Ukraine dated May 20, 2015, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/276/2015?nreg=276%2F2015&find=1&text=%E0%EB%FC%F2%E5%F0%ED%E0%F2%E8%E2%ED%E5&x=7&y=5>.
20. “On Approval of State Standard of Social Service of Mediating (Mediation)”: Adopted by the Order of Ministry of Social Policy dated 17.08.2016 No 892, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16>.
21. “On Amendments to the List of Commercial Social Services”: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 08.09.2016 No 596, available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/596-2016-п/paran5#n5>.
22. “On Approval of the List of Social Services”: the Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine dated 03.09.2012 No 537, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1614-12>.
23. “Amendment No 6 to Dictionary of Occupational Titles DK 003:2010”: Approved by the Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine dated 26.10.2017 No 1542, available at: <http://www.msp.gov.ua/files/zmina6.pdf>.
24. “On Mediation” : Draft Law dated 21.02.2011 No 8137, available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=8137&skl=7.
25. “On Mediation” : Draft Law dated 26.06.2013 No 2425a, available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47637.
26. “On Mediation” : Draft Law dated 27.03.2015 No 2480, available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54558.
27. “On Mediation”: Draft Law dated 29.12.2015 No 3665-1, available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57620.
28. “On Mediation”: Draft Law dated 17.12.2015 No 3665, available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463.
29. (2017), *Perspektyvy zastosuvannia protsedury mediatsii v sudovomu protsesi i vykonavche provadzhennia: materialy kruhloho stolu* [Prospects of mediation application in judicial process and enforcement proceeding: materials of round table], *Zakon i Biznes*, April 11, 2017, available at: http://zib.com.ua/ua/128354-advokati_nazvali_5_pereshkod_dlya_vprovadzhennya_mediatsii_v_.html.
30. “Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on constitutional appeal of LLC “Trading House “Campus Cotton Club” regarding the official interpretation of the provision

of part two of Article 124 of the Constitution of Ukraine (case on dispute pretrial settlement of dispute)”: Decision dated 09.07.2002 No 15-рп/2002, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-02>.

31. “The Criminal Code of Ukraine dated 05.04.2001”, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/paran2736#n2736>.
32. Krestovska, N.M. (2016), “Meditation about mediation”, *Hazeta Den*, available at: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/suspilstvo/medytaciya-pro-mediacyu>.

РОЗДІЛ III. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2018-1-04>

УДК 347.44:316.776:005.582 (477)

ДОГОВІР У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН: ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Кодинець А.О., д.ю.н, доцент

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська 60, м. Київ, Україна
a_kodynets@ukr.net*

Стаття присвячена розгляду цивільно-правових аспектів регулювання договірних інформаційних відносин, характеристики видів та особливостей договорів у цій сфері, окресленню специфіки юридичних фактів, на підставі яких виникають, змінюються і припиняються інформаційні відносини. З позиції юридичної доктрини обґрунтовується концепція цивільно-правового регулювання інформаційних відносин, визначаються тенденції та перспективи правового регулювання інформаційних зобов'язань у законодавстві України.

Ключові слова: інформація, інформаційні відносини, договір, форма договору, предмет договору, об'єкт договору, інформаційне зобов'язання.

CONTRACT IN THE FIELD OF INFORMATION RELATIONS: SOME FEATURES OF CIVIL REGULATION

Kodynets A.O.

*Taras Shevchenko National University of Kyiv, str. Volodymirska, 60, Kyiv, Ukraine
a_kodynets@ukr.net*

The article is devoted to the consideration of civil aspects of regulation of contractual relations in information sphere, the characteristics of their types and features, the specificity of legal facts, on the basis of which information contractual obligations arise, change and terminate. In the article from the point of legal doctrine the concept of civil law regulation of information relations is grounded, trends and prospects of legal regulation of information obligations in the legislation of Ukraine are determined.

The article concludes that the criterion for the determination of contracts in the field of information relations from the other types of civil contracts is the subject of the contract. Contractual information obligations should include the provision of the transfer of information rights or the refusal to provide such a rights to the debtor.

The basic concept of understanding the contract in the field of information relations as an operation of two or more parties aimed at the emergence, change or termination of information relationships. The contract is the main reason for the emergence of information obligations.

Contracts in the field of information relations are characterized by: a special subject (granting or transfer of ownership of information); a special object that is information as an independent intangible product or as a component of personal non-proprietary rights or as a result of intellectual, creative activity, which are protected by the system of intellectual property rights; the personal nature of the execution (performance of the obligation is usually carried out by the debtor; involvement of the sub-executors is allowed only with the consent of the creditor); a special form of conclusion (information obligations arise, as a rule, on the basis of written agreements).

Key words: information, information relations, contract, form of the contract, the subject of the contract, the object of the contract, the information obligation.

Інститут договору посідає провідне місце як у системі цивільного права, так і у сфері цивільного законодавства. Вивченню правової природи, особливостей і видового різноманіття договорів завжди приділялась велика увага з боку цивілістичної науки. Разом із тим у сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства зростає роль договору як універсальної правової моделі опосередкування відносин, заснованих на юридичній рівності, вільному волевиявленні та самостійності їх учасників. Під впливом зазначених факторів змінюється й характер цієї традиційної цивільно-правової категорії: збільшується значення та розширюється сфера застосування договорів, виникають нові договірні конструкції, зміщуються акценти в механізмі нормативного регулювання порядку й умов укладання та виконання зобов'язань договірною характеру. До таких нових цивільно-правових договірних конструкцій належать договори, що укладаються в інформаційній сфері: договори про конфіденційність, про надання інформаційних послуг, проведення інформаційних пошуків, передачі чи надання прав на використання різного роду інформації тощо.

Проблемам правового регулювання інформаційних відносин присвячені наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних авторів: Б.М. Гоголя, О.О. Городова, В.А. Дозорцева, В.І. Жукова, В.О. Калятіна, О.В. Кохановської, Ю.В. Носіка, В.С. Цимбалюка та інших учених. Особливості договору як цивільно-правової конструкції досліджувалися в працях М.І. Брагінського, С.М. Бервено, Т.В. Боднар, В.В. Вітрянського, О.В. Дзери, В.В. Луця, С.О. Погрібного, С.І. Шімон та інших науковців. Під час написання статті використовувалися як загальнонаукові, так і спеціально-юридичні методи дослідження правових явищ і юридичних категорій.

Метою публікації є розгляд цивільно-правових аспектів регулювання договірних інформаційних відносин, характеристики видів та особливостей договорів у цій сфері, визначення специфіки юридичних фактів, на підставі яких виникають, змінюються і припиняються інформаційні відносини.

Інформація є об'єктом багатьох цивільно-правових договірних зобов'язань, проте не всі вони можуть бути беззастережно зараховані до групи інформаційних зобов'язань. Так, за договором купівлі-продажу продавець зобов'язаний попередити покупця про всі права третіх осіб на товар, що продається (права наймача, право застави, право довічного користування тощо). У разі невиконання цієї вимоги покупець має право вимагати зниження ціни або розірвання договору купівлі-продажу, якщо він не знав і не міг знати про права третіх осіб на товар (ст. 659 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України [1]). За договором найму (оренди), наймодавець зобов'язаний попередити наймача про особливі властивості й недоліки речі, які йому відомі та які можуть бути небезпечними для життя, здоров'я, майна наймача або інших осіб чи призвести до пошкодження самої речі під час користування нею (ч. 2 ст. 767 ЦК України), і про всі права третіх осіб на річ, що передається в найм (ч. 2 ст. 769 ЦК України).

Можна навести й інші випадки законодавчого регулювання відносин, у яких обов'язок сторони договору полягає в наданні певної інформації, необхідної для виконання договору або з метою запобігання негативним правовим наслідкам для іншої сторони. Проте в зазначених випадках договірні правовідносини, об'єктом яких є інформація, не можуть бути безпосередньо зараховані до групи інформаційних договірних зобов'язань.

Інформаційними зобов'язаннями є правовідносини, в яких одна сторона має право вимагати від іншої надання чи передання майнових прав на інформацію або утримання від учинення дій, спрямованих на надання чи передання таких прав іншим особам. Лише певна кількість договірних зобов'язань, об'єктом яких є інформація, може бути зарахована до категорії «інформаційні договірні зобов'язання». У більшості врегульованих ЦК України договорів обов'язок повідомити певну інформацію виникає в силу прямої вказівки закону та супроводжує

основне зобов'язання сторони, спрямоване на передачу майна у власність, надання речі в користування, виконання робіт чи надання послуг.

Правова характеристика договорів у цивільному праві традиційно здійснюється через дослідження їх предмета, об'єкта, розгляд суб'єктного складу договірних відносин та особливостей зовнішнього вираження волевиявлення сторін у встановленій законодавством правовій формі.

Варто наголосити, що в юридичній науці по-різному трактується поняття «предмет та об'єкт договору» як загалом, так і щодо договорів у сфері інтелектуальної діяльності. Труднощі під час вирішення цього питання виникають тому, що інколи в літературі не проводиться чіткого розмежування термінів «предмет» та «об'єкт». Так, на думку Ю.Л. Бошицького, «предметом договорів щодо використання об'єктів інтелектуальної власності є відповідні результати інтелектуальної діяльності як об'єкти авторського права, суміжних прав, промислової власності та інші результати інтелектуальної діяльності» [2, с. 370–371]. Водночас автор зазначає, що «об'єктом договорів на використання об'єктів інтелектуальної власності можуть бути тільки ті результати інтелектуальної діяльності, що визнані об'єктами інтелектуальної власності». Тобто, по суті, автор ототожнює, об'єкт і предмет таких договорів, яким, на думку вченого, є результати інтелектуальної діяльності. Подібну позицію займає також О.М. Мельник, указуючи, що «об'єктом (предметом) договірних відносин, що складаються у сфері інтелектуальної діяльності, можуть бути дії, спрямовані на створення об'єктів інтелектуальної власності або самі об'єкти цієї власності» [3, с. 366].

Ураховуючи наведене, вважаємо за доцільне провести розмежування між термінами «предмет» та «об'єкт» договору, «предмет» та «об'єкт» зобов'язання, в які різні автори вкладають суперечливий зміст.

У цивільно-правовій науці традиційно виокремлюють юридичний (дії) та матеріальний (речі, у тому числі гроші) об'єкти зобов'язання [4, с. 612]; при цьому вчені вирізняють зобов'язання, в яких матеріальний об'єкт узагалі відсутній, зокрема з виконання робіт і надання послуг. Із цього приводу Т.В. Боднар слушно зазначає: «Для ототожнення предмета зобов'язання і предмета договору немає жодних підстав, оскільки зобов'язання і договори – явища, хоч і близькі, проте не тотожні... Предметом договору є зобов'язання як правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію або утриматися від певної дії; предмет зобов'язання – обов'язок боржника вчинити зазначену дію (утриматись від неї)» [5, с. 154]. У зв'язку з наведеним, автор пропонує замінити термін «предмет» у тих статтях, що регулюють забезпечувальні засоби (ст. ст. 551, 576 ЦК України) або окремі цивільно-правові договори (ст. ст. 656, 760, 807 ЦК України), терміном «об'єкт» у відповідних відмінках.

Аналізуючи співвідношення зазначених категорій, С.І. Шимон робить висновок, що «об'єктом зобов'язання як цивільного правовідношення виступають майнові блага ...; об'єкт практично не впливає на визначення виду договору (за деякими винятками). Предметом договору (як домовленості, юридичного факту) не виступають речі, майно... Предметом договору є основна дія (сукупність дій), яку необхідно вчинити задля досягнення мети договору» [6, с. 63].

Отже, розгляд положень цивілістики щодо співвідношення категорій «предмет» та «об'єкт» зобов'язання засвідчує наявність різних точок зору із цього приводу. Домінуючим є підхід, що визначає предмет зобов'язання як дії учасників зобов'язання (щодо передання майна, виконання робіт, надання послуг тощо) [7, с. 36]. «Об'єктом» зобов'язальних відносин є матеріальні, духовні й інші соціальні блага, що слугують для задоволення інтересів і потреб фізичних і юридичних осіб.

З огляду на зазначене, можемо охарактеризувати предмет та об'єкт договорів у сфері інформаційних відносин. Предметом договорів у сфері інформаційних відносин є майнові

права на інформацію. Предмет цих договорів може охоплювати передачу всього комплексу майнових прав на інформацію чи результат інтелектуальної творчої діяльності (права на використання об'єкта, права дозволяти його використання іншим особам і перешкоджати неправомірному використанню) чи надання лише права на використання в обсязі й у межах, визначених договором.

Обов'язок боржника в договірних інформаційних зобов'язаннях може мати активний чи пасивний характер. За активних інформаційних зобов'язань боржник зобов'язаний надати чи передати замовникові майнові права на інформацію (наприклад, у договорі про виконання науково-дослідних робіт виконавець зобов'язаний надати чи передати майнові права на інформацію у вигляді наукових звітів, конструкторської документації чи інших результатів дослідної діяльності). За пасивних інформаційних зобов'язань боржник повинен утриматися від учинення дій щодо надання чи передання інформаційних прав третім особам. Так, у договорі про конфіденційність боржник зобов'язаний утриматися від надання чи передання майнових прав на інформацію.

Об'єктом договорів є інформація як самостійне нематеріальне благо, як складник інших особистих немайнових благ або як результат інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняється системою права інтелектуальної власності.

Сторонами договорів у сфері інформаційних відносин може бути будь-яка фізична чи юридична особа. Стороною також можуть бути публічні утворення (держава, територіальні громади, юридичні особи публічного права), які вступають у цивільні правовідносини з метою реалізації своїх державно-владних, суспільних завдань, проте участь таких суб'єктів у цивільних правовідносинах нівелює їхній статус як привілейованого суб'єкта публічного права. ЦК України чітко закріплює принцип рівності прав держави та інших учасників цивільних відносин (ст. 167). Залежно від виду договору сторони можуть мати спеціальну назву: ліцензіар і ліцензіат – у ліцензійному договорі або творець і замовник – у договорі про створення за замовленням і використання об'єкта інтелектуальної власності. Проте незалежно від назви однією зі сторін зазначених договорів є правоволоділець (особа, яка має інформаційні права), а іншою – набувач, особа, яка має намір отримати інформаційні права.

Чинне законодавство не містить будь-яких вікових обмежень щодо статусу фізичної особи – правоволоділця об'єкта інтелектуальної власності. Малолітні особи самостійно, відповідно до ст. 31 ЦК України, реалізують особисті немайнові права на результати творчості, однак розпоряджатися майновими правами на об'єкти інтелектуальної власності такі особи можуть лише з моменту досягнення 14-річного віку. До цього віку майнові права й обов'язки неповнолітніх осіб у сфері інтелектуальної власності здійснюють їхні батьки або опікуни.

Особливі вимоги містить ЦК України до форми окремих видів договорів у сфері інформаційних відносин. Зокрема, договори щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності повинні укладатися в обов'язковій письмовій формі, недодержання якої створює правові наслідки, передбачені ч. 2 ст. 1107 ЦК України: такий договір визнається нікчемним, тобто не породжує цивільних прав та обов'язків з моменту його укладання. Законом установлені винятки із цього правила, які стосуються розпорядження правами на об'єкти авторського права (п. 1 ст. 33 Закону України «Про авторське право і суміжні права» [8]).

Крім обов'язкової письмової форми, закон містить вимоги, пов'язані з державною реєстрацією договорів у сфері розпорядження майновими правами інтелектуальної власності. Частина 2 ст. 1114 ЦК України містить положення, що факт передання виключних майнових прав інтелектуальної власності, які, відповідно до ЦК України або іншого закону, є чинними після їх державної реєстрації, підлягає державній реєстрації. Оскільки права на об'єкти патентного права, сорти рослин і породи тварин, компонування інтегральної мікросхеми й торговельні марки набувають чинності з моменту їх реєстрації, то договір про передання майнових прав на такі об'єкти є чинним із моменту його державної реєстрації. Як

відзначається в юридичній літературі, проведення такої реєстрації зумовлене потребою відображення факту зміни правоволодільця об'єкта промислової власності [9, с. 573].

Цивільно-правові договори в юридичній науці традиційно характеризуються з позиції їх оплатності (оплатні та безоплатні) у зв'язку з розподілом прав та обов'язків сторін (односторонні та двосторонні) й урахуваючи момент набрання ними чинності (реальні та консенсуальні).

Відповідно до наведених критеріїв, договори у сфері інформаційних відносин мають двосторонній характер, оскільки передбачають виникнення прав та обов'язків в обох сторін договору (ліцензіара й ліцензіата, набувача та право володільця тощо). Консенсуальність договорів у сфері інформаційних відносин виражається в набранні ними чинності з моменту досягнення в передбаченій законодавством формі, згоди сторін за всіма істотними умовами. Передача майнових прав інтелектуальної власності, як правило, здійснюється оплатно, проте в законодавстві нині відсутні перешкоди для конструювання таких договорів як безоплатних.

На підставі проведеного розгляду особливостей договорів у сфері інформаційних відносин можна визначити їх ознаки та місце в системі цивільно-правових договорів. Договори у сфері інформаційних відносин характеризуються такими ознаками:

1. Особливостями предмета – предмет цих договорів відображає специфіку правомочності розпорядження нематеріалізованими результатами й може охоплювати передачу інформаційних прав чи надання прав на використання інформації в обсязі та в межах, визначених договором.
2. Специфікою об'єкта – об'єктом таких договорів є інформація як самостійне нематеріальне благо чи інформація у формі результатів інтелектуальної творчої діяльності, тобто визнані в установленому порядку об'єкти промислової власності, твори літератури, науки, мистецтва, об'єкти суміжних прав, режим правової охорони яких не потребує додаткової реєстрації.
3. Суб'єктним складом – суб'єктами договірних інформаційних відносин можуть бути будь-які фізичні особи незалежно від віку і стану здоров'я, юридичні особи, публічно-правові утворення. Розпоряджатися майновими правами на результати інтелектуальної діяльності фізична особа може самостійно з моменту досягнення 14-річного віку. До цього віку майнові права й обов'язки неповнолітніх осіб у цій сфері здійснюють їхні батьки або опікуни.
4. Формою укладання – обов'язкова письмова форма договорів у сфері розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, недодержання якої має наслідком їх нікчемність (за винятком договору про опублікування твору в періодичних виданнях). Договори про передання майнових прав на об'єкти промислової власності потребують також обов'язкової державної реєстрації.

Уважаємо, що положення ЦК України про письмову форму договорів у сфері розпорядження майновими правами інтелектуальної власності доцільно поширити також на випадки надання чи передання інформаційних прав. У конкретних договірних відносинах часто відбувається передача певних відомостей чи документів, за цих умов дуже важливо встановити обсяг і межі використання такої інформації контрагентом, визначити правові можливості сторін щодо такої інформації. За цих умов фіксація в чинному законодавстві положень щодо письмової форми договорів про надання чи передачу інформаційних прав буде сприяти стабільності цивільних правовідносин, визначеності змісту договірних зобов'язань, прав та обов'язків їх сторін.

5. Особистим характером виконання договорів про створення результатів інтелектуальної діяльності. Тобто виконання договорів пов'язане з певним рівнем інтелектуальної діяльності, тому, за загальним правилом, не допускається залучення третіх осіб до

виконання таких договорів без згоди замовника. Зокрема, згідно зі ст. 893 ЦК України, виконавець зобов'язаний провести наукові дослідження особисто, якщо інше не встановлено договором на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських і технологічних робіт. Виконавець має право залучати до виконання науково-дослідних робіт інших осіб лише за згодою замовника.

Проведене дослідження цивільно-правових аспектів регулювання договірних інформаційних відносин дає змогу зробити такі узагальнення:

1. Критерієм розмежування договорів у сфері інформаційних відносин від інших видів цивільних договорів (у тому числі тих, об'єктом яких є інформація) є предмет договору. Договірні інформаційні зобов'язання мають передбачати надання чи передачу майнових прав на інформацію чи утримання від учинення таких дій боржником (наприклад, у договорі про конфіденційність).
2. Договір у сфері інформаційних відносин – це правочин двох або більше сторін, спрямований на виникнення, зміну чи припинення інформаційних правовідносин. Договір є основною підставою виникнення інформаційних зобов'язань.
3. Договори у сфері інформаційних відносин характеризуються особливим предметом (надання чи передання майнових прав на інформацію); об'єктом, яким є інформація як самостійне нематеріальне благо, як складник особистих немайнових благ, що охороняються книгою 2 ЦК України, або як результат інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняється системою права інтелектуальної власності; особистим характером виконання (виконання зобов'язання, як правило, здійснюється боржником особисто, залучення субвиконавців допускається лише за згодою кредитора); особливістю суб'єктного складу; формою укладання (інформаційні зобов'язання виникають, як правило, на підставі договорів, укладених у письмовій формі).

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
2. Цивільне право України: Академічний курс: підручник: у 2 т. / за заг. ред. Я.М. Шевченко. Київ: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. Т. 1: Загальна частина. 520 с.
3. Право інтелектуальної власності: підручник для студентів вищих навч. закладів / за ред. О.А. Підпригори, О.Д. Святоцького. 2-ге вид. Київ: Ін Юре, 2004. 672 с.
4. Цивільне право України: підручник: у 2 кн. / О.В. Дзера (кер. авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. Київ: Юрінком Інтер, 2002. Кн. 1. 782 с.
5. Боднар Т.В. Договірні зобов'язання в цивільному праві (Загальні положення): навч. посіб. Київ: Юстініан, 2007. 280 с.
6. Шимон С.І. Об'єкт і предмет договору і цивільного правовідношення: нотатки до наукової дискусії. *Юридична Україна*. 2011. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/urykr_2011_4_12.pdf.
7. Цивільне право України. Особлива частина: підручник / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 1176 с.
8. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3792-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 13. Ст. 64.

9. Право інтелектуальної власності: акад. курс: підручник / О.П. Орлюк, Г.О. Андрощук, О.Б. Бутнік-Сіверський та ін.; за ред. О.П. Орлюк, О.Д. Святоцького. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 696 с.

REFERENCES

1. (2003), "Civil Code of Ukraine", *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, no. 40–44, art. 356.
2. Shevchenko, Ya.M. (2003), *Tsyvilne pravo Ukrainy: Akademichnyi kurs: pidruchnyk: u 2 t.* [Civil law of Ukraine: Academic course: textbook: in 2 vol.], Vol. 1: *Zahalna chastyna* [General part], 2003, Kontsern «Vydavnychiy dim "In Yure"», Kyiv, Ukraine.
3. Pidopryhora, O.A. and Sviatotskyi, O.D. (2004), *Pravo intelektualnoi vlasnosti: pidruchnyk dlia studentiv vyshchyykh navch. zakladiv* [Intellectual property law: textbook for students of higher educational establishments], "In Yure", Kyiv, Ukraine.
4. Dzera, O.V., Bobrova, D.V., Dovhert, A.S. et al. (2002), *Tsyvilne pravo Ukrainy : pidruchnyk : u 2 kn.* [Civil law of Ukraine: textbook: in 2 p.], part 2, Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
5. Bodnar, T.V. (2007), *Dohovirni zoboviazannia v tsyvilnomu pravi (Zah. polozhennia) : navch. posib.* [Contractual obligations in civil law (Gen. terms) : guide], Yustinian, Kyiv, Ukraine.
6. Shymon, S.I. (2011), "Object and subject matter of the contract and civil legal relation: notes for scientific discussion", *Yurydychna Ukraina*, no. 4, available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/urykr_2011_4_12.pdf.
7. Dzera, O.V., Kuznietsova, N.S., Maidanyk, R.A. et al. (2010), *Tsyvilne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna: pidruchnyk* [Civil law of Ukraine. Special part: textbook], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
8. "On Copyright and Related Rights": Law of Ukraine dated December 23, 1993 No 3792-XII, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 1994, no. 13, art. 64.
9. Orliuk, O.P., Androshchuk, H.O., Butnik-Siverskyi, O.B. et al. (2007), *Pravo intelektualnoi vlasnosti: akad. kurs: pidruchnyk* [Intellectual property right: acad. course, textbook], «Vydavnychiy dim "In Yure"», Kyiv, Ukraine.

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2018-1-05>

УДК 347.65/.68

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОСТМОРТАЛЬНИХ ДІТЕЙ СПАДКОДАВЦЯ У СПАДКОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Кухарєв О.Є., к.ю.н., доцент

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
проспект Л. Ландау, 27, м. Харків, Україна
kukharyev@gmail.com*

Стаття присвячена дослідженню спадково-правового статусу дітей спадкодавця, зачатих після його смерті, з урахуванням положень правової доктрини та зарубіжного досвіду. Аргументована пропозиція визнати таких осіб спадкоємцями за заповітом шляхом унесення відповідних змін до цивільного законодавства України та сформульовані умови, за наявності яких доцільно надати постмортальним дітям право спадкувати.

Ключові слова: спадкові правовідносини, спадкування, спадкодавець, спадкоємець, постмортальні діти, посмертна репродукція.

SOME ASPECTS OF LEGAL STATUS OF POSTMORTAL CHILDREN OF TESTATOR IN INHERITANCE LAW OF UKRAINE

Kukhariev O.Ie.

*Kharkiv National University of Internal Affairs, L.Landau ave., 27, Kharkiv, Ukraine
kukharyev@gmail.com*

The article deals with research of inherent and legal status of testator's children conceived after his death, taking into account provisions of legal doctrine and foreign experience. Children, conceived after death of a testator using his genetic material with the help of assisted reproductive technologies are proposed to name "postmortal children", from Lat., post mortem – postmortal.

It argues the proposal to recognize such persons as heir on testacy through appropriate amendments to civil legislation of Ukraine. The expediency of inheritance rights recognition in favour of persons, not only born, but also conceived after opening of inheritance is determined by two factors. First, it is realization of the principle of freedom of will, the content of which includes, among of other things, the right of testator to appoint as heir any person, as one, who belongs to successors, as any other private and juridical person. Secondly, testator consent to postmortem generation gives all reasons to consider as exercise, by latter one, of personal non-property right to reproductive choice.

The position that modern state of civil legislation of Ukraine allows to implement in testament such condition as child conceiving after testator's death using his genetic material is criticized.

The development of scientific technologies enables to conduct two variants of postmortal reproduction: use of cryopreserved sperm, which was taken in testator lifetime, and sperm extraction from dead person.

The research formulates the following conditions of granting of the right to postmortal children – the presence of appropriate testator will in testament, realization of syngamy using assisted reproductive technologies exclusively by virtue of testator's genetic material within a period of six months, established for the acceptance of an inheritance. Expediency of implementation of indicated conditions is explained by the need to ensure stability of hereditary relations, possibility to establish a child's heritage, born after death of its father with confidence. Moreover, it will allow avoiding potential abuse on the part of other successors.

In the case of a successful conceiving after opening of inheritance, on conditions that such person is recognized as an heir at the legislative level, regulations on nasciturus can be applied by analogy to these legal relations until the moment of child birth.

Key words: inherited legal relations, succession, testator, heir, postmortal children, postmortal reproduction.

За загальним правилом ст. 1222 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця й народжені живими після відкриття спадщини. Отже, для визнання спадкоємцем людина має бути народжена живою або принаймні зачата за життя спадкодавця.

Таким чином, поза межами нормативного регулювання залишився спадково-правовий статус особи, не тільки народженої, а й зачатої після смерті спадкодавця із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій (далі – ДРТ). Іншими словами, можливість спадкування особами, зачатими після відкриття спадщини, за українським законодавством виключається. Це, у свою чергу, свідчить, що спадкове право неповною мірою враховує досягнення сучасної медичної науки. Новітні високорозвинені наукові технології дають підставу по-іншому розглядати проблему зачаття дитини після смерті її батьків. Крім того, природні катаклізми, техногенні катастрофи, широке поширення онкологічних захворювань, численні зони бойових дій зумовлюють велику кількість смертей осіб, які перебували в репродуктивному віці. Заморожені гамети здатні зберігатися у відповідних умовах досить тривалий час, а тому зачаття дитини, народженої за допомогою їх подальшого використання, цілком може відбуватися після смерті спадкодавця. І хоча в 1980 р. уже описаний перший випадок не лише посмертного народження, а й посмертного відібрання репродуктивного матеріалу, належного правового врегулювання цієї процедури та подальших її наслідків немає практично в жодній державі світу [1, с. 479].

Актуальність дослідження в цьому напрямі пояснюється тим, що можливість зачаття після смерті спадкодавця породжує проблему реалізації спадкових прав такими дітьми. При цьому

презумпція батьківства, встановлена в ст. 122 Сімейного кодексу України (далі – СК України), яка визначає походження дитини, народженої до спливу десяти місяців після припинення шлюбу, не може бути застосована до цих правовідносин.

Дітей, зачатих після смерті спадкодавця з його генетичного матеріалу за допомогою ДРТ, пропонується іменувати «постмортальні діти», від лат. *post mortem* – посмертний.

Як зазначає Л. Красицька, необхідність правового регулювання відносин, пов'язаних із застосуванням ДРТ, стала очевидною для країн пострадянського простору наприкінці минулого століття. Сьогодні можна виділити дві сформовані моделі правового опосередкування відповідних правовідносин. Перша передбачає прийняття окремих законів про репродуктивні права, які містять норми про ДРТ (Вірменія, Казахстан, Киргизія, Латвія, Молдова, Таджикистан). У межах другої моделі норми про застосування ДРТ і його наслідки «розкидані» по окремих правових актах, що регулюють питання сімейних відносин та охорони здоров'я (Азербайджан, Білорусь, Росія, Узбекистан, Україна) [2, с. 87]. Зокрема, в Україні таким актом є Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні [3], що регулює проведення штучного запліднення лише за медичними показниками, тобто використовується саме як методика лікування безпліддя. Тому цілком природно, що за межами нормативного регулювання опинилися відносини запліднення з генетичного матеріалу вже померлого чоловіка, оскільки в цьому випадку про лікування не йдеться.

Наукові розробки, предметом яких є проблеми спадкування постмортальними дітьми, не проводилися, адже в юридичній літературі питання застосування ДРТ розглядалися переважно в аспекті визначення походження дитини як учасника сімейних відносин (Л. Красицька, З. Ромовська, О. Михальчук, В. Ватрас, В. Москалюк, І. Рубець, А. Кириченко). І лише в окремих роботах можна віднайти позиції вчених щодо змісту ст. 1222 ЦК України, де особа, зачата після смерті спадкодавця, не визнається спадкоємцем.

Метою статті є з'ясування правового статусу постмортальної дитини в спадковому праві України та окреслення перспектив можливості спадкування такою особою.

Перешкодою для реалізації права на батьківство може стати порушення репродуктивної функції чоловіка внаслідок перенесення хвороб, негативного впливу шкідливих умов праці (наприклад, на електростанціях, у хімічній промисловості), отриманням травм, а також смерть особи. З метою зниження таких ризиків чоловік може скористатися так званім «відкладальним батьківством» – кріоконсервацією сперми для наступного використання під час штучного запліднення, що може відбутися зі спливом кількох років. У цьому контексті виділяють також поняття «посмертна (постмортальна) репродукція», тобто народження дитини після смерті будь-якого з батьків. Історично цей феномен характеризував зачаття дитини обома батьками, але народження її вже після смерті батька. Зараз виконується посмертне зачаття з використанням кріоконсервованих сперми й ембріонів. Проте, оскільки ДРТ прогресують, стало можливим отримати певну кількість спермій від недавно померлого чоловіка для подальшого використання в програмах запліднення *in vitro*. Ця методика отримала назву «посмертне отримання сперми» та має тенденцію до зростання в проблемах репродукції [4].

Отже, розвиток наукових технологій дає змогу здійснити два варіанти посмертної репродукції: використання кріоконсервованої сперми, що була взята за життя спадкодавця, та вилучення сперми з уже померлої особи.

У правовій доктрині сформувалися дві протилежні позиції щодо можливості визнання спадкових прав за дитиною, не лише народженою, а й зачатою після відкриття спадщини. Прихильники першої заперечують спадкування постмортальними дітьми, аргументуючи свою позицію тією правовою невизначеністю, що має місце між днем відкриття спадщини та можливим народженням дитини, а це, у свою чергу, може призвести до руйнування конструкції всього спадкового права [5, с. 505; 6, с. 8]. Є. Рябоконт додає до цього, що

заповіт, складений на користь зачатої в майбутньому дитини, має бути визнаний недійсним, причому не на підставі спеціальної норми ст. 1257 ЦК України, зважаючи на відсутність порушень, регламентованих нею як підстав недійсності (нікчемності) заповіту, а за ч. 1 ст. 203 ЦК України, яка серед загальних умов дійсності правочину визначає, що зміст правочину не може суперечити ЦК, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави й суспільства, його моральним засадам [7, с. 271, 272].

Утім стосовно досліджуваної проблематики висловлюються й інші, протилежні за змістом, точки зору. Зокрема, Д. Гудима [8, с. 260], О. Малкін [9, с. 15] вважають доцільним допустити до спадкування осіб, зачатих унаслідок ДРТ після смерті спадкодавця, шляхом унесення відповідних змін до чинного законодавства.

При цьому окремі автори стверджують, що стан сучасного законодавства дозволяє спадкувати особам, народженим унаслідок посмертної репродукції. Так, І. Главач-Хомина дійшла висновку, що дитина спадкодавця належить до спадкоємців першої черги незалежно від способу зачаття та виношування, а також незалежно від строку народження після смерті спадкодавця, якщо спадкодавець за життя залишив генетичний матеріал із безпосередньою метою щодо подальшого народження дитини [10, с. 10]. Аналогічну позицію відстоює А. Касаткіна з тим лише застереженням, що народження постмортальної дитини має відбутися протягом одного року з дня відкриття спадщини [11, с. 13].

Законодавча неврегульованість проблем спадкування особами, зачатими після відкриття спадщини, змусила дослідників шукати інші способи їх вирішення. Наприклад В. Валах пропонує застосовувати механізм зміни черговості одержання права на спадкування, визначений ст. 1259 ЦК України, з урахуванням можливості народження біологічного нащадка спадкодавця. Крім того, автор допускає встановлення такої умови заповіту, як зачаття дитини після смерті спадкодавця з використанням його біологічного матеріалу. Це пояснюється тим, що свідома воля двох людей на народження спадкоємця, навіть після смерті одного з них, не може вважатися незаконною, а тому немає підстав для визнання такої умови заповіту недійсною в судовому порядку [12, с. 179, 180].

На думку О. Журавльової, доцільно поширювати на постмортальну дитину, народжену відповідно до волі спадкодавця протягом певного часу після відкриття спадщини, правовий статус насцитуруса [13, с. 18].

У юридичній літературі висловлюється також думка, що єдиним способом передачі майна зі складу спадщини особі, яка не зачата на день відкриття спадщини, є заповідальний відказ [14, с. 130].

Питання визнання спадкоємцем особи, народженої внаслідок посмертної репродукції, регулюються неоднозначно й у зарубіжних правопорядках. Так, в одних країнах заперечуються спадкові права таких дітей. Зокрема, у Великій Британії запис про батька у свідоцтві про народження не надає дитині, зачатій після смерті її батька, права на спадкування [15, с. 132]. Крім того, законодавство багатьох країн узагалі оминає ці відносини.

Інші держави, навпаки, зараховують до кола спадкоємців досліджуваних у цій роботі осіб. Наприклад, із 1988 р. в Іспанії постмортальна дитина спадкує за своїм раніше померлим батьком за наявності двох умов: вагітність настала в межах одного року з моменту смерті спадкодавця; спадкодавець надав згоду на посмертне запліднення в заповіті або в інший спосіб. Протягом указанного строку до спадщини за аналогією застосовуються правила управління, передбачені для випадку наявності насцитуруса [16, с. 23, 24].

Відповідно до § 2101 Німецького цивільного укладення, якщо спадкоємцем призначена особа, ще не зачата на момент відкриття спадщини, то за наявності сумнівів варто вважати, що вона є підпризначеним спадкоємцем, за правилом абз. 2 § 2106 набуває спадщину при народженні. До народження дитини, зачатої після смерті спадкодавця, попередніми

спадкоємцями визнаються спадкоємці за заповітом (§ 2105 Німецького цивільного укладення) [17, с. 443–445].

Із січня 2002 р. в американському штаті Массачусетс визнається, що діти, народження яких було наслідком застосування новітніх технологій, не повинні бути жодним чином дискредитовані порівняно з іншими дітьми. При цьому обов'язковою умовою юридичного зв'язку дитини з померлим батьком, на думку американських юристів, є чітко виражена за життя згода такої особи на посмертне батьківство. За законодавством Флориди, дитина, зачата після смерті батька, може претендувати на спадкове майно померлого лише у випадку, якщо спадкодавець надав згоду на таке зачаття [18].

Як зазначалося вище, чинне законодавство України не визнає спадкоємцем за заповітом або за законом особу, зачату й народжену після смерті спадкодавця із застосуванням ДРТ. Водночас призначення спадкоємцем постмортальної дитини спадкодавця стосується не лише реалізації принципу свободи заповіту, а й тісно пов'язане з особистим немайновим правом фізичної особи на репродуктивний вибір. Як указує Р. Стефанчук, зміст цього права охоплюється вибором особи способу, в який вона буде здійснювати репродуктивну функцію, – природним біологічним шляхом чи з використанням безпечних, ефективних, доступних і прийнятних ДРТ, дозволених в Україні, а також передбачених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [19, с. 350–353]. На нашу думку, можна розширити особисте немайнове право людини на репродуктивну функцію, включивши до його змісту вибір часу здійснення цієї функції – за життя особи або після її смерті. Незважаючи на те що штучне запліднення з генетичного матеріалу спадкодавця відбуватиметься вже після його смерті, реалізацією права на репродуктивний вибір у цьому випадку доцільно визнати надану особою за життя згоду на проведення такої репродуктивної програми.

Розвиток приватного права та цивільного законодавства України відбувається відповідно до гуманістичних цінностей, якими є забезпечення автономії особи, розширення правової свободи учасників цивільних відносин, юридичні можливості здійснювати свої права тощо. У цьому аспекті надання спадкових прав постмортальним дітям спадкодавця є цілком виправданим і значно розширює диспозитивні засади спадкового права. На нашу думку, доцільність визнання спадкових прав за особами, не лише народженими, а й зачатими після відкриття спадщини, зумовлюється двома чинниками. *По-перше*, це реалізація принципу свободи заповіту, до змісту якого включають, серед іншого, і право заповідача призначити спадкоємцем будь-яку особу, як ту, що входить до кола спадкоємців, так і будь-яку іншу фізичну та юридичну особу [20, с. 81; 21, с. 94]. *По-друге*, надання спадкодавцем згоди на посмертну репродукцію є всі підстави розглядати як здійснення останнім особистого немайнового права на репродуктивний вибір.

Водночас визнання спадкоємцями постмортальних дітей має здійснюватися з урахуванням певних умов, зважаючи на необхідність забезпечення прав та інтересів інших учасників спадкових правовідносин (спадкоємців, кредиторів, відказоодержувачів) і стабільності майнового обороту. Ідеться передусім про строк, протягом якого може бути проведено штучне запліднення із застосуванням ДРТ. Видається правильним, що такий строк має становити шість місяців з дня відкриття спадщини, оскільки відповідає строку, встановленому для її прийняття. Це, у свою чергу, дасть змогу уникнути як повторного поділу спадщини між спадкоємцями, який би мав місце в разі народження дитини після спливу більш тривалішого строку, так і правової невизначеності щодо долі спадкового майна.

У разі успішного зачаття після відкриття спадщини за умови визнання такої особи спадкоємцем на законодавчому рівні до моменту народження дитини до цих правовідносин можуть застосовуватися за аналогією правила про насцитурусів. Зокрема, згідно зі ст. 1298 ЦК України, за наявності зачатої, але ще не народженої дитини видача свідоцтва про право

на спадщину й розподіл спадщини між усіма спадкоємцями може відбутися лише після народження дитини.

Наступною умовою спадкування постмортальними дітьми пропонується визнати виражене в заповіті відповідне волевиявлення спадкодавця. Тобто визнання таких осіб спадкоємцями, враховуючи їх зачаття вже після відкриття спадщини, має здійснюватися лише за волею спадкодавця. У протилежному випадку запропонована новація може стати благодатним ґрунтом для численних зловживань з боку інших учасників правовідносин. Наприклад, дружина спадкодавця, маючи на меті зменшення спадкових часток дітей померлого від першого шлюбу, вдається до штучного запліднення з генетичного матеріалу спадкодавця вже після його смерті. Отже, більш доцільним видається обмежувати спадкування постмортальними дітьми відносинами спадкування за заповітом, не змінюючи при цьому кола спадкоємців за законом, які передбачені в главі 86 ЦК України.

І, нарешті, на нашу думку, поширювати спадково-правовий статус доцільно на осіб, запліднених після відкриття спадщини виключно з генетичного матеріалу спадкодавця із застосуванням ДРТ. Це надасть спадковим правовідносинам стабільності й упорядкованості, а також можливість достовірно встановити походження дитини, народженої після смерті її батька.

При цьому помилковою варто визнати позицію щодо можливості встановлення такої умови заповіту, як зачаття дитини після смерті спадкодавця з його генетичного матеріалу [12, с. 179, 180]. Відповідно до ст. 1242 ЦК України, заповідач може обумовити виникнення права на спадкування в особи, яка призначена в заповіті, наявністю певної умови, як пов'язаної, так і не пов'язаної з її поведінкою (наявність інших спадкоємці, проживання в певному місці, народження дитини, здобуття освіти тощо). Далі в зазначеній нормі міститься важливе застереження: умова, визначена в заповіті, має існувати на час відкриття спадщини. Визначаючи часові межі настання умови, варто наголосити, що вона має існувати до часу відкриття спадщини або безпосередньо в день відкриття спадщини, з яким закон пов'язує день смерті особи, чи день, із якого вона оголошується померлою. Під часом відкриття спадщини розуміється певний день, що термінологічно в контексті спадкових правовідносин означає добу, а тому умова, встановлена в заповіті, має настати за життя спадкодавця або принаймні протягом двадцяти чотирьох годин дня смерті заповідача (дня набрання законної сили рішенням суду про оголошення фізичної особи померлою). Враховуючи, що штучне запліднення проводитиметься вже після відкриття спадщини, запропонована умова заповіту суперечить імперативному положенню ст. 1242 ЦК України та є неприпустимою.

Водночас наявність заповідального розпорядження на користь дитини, зачатої в майбутньому, не тягне за собою необхідності визнання такого заповіту недійсним за ч. 1 ст. 203 ЦК України, на чому наполягає Є. Рябоконь [7, с. 271, 272]. Видається правильним, що таке розпорядження заповідача вважатиметься невстановленим за аналогією з призначенням спадкоємцем особи, померлої до відкриття спадщини, а тому не потребує звернення до суду з позовом про визнання заповіту недійсним. Якщо в заповіті міститься єдине розпорядження про призначення спадкоємцем незачатої дитини, спадкування в такому випадку відбуватиметься за законом. За наявності інших розпоряджень вони зберігатимуть силу й заповіт у цій частині буде чинним.

Регулятивний потенціал приватного права в контексті його адекватного впливу на спадкові відносини не задіяний повною мірою, що вимагає внесення змін до кн. 6 ЦК України. Зокрема, з метою розширення диспозитивних засад спадкового права пропонується включити до кола спадкоємців за заповітом дітей спадкодавця, зачатих після його смерті. Таких осіб пропонується іменувати «постмортальні діти», обґрунтовуються такі умови надання їм спадкових прав: наявність відповідного волевиявлення спадкодавця в заповіті, проведення запліднення із застосуванням ДРТ виключно генетичним матеріалом спадкодавця протягом шестимісячного строку, встановленого для прийняття спадщини.

Наголошується, що запропонована новація сприятиме реалізації принципу свободи заповіту та здійсненню особистого немайнового права спадкодавця на репродуктивний вибір.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рубець І. Проблеми правового регулювання посмертних репродуктивних програм. *Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)*: статті учасників VII Міжнародного «круглого столу» (Львів, 9–10 грудня 2011 року). Львів: Галицький друкар, 2012. С. 479–489.
2. Красицька Л.В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей: монографія. Київ: Ліра-К, 2014. 628 с.
3. Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013 № 787. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13> (дата звернення: 20.01.2018).
4. Дахно Ф.В. Допоміжні репродуктивні технології і проблеми постмортальної (посмертної) репродукції. *Жіночий лікар*. 2009. № 2. URL: <http://z-l.com.ua/ua/article/281> (дата звернення: 20.01.2018).
5. Шишка О.Р. Право неіснуючого учасника цивільних правовідносин як правова фікція. *Право та управління*. 2011. № 1. С. 489–511.
6. Аникина Г.В. К вопросу о правовом регулировании постмортальной репродукции. *Наука. Общество. Государство*: електрон. научн. журнал. 2013. № 2. URL: <http://esj.pnzgu.ru/page/13437> (дата звернення: 20.01.2017).
7. Рябоконт Е.А. Зачатый ребенок как потенциальный субъект отношений, возникающих при наследственном правопреемстве. *Nasciturus pro iam nato habetur O ochronę dziecka poczętego i jego matki*. Wrocław, 2017. С. 258–281.
8. Гудима Д. Померла людина як суб'єкт права (нетривіальні думки). *Право України*. 2010. № 12. С. 260–265.
9. Малкин О.Ю. Лица, призываемые к наследованию по закону. *Наследственное право*. 2014. № 4. С. 14–21.
10. Главач-Хомина І.І. Учасники спадкових правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Івано-Франківськ, 2017. 19 с.
11. Касаткина А.Ю. Осуществление наследственных прав ребенка в Российской Федерации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Москва, 2014. 23 с.
12. Валах В.В. Наследственные отношения в Украине, Российской Федерации, Франции, Германии и США (сравнительно-правовое исследование): монографія. Харьков: Бурун книга, 2012. 320 с.
13. Журавлева Е.М. Статус nasciturus в наследственном праве Российской Федерации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Москва, 2014. 28 с.
14. Основы наследственного права России, Германии, Франции / под общ. ред. Е.Ю. Петрова. Москва: Статут, 2015. 271 с.
15. Шелютто М.Л. Наследование детьми наследодателя, зачатыми после открытия наследства. *Направления и перспективы развития российского законодательства о наследовании*: материалы научно-практической конференции (Москва, 1 октября 2015 г.). Москва: Фонд развития правовой науки, 2015. С. 132–137.
16. Петров Е.Ю. Наследственное право России: состояние и перспективы развития (сравнительно-правовое исследование). Москва: М-Логос, 2017. 152 с.

17. Германское право. Часть I. Гражданское уложение / пер. с нем. *Серия: современное зарубежное и международное частное право*. Москва: Международный центр финансово-экономического развития, 1996. 552 с.
18. Филимонова И.В. Проблемы правового регулирования постмортальной репродукции в семейном законодательстве России. *Политика, государство и право*. 2015. № 2. URL: <http://politika.snauka.ru/2015/02/2333> (дата звернення: 28.01.2018).
19. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / відп. ред. Я.М. Шевченко. Київ: КНТ, 2008. 626 с.
20. Заїка Ю.О. Спадкове право України: навч. посіб. Київ: Істина, 2006. 216 с.
21. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Спадкове право: підручник. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 264 с.

REFERENCES

1. Rubets, I. (2012), “Problems of legal regulations of postmortem reproductive programs”, *Antropoloģiia prava: filosofskiyi ta yurydychnyi vymiry (stan, problemy, perspektyvy): Stati uchastnykiv VII Mizhnarodnoho «kruhloho stolu»* [Anthropology of law: philosophic and juridical dimensions (state, problems, perspectives): Articles of participants of VII International “round table”], Lviv, Halytskyi drukar, December 9–10, 2011, pp. 479–489.
2. Krasyytska, L.V. (2014), *Problemy zdiisnennia ta zakhystu osobystykh ta mainovykh prav batkiv i ditei : monohrafiia* [Problems of implementation and protection of personal and property rights of parents and children : monograph], Vydavnytstvo Lira-K, Kyiv, Ukraine.
3. “Procedure for the Application of Assisted Reproductive Technologies in Ukraine” : Order of the Ministry of Healthcare of Ukraine dated 09.09.2013 No 787, available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13> (access 20.01.2018).
4. Dakhno, F.V. (2009), “Assisted reproductive technologies and problems of postmortal (postmortem) reproduction”, *Zhinochyi likar*, no. 2, available at: <http://z-l.com.ua/ua/article/281> (access 20.01.2018).
5. Shyshka, O.R. (2011), “Right of nonexistent participants of civil legal relations as legal fiction”, *Pravo ta upravlinnia*, no. 1, pp. 489–511.
6. Anikina, H.V. (2013), On the issue of legal regulation of postmortal reproduction. *Nauka. Obshchestvo. Hosudarstvo: elektron. nauchn. zhurnal*, no. 2, available at: <http://esj.pnzgu.ru/page/13437> (access 20.01.2017).
7. Riabokon, E.A. (2017), “Conceived child as potential subject of relations, arising from hereditary legal succession”, *Nasciturus pro iam nato habetur o ochronę dziecka poczętego i jego matki*. Wrocław, pp. 258–281.
8. Hudyma, D. (2010), “Dead person as object of law (substantive thoughts)”, *Pravo Ukrainy*, no. 12, pp. 260–265.
9. Malkyn, O.Yu. (2014), “Persons, appealed to legal succession”, *Nasledstvennoe pravo*, no. 4, pp. 14–21.
10. Hlavach-Khomina, I.I. (2017), “Participants of hereditary legal relations”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.03, V. Stefanyk Prykarpattya National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine.
11. Kasatkina, A.Yu. (2014), “Implementation of inheritance laws of a child in the Russian Federation”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.03, Russian legal academy of Ministry of Justice of Russian Federation, Moscow, Russia.

12. Valakh, V.V. (2012), *Nasledstvennye otnosheniya v Ukraine, Rossiyskoy Federatsii, Frantsii, Hermanii i SSHA (sravnitelno-pravovoe isledovanie): monografiya* [Hereditary relations in Ukraine, the Russian Federation, Germany, and the USA (comparative-legal research): monograph], Burun knyha, Kharkiv, Ukraine.
13. Zhuravleva, E.M. (2014), “Status of nasciturus in inheritance law of the Russian Federation”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.03, Russian academy of national economy and government service at President of Russian Federation, Moscow, Russia.
14. Petrov, E.Yu. (2015), *Osnovy nasledstvennogo prava Rossii, Hermanii, Frantsii* [Basis of inheritance law in Russia, Germany, France], Statut, Moscow, Russia.
15. Sheliutto, M.L. (2015), “Succession by children of testator, conceived after opening of inheritance”, *Napravleniya i perspektivy razvitiya rossiyskoho zakonodatelstva o nasledovanii: materialy nauchno-prakticheskoy konferentsii* [Directions and perspectives of development of the Russian legislation on inheritance: materials of scientific-practical conference], Fond razvitiya pravovoy nauki, Moscow, October 01, 2015, pp. 132–137.
16. Petrov, E.Yu. (2017), *Nasledstvennoe pravo Rossii: sostoyanie i perspektivy razvitiya (sravnitelno-pravovoe issledovanie)* [Inheritance law of Russian: state and perspectives of development (comparative-legal research)], M-Lohos, Moscow, Russia.
17. (1996), *Hermanskoe pravo. Chast I. Hrazhdanskoe ulozhenie. Seriya: sovremennoe zarubezhnoe i mezhdunarodnoe chastnoe pravo* [German law. Part I. Civil code. Series modrn foreign and international private law], Translated by, Moscow, Russia.
18. Filimonova, I.V. (2015), “Problems of legal regulation of postmortal reproduction in family legislation of Russia”, *Politika, hosudarstvo i pravo*, no. 2, available at: <http://politika.snauka.ru/2015/02/2333> (access 28.01.2018).
19. Stefanchuk, R.O. (2008), *Osobyosti nemainovi prava fizychnykh osib (poniattia, zmist, systema, osoblyvosti zdiisnennia ta zakhystu): monografiia* [Personal non-property rights of individuals (concept, content, system, peculiarities of realization and protection): monograph], KNT, Kyiv, Ukraine.
20. Zaika, Yu.O. (2006), *Spadkove pravo Ukrainy: navch. posib.* [Inheritance law of Ukraine: text book], Istyna, Kyiv, Ukraine.
21. Romovska, Z.V. (2009), *Ukrainske tsyvilne pravo. Spadkove pravo: pidruchnyk* [Ukrainian civil law. Inheritance law: textbook], Alerta; KNT; TsUL, Kyiv, Ukraine.

РОЗДІЛ IV. АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2018-1-06>

УДК 342:32:005.591

ПОЛІТИЧНА ФУНКЦІЯ ВІТЧИЗНЯНОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА: КЛЮЧОВІ ВЕКТОРИ ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНОЇ ПАРАДИГМИ

Пирожкова Ю.В., д.ю.н., доцент

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
pyrozhkovaznu@gmail.com*

Стаття присвячена дослідженню сутності ключових параметрів політичної функції адміністративного права, адже саме політична функція галузі є базисом для нормативного регулювання, охорони та обслуговування суспільних відносин, що охоплюються галузевим предметом. Нові європейські вимоги (які обрані державою як еталонно-зразкові) до політико-правового простору створюють підґрунтя для сучасної трансформації ціннісних орієнтирів політичної функції галузі, що й забезпечує принципово нове підґрунтя адміністративного регулювання державного механізму. У статті автор приділив увагу домінуючим напрямом людиноцентричної парадигми політичної функції вітчизняного адміністративного права, охарактеризував специфіку її реалізації в контексті глобалізаційного вектору світового розвитку, посилення впливу міжнародних стандартів і нормативів.

Ключові слова: політика, політичні відносини, політична функція права, політична функція адміністративного права.

POLITICAL FUNCTION OF DOMESTIC ADMINISTRATIVE LAW: KEY VECTORS OF HUMAN-CENTRIC PARADIGM

Pyrozhkova J.V.

*Zaporizhzhya National University, st. Zhukovsky, 66, Zaporizhzhya, Ukraine
pyrozhkovaznu@gmail.com*

Law as the normative regulator of the political system changes as a result of political and transformational processes, which take place in the society; in this respect, first of all, the orientation of strategic priorities of its function changes – from total regulation and protection to social service and control. For this reason, it is worth to consider the process of mutual influence of politics and law as bidirectional one, because law conducts reverse influence on the political sphere of the society by implementation of, first of all, its political function, realizing which, the modern law builds a new paradigm of social development of Ukraine in the era of globalization and European integration, ensuring legal basis for the state's success in the world, political, economic, and information space. Key human-centric vectors of the modern political functions of domestic law, including administrative one, are determined by the normative consolidation in the Order of Ukraine dated 01.07.2010 No 2411-VI “On Bases of Internal and Foreign Policy of Ukraine” of guides of Ukraine's domestic policy in the spheres of statehood development, elaboration of local government and stimulation of regional growth, formation of institutes of public society, the national security and defense in economic, social and humanitarian spheres, in environmental sphere and the sphere of technogenic safety and also external state policy. Orientation of domestic policy on absolute adherence to the Constitution of Ukraine, ensuring the rights and freedoms of man and citizen in Ukraine and guaranteeing the rights and freedoms proclaimed by the Constitution of Ukraine, on generally accepted principles and norms of international law, ensuring the social orientation of the Ukrainian economy and sustainable socio-economic development of Ukraine, strengthening of democratic foundations of public and state life, ensuring the rule of law, economic and political independence of the state, protection of its national interests, consolidation of Ukraine as a full and respected member of the international community, determines content-essential “intensity” of political function of law (as well as at industrial level in accordance with the subject of regulation).

As a result of the fact that the subject of administrative law, above all, is represented by the public relations of public administration, of course, the political function of the industry is a kind of “chain”

through which the integration and communicative connection between society and the state is carried out. The modern priorities of indicated function are caused by the change of basic values of political life of society as a result of the globalization vector of the world development. In the context of the above, special attention is given to the transformation of the content of political function of the industry in the context of strengthening the interdependence of states, their close international cooperation in all spheres of social life. Ukrainian choice of the European vector of development “launched” the corresponding “reaction” of the administrative law – correction of the vectors of the implementation of political function of the industry, which are now aimed at the formation of a new type of state through the processes of decentralization of power and its deconcentration in favour of public institutions of power, expansion of real possibilities of person’s influence on processes of public administration, development of civil competencies of the society. Taking into account the above, the author of the article paid attention to the key directions of the human-centric paradigm of the political function of the domestic administrative law, characterized a specific nature of its implementation in the context of the globalization vector of global development, the strengthening of the influence of international standards and norms.

Key words: politics, political relations, political function of law, political function of administrative law.

Ключові вектори сучасної політичної функції вітчизняного, в тому числі й адміністративного, права обумовлюються нормативним закріпленням у Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України» від 01.07.2010 № 2411-VI орієнтирів внутрішньої політики України у сферах розбудови державності, розвитку місцевого самоврядування і стимулювання розвитку регіонів, формування інститутів громадянського суспільства, національної безпеки й оборони, в економічній, соціальній і гуманітарній сферах, в екологічній сфері та сфері техногенної безпеки, а також зовнішньої політики держави. Орієнтація вітчизняної політики на безумовне додержання Конституції України, забезпечення в Україні прав і свобод людини та громадянина й гарантування прав і свобод, проголошених Конституцією України, на загально визнані принципи та норми міжнародного права, забезпечення соціальної спрямованості економіки України і сталого соціально-економічного розвитку України, зміцнення демократичних засад суспільного й державного життя, забезпечення верховенства права, економічної та політичної незалежності держави, захисту її національних інтересів, утвердження України як повноправного й авторитетного члена світового співтовариства [1] обумовлює змістово-сутнісне «навантаження» політичної функції права (в тому числі й на галузевому рівні відповідно до предмета регулювання), дослідження природи і змісту якої вимагає передусім виявлення її взаємодії з іншими загальносоціальними функціями, а також окреслення її впливу на регулятивну, охоронну та процедурну функції адміністративного права. Розпочинаючи зазначений аналіз, відразу ж акцентуємо увагу на мобільності, взаємозв’язку та взаємообумовленості загальносоціальних функцій галузі. З огляду на посилення глобалізаційних викликів, ускладнення міжнародних відносин, переформатування політико-правової карти світу і зміни домінуючих векторів у розвитку економіки, політична функція адміністративного права передусім створює підґрунтя для визначення базових орієнтирів економічної й соціально-культурної функцій галузі. Поява різноманітних форм власності, розвиток конкурентних відносин, введення підприємницької діяльності, поява можливості здійснювати зовнішньоекономічну діяльність, євроінтеграційні тенденції розвитку конкурентної економічної структури євро регіонів тощо стали можливими внаслідок «урахування» політичною функцією глобальних змін у політичному секторі суспільних відносин, а їх подальша реалізація відбулася завдяки економічній функції галузі під час визначення напрямів розвитку публічного адміністрування в економічній сфері. Політика європейського соціокультурного простору, спрямована на людину як найвищу державну цінність, зміну бачення її ролі в політичному, економічному й соціальному житті країни, «сприйнята» політичною функцією галузі, внаслідок чого відбулася відповідна «інвентаризація» базових орієнтирів ідеологічної, виховної та інформаційної галузевих функцій. Відтепер зазначений блок соціально-культурних функцій адміністративного права спрямовано на процес поступових змін соціокультурного простору відповідно до людиноцентричних ціннісних норм.

Ціннісні орієнтири політичної функції адміністративного права, базуючись на політичних змінах, є фундаментом подальшого нормативного регулювання, охорони та обслуговування,

обумовлюючи її безперервний взаємозв'язок із блоком базових (власне юридичних) функцій галузі. Унаслідок того що предмет адміністративного права насамперед становлять суспільні відносини публічного управління, безумовно, політична функція галузі є своєрідним «ланцюгом», через який здійснюється інтеграційно-комунікативний зв'язок між суспільством і державою. Сучасні пріоритети зазначеної функції обумовлені зміною базових цінностей політичного життя суспільства через глобалізаційний вектор світового розвитку, а її «нове звучання» – посиленням регулювальним впливом міжнародних стандартів і нормативів.

Зміна співвідношення між міжнародним та адміністративним правом суттєво вплинула на подальший розвиток адміністративного права на початку ХХ ст., на що цілком справедливо звертають увагу Н. Побежимова та О. Шерстобоев, влучно зазначаючи, що в підсумку міжнародний вплив виявляється навіть у тих сферах адміністративного права, де раніше він сприймався б державами як посягання на виключні повноваження органів публічної адміністрації та відповідної служби [2, с. 5–6]. У контексті посилення взаємозалежності держав, їх тісного міжнародного співробітництва в усіх сферах соціального життя, обрання Україною європейського вектору розвитку на особливу увагу заслуговує орієнтація політичної функції галузі на запозичення багатьох європейських інститутів – адміністративної юстиції, адміністративної послуги, політично неупередженої державної служби, принципів Європейського адміністративного простору (надійності й передбачуваності, відкритості та прозорості, відповідальності, ефективності й результативності), запровадження громадських робіт як виду адміністративного стягнення. Орієнтація політичної функції вітчизняного адміністративного права на європейські стандарти гнучкого публічного адміністрування обумовила нові запозичення, що здійснюються галуззю, а саме адміністративний розсуд (наприклад, Методологія проведення антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів [3] у п. 13 містить дефініцію дискреційного повноваження – «сукупність прав та обов'язків органів державної влади та місцевого самоврядування, осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що надають можливість на власний розсуд визначити повністю або частково вид і зміст управлінського рішення, яке приймається, або можливість вибору на власний розсуд одного з декількох варіантів управлінських рішень, передбачених проектом нормативно-правового акта»), згідно з яким публічна адміністрація отримує певний «простір для маневру» за рахунок невизначених юридичних понять [4, с. 402]. Поява адміністративних договорів, актів-планування, актів-дії публічної адміністрації не лише насичує вітчизняне адміністративне право новою термінологією, а й суттєво збагачує інструменти діяльності публічної адміністрації (на що справедливо звертають увагу в дослідженнях І. Патерило та колектив авторів підручника за загальною редакцією І. Гриценка «Загальне адміністративне право» (2015 р.) [5; 6, с. 243–471].

Сьогодні за провідної участі Ради Європи та ЄС сформована концепція належної адміністрації, яка вимагає дотримання адміністрацією прав індивідів під час надання адміністративних послуг, а також зобов'язує діяти у спосіб, який відповідає законним і розумним очікуванням суб'єктів відповідних правовідносин [6, с. 90]. Певної визначеності поняттю «good governance» надала Резолюція Комісії з прав людини 2000/64 «Роль належного врядування в забезпеченні прав людини», яка пов'язала його зі створенням сприятливих умов для забезпечення прав людини, сприянням зростанню і сталому людському розвитку та визначила такі ключові атрибути належного врядування як прозорість, відповідальність, підзвітність, чутливість до потреб людей [7, с. 65]. Стандарти належного адміністрування закріплені в багатьох рекомендаціях і резолюціях Ради Європи. Натепер основні європейські принципи і стандарти, зокрема щодо відносин органів публічної адміністрації з громадянами, закріплені в договорах про заснування ЄС і Європейських співтовариств; Ніщській хартії основоположних прав; рішеннях Європейського суду справедливості в Люксембурзі; законодавстві ЄС; рішеннях Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у Страсбурзі, Кодексі Європейського омбудсмена належної адміністративної поведінки, конвенціях, резолюціях і рекомендаціях Ради Європи. Хартія

основоположних прав для визначення адміністративних принципів базується на трьох положеннях: право на належне адміністрування (ст. 41), право доступу до документів (ст. 42) і право звернення до Омбудсмана (ст. 43). Тим не менше варто підтримати Т. Карабін, яка, досліджуючи роль європейських принципів права в розподілі повноважень публічної адміністрації, вказує, що й численні інші права, передбачені Хартією, такі як право звертатися до Європейського парламенту, право на захист персональних даних, рівність перед законом, недискримінація, право на культурне, релігійне та мовне розмаїття в Європейському Союзі, принцип рівності між чоловіками й жінками, право на ефективний засіб правового захисту й на справедливий судовий розгляд тощо, впливають на адміністративні правовідносини та, відповідно, формують зміст «належного адміністрування» [7, с. 68–71].

З огляду на викладене, політична функція галузі рецепіює європейські стандарти належної адміністрації, до яких фахівцями Ради Європи зараховуються такі:

- 1) стандарти, що стосуються забезпечення законності, – законність; обов'язок адміністрації *ex officio* виконувати закон у випадках, визначених законом; недискримінація; рівність; пропорційність; заборона зловживання владою; безсторонність, нейтральність службовців та адміністрації; законні очікування й відповідність; обов'язок зазначати підстави адміністративних рішень; право на оскарження адміністративного рішення; вимога прийняття адміністративного рішення протягом розумного строку;
- 2) стандарти щодо участі індивідів у вирішенні спорів певними альтернативними способами; права бути заслуханими й робити заяви;
- 3) стандарти, що стосуються виконання рішень: етичність, ефективність, постійність надання адміністративних послуг, продуктивне виконання управлінських завдань, навчання службовців;
- 4) стандарти, що стосуються забезпечення прозорості й контролю: використання простої, зрозумілої та сприйнятної мови; зазначення можливих засобів захисту і строків для їх використання; повідомлення про прийняте рішення; захист відомостей; повага приватності; запити про надання інформації; дотримання конфіденційності; ведення відповідних засобів; прозорість адміністративної діяльності; активне поширення інформації; доступ до інформації; право персонального доступу до файлу (даних); загальне право доступу до документів [6, с. 90–91],

створює підґрунтя як для переорієнтації виховної та інформаційної, соціально-культурної функцій галузі, так і визначає нормативну основу регулювання діяльності суб'єктів публічної адміністрації в Україні. Прийняття Кодексу адміністративного судочинства України, нового Закону України «Про державну службу», Закону України «Про адміністративні послуги», редакція Закону України «Про звернення громадян» тощо – яскраві приклади оновлення адміністративного законодавства відповідно до європейських стандартів належної адміністрації.

Сучасні політичні реалії обумовили також прийняття низки законів України, серед яких – Закон України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» від 02.09.2014 № 1669-VII, яким визначено тимчасові заходи для забезпечення підтримки суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність на території проведення антитерористичної операції, та осіб, які проживають у зоні проведення антитерористичної операції або переселилися з неї під час її проведення. Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 № 1207-VII встановлено особливий правовий режим на тимчасово окупованій території, визначено особливості діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах цього режиму, додержання й захисту прав і свобод людини та громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб. О. Фесенко, досліджуючи адміністративно-

правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні, акцентує увагу на тому, що анексія Криму (у березні 2014 р.) та антитерористична операція (розпочалась 13 квітня 2014 р.) призвели до того, що Україна посіла восьме місце у світі за кількістю внутрішньо переміщених осіб. Сьогодні зазначені особи становлять приблизно 4% населення України, більшість із них – жінки, діти, особи пенсійного віку, особи з обмеженими можливостями – найбільш вразливі представники суспільства [8, с. 1]. Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 встановлюються гарантії дотримання прав, свобод і законних інтересів внутрішньо переміщених осіб. Законом України «Про особливості державної політики щодо забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях в Донецькій і Луганській областях» від 18.01.2018 № 2268 визначено особливий порядок забезпечення прав і свобод цивільного населення в межах тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11.06.2014 № 588-р урегульовано питання соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції. Постановою Кабінету Міністрів України «Про облік внутрішньо переміщених осіб» від 01.10.2014 № 509 затверджено порядок оформлення й видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи. Задля забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщеної особи Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07.11.2014 № 1085-р затверджено перелік населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та перелік населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення. Постановою Кабінету Міністрів України від 22.09.2016 № 646 затверджено Порядок створення, ведення та доступу до відомостей Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб тощо. Можна погодитися з О. Фесенко, яка, зважаючи на певні недоліки в порядку вирішення питань тимчасового поселення внутрішньо переміщених осіб, аргументовано пропонує внести зміни до ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» і закріпити законодавчо, що внутрішньо переміщених осіб поселяють до тимчасового житлового фонду (модульні містечка), у разі його відсутності/переповнення до соціального житла, а також інших приміщень житлового призначення (гуртожитків, готелів, санаторіїв тощо), а також максимальний строк для проживання в такому житлі – щонайменше один рік, що відповідатиме п. 4 ст. 132-2 Житлового кодексу України та п. 5 Постанови Кабінету Міністрів України «Порядок надання і користування житловими приміщеннями з фондів житла для тимчасового проживання» № 422; поставити суму адресної грошової допомоги в залежність від регіону проживання внутрішньо переміщених осіб і рівня інфляції; передбачити заохочувальні норми для осіб, які приймають внутрішньо переміщених осіб, у формі зниження плати за комунальні послуги чи звільнення від сплати податку на нерухоме майно, а для тих, які здають його в оренду, – особливі умови оподаткування житлової нерухомості, що дало б змогу знизити вартість легальної оренди житла [8, с. 13–14]. Задля підтримання належного функціонування переміщених вищих навчальних закладів і наукових установ, забезпечення прав і законних інтересів таких закладів, їхніх працівників та осіб, які в них навчаються, прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності вищих навчальних закладів, наукових установ, переміщених з тимчасово окупованої території та з населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження» від 03.11.2016 [9]. Отже, зазначені приклади знову ж ілюструють нерозривний взаємозв'язок політики й адміністративного права, його спроможність унаслідок реалізації політичної функції мобільно реагувати на суспільно-політичні процеси, що відбуваються в державі.

Відбувається кардинальний перегляд сутності й змісту адміністративного права, спрямування його базових акцентів на особу як основного суб'єкта адміністративно-правових відносин, змінюються й орієнтири політичної функції галузі стосовно суб'єктів, не наділених владними повноваженнями, при цьому, як уже зазначено, відбувається процес рецепції європейських стандартів як еталонних.

Це й обумовлює трансформацію політичної функції галузі в зазначених відносинах, її спрямування на політичні потреби й інтереси суб'єктів, не наділених владними повноваженнями, шляхом розширення умов для їх участі в управлінні державою, формування активної громадянської позиції, тобто на створення умов для «балансу інтересів» різних соціальних груп, досягнення суспільного консенсусу відповідно до політичних, моральних, правових цінностей. Досліджуючи стабільність і динамізм законодавства, І. Суходубова цілком справедливо зазначає, що однією з важливих передумов виникнення законів, що втілюють баланс інтересів, є розвиток механізмів політичної конкуренції, яка суттєво обмежує свавілля відомств, створює передумови для розвитку економічної конкуренції [10, с. 82]. Вивчаючи проблеми взаємодії права й політики в транзитивному суспільстві, С. Максимов відзначає, що правовим може бути назване суспільство, в якому всі підкоряються праву, але не заради самого підкорення, а задля можливості виражати власну думку, приймати власні рішення, відчувати себе самостійним, незалежним і захищеним від свавілля суб'єкта, наділеного владою; це суспільство, в якому право проникає в усі сфери суспільного життя (економіку, культуру, інститути держави тощо) і виступає як вирішальний принцип людської взаємодії. В основі правового суспільства перебуває правова особистість, яка потребує зовнішнього оцінювання під час здійснення ціннісного-нормативного вибору й вимагає для себе простору у вигляді зовнішніх громадянських свобод [11].

Адміністративно-правове регулювання громадського контролю; доступу особи до електронного декларування електронних закупівель, електронного урядування, електронної петиції (в тому числі й локальної); створення громадських рад при органах виконавчої влади; запровадження адміністративного судочинства як судового способу захисту особи стають можливими у зв'язку з реалізацією регулятивною функцією адміністративного права одного з базових векторів політичної функції галузі стосовно суб'єктів, не наділених владними повноваженнями, – забезпечити можливість контролювати діяльність влади й бути готовим до активного відстоювання своєї громадянської позиції. Зазначений орієнтир політичної функції галузі обумовив такі зміни в нормативно-правовому регулюванні: Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» від 26.11.2015 № 835-VIII спрощено порядок і процедуру реєстрації громадських об'єднань; Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей подання службовими особами декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру у 2016 році» від 15.03.2016 № 1022-VIII забезпечено доступ до електронних декларацій державних службовців усім громадянам. Розвиток електронного урядування, відповідно до Законів України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», «Про Національну програму інформатизації», а також Концепції розвитку електронного урядування в Україні, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.12.2010, і Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.05.2013, спрямовано на забезпечення ефективності та якості адміністративних послуг населенню й бізнесу, що надаються за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій; створення системи електронної взаємодії державних органів; розроблення й упровадження концептуальних засад інтегрованої системи «Електронний Уряд»; упровадження в діяльність державних органів типових організаційно-технологічних рішень і забезпечення їх ефективного функціонування; впровадження відомчих інформаційних систем планування та управлінської звітності в рамках створення єдиної державної системи контролю результативності діяльності державних органів щодо забезпечення розвитку соціально-економічної сфери; підвищення рівня інформованості громадян і державних службовців щодо можливостей, які пропонуються в рамках програми електронного урядування тощо. Унесення змін до Закону України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 № 393/96-ВР також ілюструє обумовленість адміністративно-правового регулювання відповідними політичними орієнтирами й має на меті стимулювання активної участі особи до участі в питаннях управління державою.

Отже, підводячи підсумки, варто зазначити, що, у зв'язку із тим що на зміст і модифікацію політичної функції галузі впливає багатовимірний соціальний феномен – політика, цій функції притаманна багатовекторність впливу, адже саме вона «програмує» майбутній сценарій адміністративно-правового регулювання. Забезпечення територіальної цілісності й безпеки держави, національна інтеграція та демократизація, соціально-політична модернізація владно-політичної організації суспільства і стабілізація соціально-політичного життя – ось лише базовий перелік домінуючих векторів політичної функції адміністративного права, при цьому він є відкритим, адже глобалізаційні світові процеси постійно коригують її орієнтири.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України: Закон України від 1 липня 2010 р. № 2411-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 40. Ст. 527.
2. Побежимова Н.И., Шерстобоев О.Н. Административное право и международное право: нетипичные правовые конструкции. *Административное право и процесс*. 2016. № 10. С. 5–8.
3. Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів: Наказ Міністерства юстиції України від 23 червня 2010 р. № 1380/5. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v1380323-10>.
4. Загальне адміністративне право: підручник / І.С. Гриценко, Р.С. Мельник, А.А. Пухтецька та ін.; за заг. ред. І.С. Гриценка. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 568 с.
5. Патерило І.В. Інститут інструментів діяльності публічної адміністрації у системі адміністративного права України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 283–289.
6. Загальне адміністративне право: підручник / І.С. Гриценко, Р.С. Мельник, А.А. Пухтецька та ін.; за заг. ред. І.С. Гриценка. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 568 с.
7. Карабін Т.О. Розподіл повноважень публічної адміністрації: монографія. Ужгород: Граджа, 2016. 220 с.
8. Фесенко О.А. Адміністративно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Класичний приватний ун-т. Запоріжжя, 2016. 20 с.
9. Питання діяльності Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2016 р. № 299. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=248982208>.
10. Суходубова І.В. Стабільність і динамізм законодавства: поняття, співвідношення, засоби забезпечення: монографія / наук. ред. О.В. Петришин. Харків: Право, 2016. 228 с.
11. Максимов С.И. Политика должна быть правовой: к проблеме взаимодействия политики и права в транзитивном обществе. *Трансформація політики в право: різні традиції та досвід*: матер. Міжнар. наук. конф. (Київ – Харків, 9–12 листопада 2005 р.) / за ред. В.Я. Тація. Харків, 2006. С. 124–125.

REFERENCES

1. “On Bases of Internal and Foreign Policy of Ukraine”: the Law of Ukraine dated July 1, 2010 No 2411-VI, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2010, no. 40, art. 527.
2. Pobjehymova, N.Y. and Sherstoboev, O.N. (2016), “Administrative law and international law: non-typical legal constructions”, *Administrativnoe pravo i protsess*, no. 10, pp. 5–8.

3. “On Approval of Methodology for Conduction of Anti-Corruption Expertise of Projects of Normative and Legal Acts” : the Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated June 23, 2010 No 1380/5, available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v1380323-10>.
4. Hrytsenko, I.S., Melnyk, R.S., Pukhtetska, A.A. et al. (2015), *Zahalne administratyvne pravo: pidruchnyk* [General administrative law : textbook], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
5. Paterylo, I.V. (2013), “Institute of Instruments of Public Administration Activity in the System of Administrative Law of Ukraine”, *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, no. 1, pp. 283–289.
6. Hrytsenko, I.S., Melnyk, R.S., Pukhtetska, A.A. et al. (2015), *Zahalne administratyvne pravo: pidruchnyk* [General administrative law : textbook], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
7. Karabin, T.O. (2016), *Rozpodil povnovazhen publichnoi administratsii: monohrafiia* [Distribution of powers of public administration: monograph], Hradzha, Uzhgorod, Ukraine.
8. Fesenko O.A. (2016), “The administrative and legal status of internally displaced persons in Ukraine”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07, Classic private un-t, Zaporizhzhya, Ukraine.
9. “Issue of activity of the Ministry of Temporarily Occupied Territories and IDPs” : the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 20, 2016 299, available at: <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=248982208>.
10. Sukhodubova, I.V. (2016), *Stabilnist i dynamizm zakonodavstva: poniattia, spivvidnoshennia, zasoby zabezpechennia : monohrafiia* [Stability and dynamism of legislation: concept, correlation, means of support: monograph], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
11. Maksimov, S.I. (2006), “Politics should be legal: to the problem of interaction of politics and law in a transitive society”, *Transformatsiia polityky v pravo: rizni tradytsii ta dosvid : materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* [Transformation of politics into law: different traditions and experience: mater. of Int. sc. conf.], Kyiv-Kharkiv, November 9–12, 2005, pp. 124–125.

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2018-1-07>

УДК 342.95 (477)

**ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВА УЧАСНИКІВ ПРОВАДЖЕННЯ
У СПРАВІ ПРО ПРОСТУПОК ПРОТИ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ:
ОСОБЛИВОСТІ В УМОВАХ АТО**

Комісаров С.А., к.ю.н., доцент

Северодонецький інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом», вул. Сметаніна, 24-а, м. Северодонецьк, Україна

У статті досліджено питання процесуальних прав учасників провадження у справі про проступок проти публічного порядку, проаналізовано основні наукові розвідки в досліджуваній сфері, розкрито сучасні концептуальні підходи та особливості застосування в чинному законодавстві України норм щодо проступків у сфері публічного порядку і статус учасників адміністративного провадження, порушено низку проблемних питань розвитку доктрини адміністративного права та процесу.

Ключові слова: адміністративне провадження, права учасників проваджень, адміністративний процес, учинення проступків, публічний порядок.

DUE-PROCESS RIGHTS OF PROCEEDING PARTICIPANTS IN THE CASE OVER MISDEMEANOUR AGAINST PUBLIC ORDER: PECULIARITIES IN THE ATO CONDITIONS

Komissarov S.A.

*Department of Law Severodonetsk Institute PrAT "Interregional Academy of Personnel Management",
str. Smetanina, 24th, Severodoneck, Ukraine*

The coverage of the procedural rights of the participants in the proceedings in the case of misconduct against the public order enabled the authors to propose a definition of this category. The main scientific researches in the investigated sphere are analyzed, modern conceptual approaches and peculiarities of application in the current legislation of Ukraine of norms concerning misdemeanours in the field of public order and the status of participants in administrative proceedings are revealed.

The Constitution of Ukraine declared Ukraine as democratic state in which man, his life and health, honour and dignity, inviolability and security are recognized as the highest social values for which the state is responsible before it. At the same time, proceedings in administrative offenses are an integral part of the executive and regulatory activity of public institutions, the way and form of administrative jurisdiction exercised by the competent authorities and officials in the manner prescribed by law.

Under the administrative and legal status of participants in proceedings in cases of misconduct against public order, is a set of its subjective rights and legal responsibilities. At different stages of the proceedings, the parties of the legal relationship have different powers. The benchmark in this issue is to serve as a proven practice in democratic countries in the European Union and in the world.

Key words: administrative proceedings, rights of participants in proceedings, administrative process, misdemeanours, public order.

Конституція України проголосила Україну демократичною державою, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищими соціальними цінностями, за забезпечення яких держава є відповідальною перед нею (ст. 3) [1]. Водночас провадження в справах про адміністративні правопорушення є складовою частиною виконавчо-розпорядчої діяльності публічних інституцій, способом і формою здійснення адміністративної юрисдикції компетентними органами й посадовими особами в порядку, регламентованому законом.

Стосовно визначення провадження, яке є важливим видом юрисдикційних (конфліктних) проваджень, думки вчених-адміністративістів загалом збігаються, проте містять певні відмінності. Тому цілком доречним убачається розгляд сучасних визначень провадження у справах про адміністративні проступки проти публічного порядку.

Аналіз змісту окремих положень українського законодавства, якими регламентовано засади провадження у справах про адміністративні проступки проти публічного порядку, свідчить, що в умовах реформування української держави по-новому постає питання прав і свобод людини та громадянина та їхніх законних інтересів, європейських принципів функціонування публічної адміністрації тощо. Не є винятком і процесуальні права учасників провадження у справі про проступок проти публічного порядку.

У процесі розбудови та реформування українського суспільства в умовах незалежності держави важливе місце посідає адміністративно-правова реформа, проведення якої є життєво необхідним унаслідок змін в економічному, соціальному й політичному житті країни. Окрім реформаторських процесів, актуальною є політична ситуація в українському суспільстві, проведення антитерористичної операції (далі – АТО).

Теоретичним підґрунтям дослідження процесуальних прав учасників провадження у справі про проступок проти публічного порядку стали праці низки вітчизняних і зарубіжних учених у практиків, серед яких – В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, О.М. Бандурка, В.В. Галуцько, П.В. Діхтієвський, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, Н.Р. Нижник, В.І. Курило, С.В. Петков, Ю.С. Шемшученко та ін.

Водночас варто погодитися, що в більшості сучасних наукових працях окреслена тема висвітлюється лише фрагментарно, хоча вона має важливе наукове і практичне значення.

Саме тому вивчення адміністративно-правового статусу учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення видається актуальним, необхідним і своєчасним.

Метою статті є аналіз юридичної природи процесуальних прав учасників провадження у справі про проступок проти публічного порядку, а також визначення науково доречних рекомендацій.

Учасником провадження у справі про проступок проти публічного порядку, безсумнівно, є особа, яку притягають до відповідальності. Навколо неї, власне, і концентрується процесуальна діяльність усіх інших суб'єктів провадження [2, с. 205–206]. Особа, яка притягується до відповідальності, має право: знайомитися з матеріалами справи; давати пояснення; подавати докази; заявляти клопотання; під час розгляду справи користуватися юридичною допомогою захисника; виступати рідною мовою; користуватися послугами перекладача, якщо не володіє мовою, якою ведеться провадження; оскаржити постанову по справі [3]. Насамперед законодавець установлює, що особа має право знайомитися з матеріалами справи, давати пояснення. Цим правом можна скористатися вже з моменту складання протоколу: ознайомитися зі змістом протоколу, подати пояснення та зауваження щодо нього, підписати або відмовитися від підпису й викласти мотиви своєї відмови. Відмова від підпису не зупиняє подальший рух справи, але вона має бути спеціально зафіксована [4].

Справи про проступки проти публічного порядку розглядаються в присутності особи, яка притягується до відповідальності. Під час відсутності цієї особи справа може бути розглянута лише у випадках, коли є дані про своєчасне сповіщення особи про місце й час розгляду справи і якщо від неї не надійшло клопотання про відкладення розгляду справи. Варто зазначити, що законодавством не передбачена єдина форма повідомлення для явки в юридичний орган, а також строк її вручення. Тому доцільно було б закріпити необхідність вручення повідомлення, наприклад, за три доби до слухання справи, а також розробити єдину форму повідомлення, де, крім обов'язкових реквізитів, містилися б посилання на статтю, яка була порушена, а також на конкретний час і місце для ознайомлення з матеріалами справи. Адже право на ознайомлення з матеріалами справи є дієвим засобом захисту інтересів осіб, які притягаються до відповідальності [4].

Частиною 2 ст. 268 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) передбачено перелік категорій справ про проступки, що посягають на публічний порядок, під час розгляду яких участь особи, щодо якої здійснюється провадження, є обов'язковою. У разі ухилення особи від явки за викликом уповноваженого органу (особи) її може бути піддано приводу. Законами України можуть бути передбачені й інші випадки, коли явка особи, щодо якої здійснюється провадження, є обов'язковою. Привід здійснюється органом внутрішніх справ (поліцією), як правило, за місцем фактичного проживання осіб, які ухиляються від явки на виклик [3]. Особу порушника характеризують передусім ознаки, властиві суб'єктові проступку (вік, стать, службовий і соціальний стани, протиправна поведінка в минулому, а також поведінка в трудовому колективі й у побуті, ставлення до сім'ї, колег, навчання тощо). Усі ці обставини мають бути встановлені органом (посадовою особою), який розглядає справу, щоб мати повне уявлення про особу порушника [5, с. 99].

Ступінь вини правопорушника залежить від форми вини, у якій учинено проступок, а також від мотиву і мети його вчинення. Зрозуміло, що вчинення правопорушення умисно відрізняється від учинення його з необережності. У першому випадку ступінь вини порушника вищий. Деякі правопорушення можуть бути вчинені тільки умисно. У цих випадках для визначення ступеня вини порушника має значення вид умислу – прямий чи непрямий. Якщо проступок учинено з прямим умислом, то ступінь вини порушника може підвищити наявність корисливого або іншого низького мотиву.

У разі застосування окремих стягнень: штрафу, конфіскації, виправних робіт – має бути врахований також майновий стан порушника. При цьому враховується не тільки розмір

заробітної плати особи, а й усі інші види її прибутку, який підлягає оподаткуванню, а також наявність або відсутність у неї утриманців [6, с. 238].

Обставинам, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність за проступок, присвячено окремі статті КУпАП. Стаття 34 КУпАП обставинами, що пом'якшують відповідальність, визнає щире розкаяння винного; відвернення винним шкідливих наслідків проступку, добровільне відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди; вчинення проступку під впливом сильного душевного хвилювання або в разі збігу тяжких особистих чи сімейних обставин; учинення проступку неповнолітнім; учинення проступку вагітною жінкою або жінкою, яка має дитину віком до одного року. Цей перелік може бути доповнено законодавством, тобто він не є вичерпним. Більше того, орган (посадова особа), який розглядає справу, може визнати пом'якшувальними й обставини, які не передбачені законом (наприклад, бездоганна трудова діяльність, похилий вік, наявність у правопорушника утриманців тощо) [3].

На відміну від пом'якшувальних обставин, у ст. 35 КУпАП наведено повний, закритий перелік обставин, що обтяжують відповідальність за проступок проти публічного порядку. Його не може бути розширено щодо суб'єктів юрисдикції. До таких обставин зараховано: продовження протиправної поведінки, незважаючи на вимогу уповноважених на те осіб припинити її; повторне протягом року вчинення однорідного проступку, за яке особу вже було піддано стягненню; вчинення проступку особою, яка раніше вчинила злочин; утягнення неповнолітнього в протиправну поведінку; вчинення проступку групою осіб; учинення правопорушення в умовах стихійного лиха або за інших надзвичайних обставин; учинення проступку в стані сп'яніння. Залежно від характеру проступку орган (посадова особа), який накладає стягнення, може не визнати останню обставину обтяжливою [3].

Обставини, що пом'якшують та обтяжують відповідальність, мають велике значення під час накладання стягнення. Урахування пом'якшувальних обставин дає органу (посадовій особі), який розглядає справу, право призначити стягнення ближче до мінімуму санкції статті, якою передбачено відповідальність за таке діяння, а якщо санкція альтернативна – застосувати більш м'який вид стягнення. Наявність же обтяжуючих обставин, навпаки, дає можливість накладати стягнення, яке дорівнює максимуму санкції статті КУпАП або наближене до цього максимуму, а за альтернативної санкції – застосувати суворіше стягнення [6, с. 239].

У ст. ст. 269–274 КУпАП наведено вичерпний перелік процесуальних прав та обов'язків інших учасників провадження – потерпілого, законних представників особи, яка притягується до відповідальності, особи, що надає правову допомогу, свідка, експерта й перекладача [3].

Потерпілим є особа, якій проступком заподіяно моральну, фізичну або матеріальну шкоду. Потерпілому надається право ознайомитися з матеріалами справи, заявляти клопотання, під час розгляду справи користуватися правовою допомогою адвоката, іншого фахівця в галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, оскаржувати постанову по справі про адміністративне правопорушення. Його може бути також опитано як свідка. Участь потерпілого в провадженні має «звинувачувальну спрямованість», він бере участь з метою захисту своїх прав, інтересів, намагається довести, що порушення дійсно мало місце та його інтереси порушено, йому завдано шкоди [2, с. 206].

Законні представники (батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники) представляють інтереси особи, що притягується до відповідальності, чи потерпілого, які є неповнолітніми або через свої фізичні чи психічні вади не можуть самі здійснювати свої права. Вони мають право ознайомитися з матеріалами справи, заявляти клопотання, від імені особи, інтереси якої вони представляють, оскаржувати рішення по справі.

Захисником може бути адвокат або особа, яка є фахівцем у галузі права й за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Захисник може ознайомитися з матеріалами справи, заявляти клопотання, за дорученням особи, яка його запросила, і від її імені приносити скарги на рішення по справі. Його повноваження на участь у розгляді справи про проступок проти публічного порядку посвідчуються відповідним документом, який підтверджує право на надання правової допомоги.

Як свідок у справі про проступок проти публічного порядку може бути викликана будь-яка особа, про яку наявні дані, що їй відомі які-небудь обставини, які підлягають установленню по цій справі. Свідок зобов'язаний з'явитися в зазначений час на виклик органу чи посадової особи, який розглядає справу, дати правдиві пояснення, повідомити все відоме йому по справі та відповісти на поставлені запитання [2, с. 206].

Експерт призначається органом (посадовою особою), який розглядає справу, коли виникає потреба в спеціальних знаннях, у тому числі для визначення розміру майнової шкоди, заподіяної проступком, а також суми грошей, одержаних унаслідок учинення адміністративного правопорушення, які підлягатимуть конфіскації. Він зобов'язаний з'явитися на виклик і дати об'єктивний висновок щодо поставлених йому питань. Експерт має право ознайомитися з матеріалами справи, що стосуються предмета експертизи, заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів, необхідних для надання висновку, з дозволу зазначеного органу (посадової особи) ставити особі, яка притягується до відповідальності за проступок проти публічного порядку, потерпілому, свідкам запитання, що стосуються предмета експертизи, бути присутнім під час розгляду справи.

Перекладач, відповідно до ст. 274 КУпАП, призначається органом (посадовою особою), у провадженні якого перебуває справа про порушення публічного порядку, в разі необхідності [3].

Зрозуміло, що діяльність учасників провадження у справах про проступки проти публічного порядку розвивається в часі як послідовна низка пов'язаних між особою процесуальних дій щодо реалізації прав і взаємних обов'язків. Базуючись на підході до розуміння поняття «стадія провадження у справах про проступки», сформованому ще в радянській юридичній літературі [7, с. 7–8], можна зробити висновок, що провадження у справах проти публічного порядку як публічне провадження являє собою порівняно самостійну частину, яка (поряд із загальними завданнями провадження) має властиві тільки їй завдання й особливості, що визначають, з одного боку, належність стадії до загальної системи провадження, а з іншого – якісні особливості як до певної міри самостійного явища. У сукупності всі стадії спрямовані на досягнення загальної мети та вирішення закріплених у законі завдань провадження [8, с. 180]. Принципово важливим тут є те, що в підсумку стадії повинні повно й точно відображати цілісну картину провадження як сукупність окремих дій або операцій, що здійснюються в процесі реалізації правових норм. Спільними для проваджень у справах про проступки, а отже, і для кожного з проваджень є такі стадії: аналіз ситуації, в ході якого збирається, досліджується інформація про фактичний стан справи, реальні факти, наявні проблеми, ця інформація фіксується на матеріальних носіях у вигляді протоколів, довідок, схем, звітів тощо та лягає в основу рішень публічної влади; прийняття рішення (наказу, постанови, інструкції) у справі, в якій фіксується воля суб'єкта публічної адміністрації; виконання рішення.

Отже, адміністративно-правовий статус учасників проваджень у справах про проступок проти публічного порядку є сукупністю їхніх суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. На різних стадіях провадження учасники правовідносин наділені різними повноваженнями. Останніми роками цей інститут розширився як кількісно, так і якісно. Орієнтиром у цьому питанні має слугувати апробована практика в демократичних країнах Європейського Союзу і світу.

Ураховуючи сучасну практику виконання прийнятих рішень судовими інституціями, в окремих випадках варто ширше застосовувати позасудовий розгляд справ про адміністративні правопорушення, зокрема в разі незначних адміністративних

правопорушень, за скоєння яких передбачене адміністративне стягнення у вигляді попередження або штрафу, а також за згодою на це особи, що вчинила правопорушення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Адміністративне право України: підручник / за заг. ред. Т.О. Коломоєць. Київ: Істина, 2009. 480 с.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122 (із змінами та доповненнями).
4. Когут О.В. До питання про права особи, яка притягається до адміністративної відповідальності. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=423.
5. Манжула А.А. Учасники провадження по справах про проступки проти громадського порядку. *Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. Серія «Право та державне управління»*: наук. зб. 2011. № 3. С. 96–101.
6. Кузьменко О.В., Гуржій Т.О. Адміністративно-процесуальне право України: підручник. Київ: Атіка, 2008. 416 с.
7. Шергин А.П., Фефилова В.Ф., Михайлов А.А., Скворцов С.М. Процесуальные формы административно-юрисдикционной деятельности органов внутренних дел. Москва, 1985. 198 с.
8. Бортняк Д. Характеристика провадження у справах про адміністративні правопорушення в умовах реформування адміністративного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 10. С. 179–189.

REFERENCE

1. (1996), “The Constitution of Ukraine”, *Vedomosti Verkhovnoy Rady Ukrainy*, no. 30, art. 141.
2. Kolomojets, T.A. (2009), *Administratyvne pravo Ukrainy: pidruchnyk* [Administrative law of Ukraine : textbook], Istyna, Kyiv, Ukraine.
3. (1984), “The Code of Ukraine on Administrative Offences dated December 7, 1984”, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR*, Annex to No 51, art. 1122 (as amended).
4. Kohut, A.V. “To the issue of the rights of a person who is brought to administrative responsibility”, available at: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=423.
5. Manzhula, A.A. (2011), “Participants of proceedings on cases over offences against public order”, *Visnyk Akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn FPU. Serii: Pravo ta derzhavne upravlinnia : naukovyi zbirnyk*, no. 3, pp. 96–101.
6. Kuzmenko, A.V. and Hurzhiy, T.A. (2008), *Administratyvno-protsessualne pravo Ukrainy: pidruchnyk* [Administrative and procedural law of Ukraine : textbook], Atika, Kyiv, Ukraine.
7. Shergin, A.P., Fefilova, V.F., Mikhaylov, A.A. and Skvortsov, S.M. (1985), *Protsessualnye formy administrativno-yurisdiktsionnoy deyatelnosti orhanov vnutrennikh del* [Procedural forms of administrative and jurisdictional activity of bodies of internal affairs], Moscow, Russia.
8. Bortnyak, D. (2009), “Characteristic of proceeding in the cases over administrative offences in the conditions of administrative law reforming”, *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, no. 10, pp. 179–189.

ВИХІДНІ ПРИНЦИПИ ПРАВА ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА В АНТИКОРУПЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЯХ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО СУДОВУ ВЛАДУ¹

Макаренко О.Л., к.ю.н., доцент

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
almak17@ukr.net*

У статті розкрито сутність вихідних принципів права відкритого суспільства в антикорупційних трансформаціях законодавства про судову владу. Обґрунтовано, що ключовою є ідея верховенства права. Базовими елементами ядра поняття верховенства права стали ідеї справедливості, рівноправності й законності. Утілення цих ідей на практиці забезпечується парламентом під час прийняття законів про суди, у т. ч. процедур формування судів добросовісними громадянами, і про судові процеси, а судами під час здійснення правосуддя й супутніх йому функцій. Установлено, що верховенство права і три його вихідні елементи сутності – незаперечні цінності для запобігання корупції та іншим подібним перетворенням у політико-правовому житті членів суспільства, відкритого для послідовного й перманентного розвитку. У таких умовах спостерігається одночасне домінування законних і правових рішень суду, тому що зміст принципів законності ц верховенства права переважно збігаються.

Ключові слова: антикорупційні трансформації, верховенство права, законність, відкрите суспільство, права людини, правова система, правосуддя, рівноправність, справедливість, суд.

BASIC PRINCIPLES OF OPEN SOCIETY LAW IN ANTI-CORRUPTION TRANSFORMATIONS OF LEGISLATION ON THE JUDICIAL AUTHORITY

Makarenkov O.L.

*Zaporizhzhya National University, str. Zhukovsky, 66, Zaporizhzhya, Ukraine
almak17@ukr.net*

The article outlines the essence of the basic principles of the open society law in anti-corruption transformations of the legislation on judicial power. It is substantiated that the idea of the rule of law is the key. The basic elements of the core of the rule of law notion are the ideas of fairness, equality and legality.

It is determined that the concept of “rule of law” is complex and framework for its concept, reflects the whole set of meaningful judgments about the domination of law in the conditions of anticorruption transformations of legislation on the judicial power of an open society, in particular, when they administer justice and other functions. Judicial understanding, observance and application in the conditions of these transformations of the public law of an open society involves the study of its elements, which are the principles of different content and/or volume, namely: equality, freedom, justice.

It is concluded that judicial decisions are in line with the rule of law principle when they have become human rights, a priority that they have been provided more than any other values. At the same time, the degree of such provision allows us to establish an appraisal concept of “justice”. It is important not only that man claim was satisfied and right was defended. It will be fair for a person to ensure this right when he is satisfied that the court has provided his rights at the highest possible level, expressed in concrete figures and facts.

It has been outlined that the principle of equality means that the judge provided human rights to the same degree for all. The court’s decision and the procedural rights of the participants in the case do not depend on any signs. Formally, these features do not give any advantages to the judges and none for any participants in the trial. These participants are endowed with equal procedural rights and responsibilities.

¹Стаття написана на виконання держбюджетної НДР «Забезпечення ефективності та результативності реалізації положень Закону України «Про запобігання корупції»: науково-методичне обґрунтування» № 4/17. This scientific article was created with the support of Profª, Dr. Joana Aguiar e Silva (Law Faculty of University Minho, PT) within the Electra EMP and with the support of The Honourable QC, Retired Judge, Profª Nancy Flatters (The Faculty of Law, University of Calgary, Alberta, CA).

It is stressed that the anti-corruption transformation of law in an open society presupposes the legal nature of the laws. They are the embodiment of progressive ideas of natural law, the concentrated expression of which were the values of the rule of law. At the same time, in closed societies, the content of the principle and the legality will be significantly divergent. Then the court is forced to apply unlawful laws, on the basis of which makes unlawful, but legal decisions. However, the court can as much as possible benefit citizens' rights to interpret the current legislation. The role of judges in such politico-legal terms is substantially increased, since they in fact largely compensate inertia, backwardness and other variations of ineffective work of other branches of public authority, including corruption. Therefore, for such societies, the question of creating and functioning of a system for ensuring the impartiality and integrity of a judge is critically upgraded.

Key words: anticorruption transformation, rule of law, legality, open society, human rights, legal system, justice, equality, fairness, court.

Формування високопрофесійного суддівського корпусу – це проблема не тільки національного рівня, а й питання, яке турбує інтернаціональну спільноту. Над розробленням правових норм, які визначають стандарти в галузі організації добросовісної судової влади та здійснення правосуддя працювали кращі вчені і юристи провідних держав Європи й іншої частини світу. Закладені в них ідеї та концепції сформувалися з урахуванням помилок і досвіду багатьох держав. Особливість правових регуляторів діяльності судів в умовах трансформації публічного права відкритого суспільства полягає в тому, що вони забезпечують реалізацію ідей верховенства права, справедливості, рівноправності, законності тощо під час здійснення правосуддя й супутніх йому судових функцій. Одним із поширених способів упровадження в національну правову систему правових стандартів відкритого суспільства у сфері правосуддя стають практики різних держав, що перебувають на шляху формування демократичної, правової держави та відкритого суспільства, щодо імплементації положень міжнародних актів у вітчизняне законодавство. Таким шляхом іде Україна й подібні до неї країни. Ратифікуючи міжнародні договори, принципи, хартії, рекомендації, вітчизняний законодавець створює основу для формування високопрофесійного суддівського корпусу й ефективного судочинства. Імплементуючи міжнародно-правові норми до внутрішнього законодавства, ми ставимо себе на один рівень з провідними державами та уникаємо помилок, які можуть бути допущені у сфері організації діяльності судової влади. Водночас такі практики дають повноцінні результати в разі врахування та достатньої осмисленості їх у рамках національних правових доктрин. Тому завданням учених-юристів є пізнання і створення найбільш прийнятної моделі узгодження найвищих стандартів у галузі роботи судів зі специфікою національного правового світогляду в зазначеній сфері. Отже, дослідження автора сконцентровано на вивченні принципів справедливості, рівноправності й законності як основоположних ідей феномена верховенства права в роботі судів в умовах антикорупційних трансформацій публічного права відкритого суспільства.

Теоретична актуальність роботи зумовлена великою увагою вчених усіх країн до проблем суду. Такими вченими стали з України: А. Халецький, який досліджував поняття громадянського суспільства; М. Гурицький – підходи до створення громадянського суспільства; В. Городовенко – принципи судової влади; І. Гриценко, С. Прилуцький – судову владу як посередника, засіб примирення й вирішення соціальних конфліктів у громадянському суспільстві; Л. Москвич – реформування судової влади; Д. Баронін – правовий статус суду в Україні; П. Каблак – взаємодії судів і громадськості; Т. Дузенкевіч, О. Захарова – повноваження суду першої інстанції цивільної юрисдикції; П. Куфтерев – судовий розсуд в теорії права та інші; з Республіки Білорусь: П. Миклашевич – нові виклики для верховенства права; вплив конституційного правосуддя на підвищення рівня національної безпеки; розвиток форм конституційного контролю в сучасних умовах та інші проблеми конституційного правосуддя; Т. Сенькова, О. Чупріс – реалізацію судами адміністративно-деліктної юрисдикції; В. Тихін – право на судовий захист і проблеми підвищення ефективності правосуддя по цивільних справах та інші. У Португальській Республіці питанням судової влади й основам публічного права відкритого суспільства приділили увагу М. де Сантуш, Д. Аліг'єрі, Д. Амараль, Ж. Асенсау, А. Перейра, А. Хомені, А. Латурре, М. Маркуеш,

Ж. Мачаду, Ж. Мендеш та інші. Учені із США, Канади й інших західних країн також досліджували порушену нами проблему, а саме: Ф. Бенеш (політично-правові вчення ідеологів теорії відкритого суспільства); С. Коул (природу проблем правосуддя в умовах мінливого суспільства); Т. Купманс (суди й політичні інститути); К. Ларенс (методологічні питання права); М. Міхай, О. Енкарнасьйон, Ж. Макеван (транзитивне правосуддя та завдання демократії в Португалії, Іспанії, Англії, Уельсі й інших країнах), Н. Флетгерс (матеріальне забезпечення суддів; умови доброчесності чиновників публічної влади) та інші. Учені з Російської Федерації: К. Кадолко вивчив кримінологічні функції правосуддя, здійснюваного судами загальної юрисдикції; Д. Вдовін – правозахисну, правоохоронну, правовстановлювальну та організаційну функції суду у виборчому процесі в Російській Федерації; І. Андрюшечкіна – організацію ведення судової статистики судів загальної юрисдикції; Е. Аграрова – дослідницьку компетентність і мову судді; І. Кузнєцова, М. Сапунова – імунітет і юридичну відповідальність судді; А. Пивоварова – правосвідомість і розсуд судді та ін.

Судова влада оцінює дії обох гілок державної влади на предмет їх відповідності загальнолюдським цінностям, відображений у законодавстві відкритого суспільства. Традиційно вона застосовує правові закони, не намагається підняти парламент, виконавчу й місцеву влади, виявляючи максимальну стриманість в інтерпретації законодавства, не створюючи в результаті нових норм права, яких не було до моменту їх судового тлумачення [1, р. 186]. Як влучно підкреслив Дж. Кенні, суди відіграють важливу роль у цьому завданні, оскільки переважно саме вони є місцями, де люди вирішують свої суперечки. У багатьох випадках суди мають справи з нестійкою рівновагою інтересів членів суспільства (сторін по справі та зацікавлених осіб), яка наражається на небезпеку або вже втрачена, іноді тільки для залучених осіб, в інший час для більш широкого кола громадськості. Завдання судів – у тому, щоб, за законом, утримати або відновити рівновагу в суспільстві [2, с. 210].

У системі правових цінностей відкритого суспільства принцип верховенства права первинний для трансформацій будь-якого законодавства, а тим більш для антикорупційних перетворень норм права про судову владу. Під час визначення його поняття дотримуємося думки І. Стерніна, який відзначив, що концепт як дискретне ментальне утворення є базовою одиницею розумового коду людини, володіє відносно впорядкованою внутрішньою структурою, являє собою результат пізнавальної (когнітивної) діяльності суспільства й несе комплексну енциклопедичну інформацію про предмет або явище, яке відображає, про інтерпретацію цієї інформації суспільною свідомістю і щодо суспільної свідомості стосовно цього явища або предмета [3, с. 258]. Відповідно, концепт «верховенства права» в рамках порушеної нами теми являє собою осмислені суддями уявлення/образи про соціальне домінування права, що відображають як об'єктивні, так і суб'єктивні – професійні, особисті й інші – оцінні, культурологічні ментальні нашарування судді та інших членів суспільства. Сутнісні, найбільш важливі уявлення про цей феномен у роботі суддів на благо відкритого суспільства становитимуть поняття «верховенство права», марковане лінгвістами права відповідним терміном (відповідним за смисловим і лексичним параметрами словом).

Зважена позиція інтерпретації поняття «верховенство права»/«верховенство правового закону» має знаходитися посередині між юридичним позитивізмом і природним правовим підходом судів. Ми не повинні вичерпувати зміст верховенства права «верховенством хорошого закону» й позбавляти його будь-якої моральної або нормативної основи. Водночас крайньою розцінюємо концепцію, яка або надмірно орієнтована на доброчесність судді, або необґрунтовано зосереджена на законодавчому органі. Практична реалізація ідеї верховенства права – добра, чесності, гласності, загальності, прогресивності тощо – завжди залишається ідеалом, що надихає нас, повне досягнення якого вимагає виключно конструктивної і продуктивної співпраці між законодавчою, судовою та виконавчою гілками публічної влади [4, с. 90]. Це сукупність морально-правових цінностей, відповідно до якої регулюються відносини в демократичному суспільстві, чесно розглядаються справи в суді [5, с. 94]. Результатом тлумачення й застосування основ верховенства права стають правові

позиції конституційних та інших подібних за правовим статусом судів, які сприяють трансформації (модернізації) судової практики і правової системи в напрямках запобігання корупції, встановлення правової захищеності прав і свобод людини, стабілізації правопорядку, забезпечення поділу влади й системи стримувань і противаг у відносинах її гілок [6, с. 115]. Коли політичні сили маніпулюють соціально-правовими цінностями (нехтують ними, перекручують їх зміст тощо), щоб приховати корупційні чи іншим чином сумнівні з погляду соціального прогресу й навіть репресивні дії держави, заклики до верховенства права стають ефективним стартовим майданчиком для критики та боротьби за право. У цьому зв'язку ідея верховенства права відіграє незамінну роль у збереженні добросовісності й інших основних елементів духу природного права [7, с. 444], які обумовлюють виживання суспільства і його прогрес. Верховенство права для суду означає, що він зміг знайти баланс між позитивним і природним правом, відобразив його в обґрунтуванні своїх рішень та інших дій у справах, що розглянув і вирішив. Такий баланс фактично є золотою серединою між правовими нормами, які створила держава, і правовими нормами, які держава ще не відобразила в актах законодавства, але мала це зробити, тому що такі норми, у т. ч. антикорупційного змісту, іманентні прогресивним ознаками людських відносин. Виходить, що суд виступає в ролі правового й антикорупційного фільтрів законодавчих норм держави. Утілення цього принципу в кожній судовій справі означає перманентне, повсюдне, цільове визнання і практичне втілення ідей самоцінності людини, найвищої соціальної цінності життя, здоров'я й усіх інших прав і свобод людини, а також прав суспільства, характеризуючи суддів, які провадять правосуддя такої якості, виключно добросовісними. Суб'єктивним фактором у зв'язку з цим є духовний розвиток судді, в тому числі його душа, інтелектуальні та вольові якості, емоції й почуття. Далі визнаємо, що однією з важливих умов верховенства права є впевненість громадян і публічної адміністрації в тому, що судові рішення не просто приймаються, а неухильно виконуються в подальшому [8, с. 7]. Більше того, підкреслюється, що існування реальної конституції й утілення в життя ідеї верховенства права засновані на здійсненні незалежної та добросовісної судової влади, яка становить основу механізму забезпечення реалізації прав і свобод людини [9, с. 220], а також на подальшому виконанні справедливих рішень судів кожним членом суспільства.

Отже, концепт «верховенство права» є комплексним і рамковим для його поняття, відображає всю сукупність осмислених уявлень суддів про домінування права в умовах антикорупційних трансформацій законодавства про судову владу відкритого суспільства, зокрема під час здійснення ними правосуддя та інших функцій. Термін «верховенство права» виявляється тільки вдало підбіраною лексемою, що максимально коректно/адекватно відображає розумово виведений денотат (від лат. *denoto* – позначаю). Його розуміння, дотримання й застосування в умовах зазначених трансформацій публічного права відкритого суспільства передбачає вивчення його елементів, якими є принципи різного змісту і/або обсягу, а саме: рівноправності, свободи, справедливості. Відзначається, наприклад, що порушення принципів справедливості й рівності під час здійснення правосуддя загрожує дієвості правової системи відкритого суспільства та відображається через нестійкість принципу верховенства права, наріжного каменя законодавства в такому суспільстві [10, с. 489].

Наступною за верховенством права загальноправовою цінністю антикорупційних трансформацій законодавства про судову владу в умовах розбудови відкритого суспільства стає справедливість. Залежно від теорій інтерпретації права й ролі держави в суспільстві, зміст цього поняття може як перетинатися з поняттям «верховенства права» (за позитивістського підходу й реалістичного/інструментального трактування ролі держави), так і поглинатися їм (під час юснатуралістичної інтерпретації та нівелювання ролі держави, за прикладом Утопії Т. Мора)². Якщо принцип верховенства права є метою правосуддя, то

² На острові панує висока моральна культура, викоренені пороки, які породжуються приватною власністю. Це призводить до нечисленності злочинів і відсутності необхідності в складному законодавстві.

принцип справедливості в діяльності суду стає шкалою оцінювання ступеня досягнення цієї мети. При цьому основою самої шкали є набір загальнолюдських цінностей на конкретному історичному періоді/моменті, який, у свою чергу, системно втілений також у принципі верховенства права. Розуміння суддею цих цінностей і їх співвідношення в умовах юридичного конфлікту зумовлює появу нової категорії, яка в нашій цивілізації семантично маркується словом «справедливість» і різними мовами звучить по-різному (укр. – справедливість, белр. – справядлівасць, пт. – justiça, исп. – justicia, фр. – justice, іт. – giustizia, лат. – aequabilitas, швед. – rättvisa, араб –] إنصاف[inθəθin] тощо), але має однаково першорядне значення для всіх націй. В англійській мові, наприклад, одним терміном «justice» позначається два поняття – «справедливість» і «правосуддя», що виявляє історично обумовлену на ментальному рівні асоціацію феномена справедливості з професійною діяльністю суддів, відображену в лексиці мови. Іншими мовами перекладається як рівноправність, праведність, правда тощо.

У роботі суду справедливість проявляється в уміннях застосувати норми права до предмета конфліктних правовідносин, розуміючи, що природа цих норм об'єктивно нейтральна, а суб'єктивне одухотворення їх значень і надання смислів обумовлюється інтересами людей (суспільства) цих і суміжних їм відносин. Тому в умовах антикорупційних трансформацій правової системи відкритого суспільства суддя перманентно й послідовно усвідомлює та висловлює в рішеннях (діях) кореляцію між предметом спірних правовідносин і нормами права, які їх регулюють і максимально забезпечують права людини. Іншими словами, система відповідних для застосування до конфліктних правових відносин норм права визначається їх здатністю максимально можливим чином сприяти реалізації (охорони, захисту) прав (свобод) людини/суспільства. Межі поняття «максимально можливий» у цьому контексті встановлюються на підставі оцінювання та/або співвідношення: а) загальних цінностей, які становлять основи цивілізаційного рівня розвитку нації (в т. ч. етносів, які входять до складу націю), де суддя здійснює правосуддя; б) цих спільних цінностей з інтересами сторін та іншими обставинами судової справи, яку розглядає суддя; в) релевантні обставинам справи норми природного й позитивного права, а також у випадках, передбачених законом, аналогічної судової практики; г) позитивного соціального ефекту рішення суду у справі. Застосування оцінного терміна «максимально можливий» дає змогу характеризувати рішення суду як справедливі. Оцінки максимальної можливості захисту прав і громадського правопорядку відрізняються у свідомості громадян різних соціальних прошарків суспільства, проте однаково сходяться на передумові цього явища – добросовісності судді. Наприклад, у США деякі представники громадськості вважають, що судові органи занадто м'яко ставляться до злочинців. Багато людей вірять у це; вони також уважають, що існує безпосередня кореляція між такими вирокми (наданням злочинцям надмірно широких правових можливостей для захисту) і зростанням злочинності в США [11, с. 93]. В Україні деякі співробітники національної поліції дотримуються такої самої правової позиції. Більше того, в разі винесення недобросовісним/заангажованим суддею необґрунтовано м'якого вироку, наприклад, у силу його корупційного інтересу, сумлінні оперативні працівники та слідчі, які забезпечували досудове розслідування по ньому природно відчують розчарування (в т. ч. у вигляді розчарування, латентної депресії, фрустрації), що, у свою чергу, негативно впливає на показники ефективності їхньої роботи в подальшому³.

³ Українські публічно-правові інститути, за рідкісним винятком, не є ворогами корупції. Вони є учасниками системи. Єдиний, хто сьогодні бореться, – це Національне антикорупційне бюро України, але з НАБУ сьогодні борються корупціонери, що загалом логічно. І резерв міцності в боротьбі з корупцією в нас залишається досить маленький. І це при тому, що успіхи антикорупційних трансформацій у публічно-правовій сфері критично актуальні для суспільства, що відкривається прогресу, в Україні, адже, наприклад, високий рівень корупції в нашій країні, за оцінками МВФ, щорічно з'їдає 2% ВВП або не дає можливості їх заробити. Якщо додати це до поточного (2017 р.) 2% зростання, ми б мали зростання 4%, але корупція з'їдає все [12].

У підсумку ми можемо говорити, що судові рішення відповідають принципу верховенства права тоді, коли в них права людини (суспільства) стали пріоритетним (домінуючим) фактором, тобто вони були забезпечені більшою мірою, ніж будь-які інші цінності. Водночас ступінь такого забезпечення дає змогу встановити оцінне поняття «справедливість». Людині (суспільству) важливо не тільки те, що її (його) позов задовольнили й/або право (свободу) захистили. Справедливим таке забезпечення права особа буде вважати тоді, коли переконається в тому, що суд забезпечив її права (свободи) на максимально можливому високому рівні, що виражається в конкретних цифрах і/або фактах, наприклад, стягнув борг, визначив міру покарання для правопорушника, зобов'язав спростувати недостовірну інформацію. Належне дотримання судом цих принципів допомагає людині більш чітко зрозуміти, що причина неналежної забезпечення його прав полягає не в суді та/або корумпованості судді, а в безвідповідальності й/або корумпованості парламенту й/або виконавчої влади.

Поряд із принципом справедливості ідея рівноправності допомагає пояснити фундаментальне значення втілення верховенства права під час антикорупційних трансформацій законодавства про судову владу у відкритому суспільстві [13]. Суд – це соціальний інститут, який сприяє встановленню рівноправності серед людей [14, с. 173]. Цей принцип означає, що якщо суддя не тільки відобразив у своїх рішеннях і діях пріоритет прав людини, забезпечив їх у максимальному обсязі, а й зробив це однаковою мірою для всіх, то він як мінімум добросовісний і професійний. Рішення суду та процесуальні права учасників у справі не залежать від ознак раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак. Формально ці ознаки не дають ніяких переваг нікому з учасників судового процесу. Усі вони наділяються рівними процесуальними правами й обов'язками. Як влучно зауважив А. Берч, забезпечення рівної справедливості для бідних і багатих, слабких і сильних стало проблемою всіх століть (одним із основних питань філософії права). Люди ніколи не переставали сподіватися і прагнули наблизитися до цієї мети. Ми повинні знайти способи дати тому, хто просить, шанс поборотися на паритетних засадах. Ми повинні вивчити і змінити, якщо необхідно, різні ролі, які судді грають у вирішенні правових питань. Для повсюдного утвердження рівності і справедливості необхідно бути відкритим (готовим) до змін судових процедур: поширення доступу до змагального, неупередженого й відкритого процесу в усіх випадках. Суди (судді та апарат суду) в рамках слухань і поза ними повинні достатньо чутливо реагувати на прохання пересічних громадян про надання інформації й допомоги в навігації по інформаційних системах і сервісах [14, с. 170–171], пов'язаних із правосуддям. Рівноправність суб'єктів права під час здійснення правосуддя забезпечується тими нормами конституції та інших законів, де вказано, що виключно суд наділяється правом вершити правосуддя, а парламент і виконавча влада позбавлені такої функції. Такий поділ функцій у державі доповнюється поділом функцій у самому судовому процесі. Суддя виступає в ролі арбітра й виносить рішення по справі, позивач (або сторона обвинувачення) доводить підстави позовних вимог (обвинувачення), відповідач (захисник) спростовує доводи позивача (сторони обвинувачення). Поділ ролей (функцій) у судовому процесі визначає сутність принципу змагальності сторін у цьому процесі. Змагальність і рівність сторін є складовими частинами принципу рівноправності учасників судового спору. Утім усі ці ролі не матимуть жодного стосунку до рівноправності людей під час реалізації правосуддя, якщо процедури їх здійснення не будуть формально виважені законодавцем на предмет добросовісності взаємовідносин судді та учасників судового процесу. Відповідно, законодавчо виписані так процедури повинні знаходити своє антикорупційне втілення у фактично існуючих відносинах у суді. Отже, дотримання охарактеризованого принципу під час упровадження законодавчою гілкою влади антикорупційних трансформацій законодавства про судову владу та здійснення суддями правосуддя (судового контролю тощо) створює необхідні умови для винесення правосудних рішень, які відповідають верховенству права і сприймаються учасниками процесу як справедливі.

Принцип законності похідний від принципу верховенства права. Діє правова презумпція законності рішень суду, згідно з якою вся судова система держави повинна приймати рішення й розглядати справи неупереджено на основі фактів, чинного законодавства, у т. ч. ратифікованих парламентом міжнародних договорів, судових прецедентів Європейського суду з прав людини (для судів країн Ради Європи) [15, с. 71]. Передбачається, що дії (рішення) суду законні в тому випадку, коли прийняті згідно з передбаченою в законі процедурою і для виконання норм закону учасниками спірних правовідносин. Іншими словами, суд – орган правозастосовний. Першою та головною формою вираження права, особливо судового процесу, стає закон. Незважаючи на різні іманентні властивості закону і правосуддя, закон призначений для визначення загальних правил і стандартів, необхідних для суспільства за відсутності правосуддя [16, с. 687–688]. У високорозвиненому, а тим більше у відкритому суспільстві він має правовий характер у більшості випадків. Такі закони є втіленням прогресивних ідей природного права, концентрованим вираженням яких стали цінності верховенства права. Водночас у тих націй, розвиток яких стагнує або відсутній, зміст принципів законності й верховенства права буде суттєво розходитися. Тоді суд виявляється заручником ситуації, де внаслідок неефективності парламенту й/або виконавчої влади він змушений застосовувати неправові закони, на підставі яких виносить неправові, але законні рішення. Суд не може підміняти інші гілки влади. Максимум його впливу на поліпшення правової системи таких суспільств буде вичерпуватися його спробами максимально вигідно для прав громадян інтерпретувати чинні норми законодавства. Роль судів у таких політико-правових умовах суттєво підвищується, адже вони фактично багато в чому компенсують інерцію, відсталість та інші варіації неефективної роботи інших гілок публічної влади, у т. ч. зумовлених корупцією. А тому для таких суспільств критично актуалізується питання створення та функціонування системи забезпечення неупередженості й доброчесності судді. Також суд може використовувати передбачені в процесуальному законі повноваження, які дають йому змогу безпосередньо або через верховний суд звернутися в конституційний суд задля визнання неконституційною тієї норми права, яка явно має неправовий характер і зачіпає фундаментальні права людини. Отже, антикорупційні трансформації законодавства про судову владу в умовах розбудови відкритого суспільства передбачають формування правових механізмів забезпечення доброчесності професійного судді та можливостей для нього ухвалювати рішення відповідно до природних прав людини з урахуванням сутності ідей справедливості й рівноправності на підставі чинних законів. В умовах достатнього соціально-економічного і правового захисту судді він, мотивований тільки правовими та іншими духовними цінностями, своєю професійною діяльністю, сам стає учасником прогресивних антикорупційних перетворень правової системи, задаючи тон, тенденції практичного втілення ідеї верховенства права й послідовно демонструючи фактичні прояви її вимірів власним прикладом.

Отже, справедливість, рівність і законність – вихідні складники ідеї верховенства права у відкритому суспільстві під час антикорупційних трансформацій законодавства про судову владу. Вони становлять сутність тернарної основи концепту «верховенство права» як у перетвореннях правових норм про обрання доброчесних кандидатів на посади професійних суддів і про здійснення ними в подальшому функцій судової влади, так і безпосередньо в роботі судів. Ідеї справедливості, рівноправності й законності як базові елементи ядра поняття «верховенство права», що його деталізують, уможлиблюють осмислення частин цього поняття в динаміці суддівської діяльності та розвитку законодавства про неї. Суди практично втілюють у життя ці ідеї, адже виступають у ролі посередників, які щодня й повсюдно вирішують правові спори та конфлікти, а також здійснюють низку суміжних функцій. Для цивілізованого суспільства така робота суду стає однією з важливих умов не просто виживання, а й максимально можливого прогресу. Тому верховенство права і три його вихідні елементи – незаперечні цінності запобігання корупції та іншим позитивним трансформаціям правового життя членів суспільства, відкритого для послідовного й перманентного розвитку. Відкритість правової системи такого суспільства передбачає дотримання більш простих і менш масштабних принципів під час антикорупційних трансформацій законодавства про судову владу, але про це в наступних публікаціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Handsley E. Public confidence in the judiciary. A redherring for the separation of judicial power. *Sydney law review*. 1998. Vol. 20. Pp. 183–215.
2. Kenny J.S. Maintaining public confidence in the judiciary: a precarious equilibrium. *Monash University Law Review*. 1999. № 2. Vol. 25. P. 209–224.
3. Стернин И.А. Типы и концепты. Концептуальное пространство языка: сб. научн. трудов, посвященных юбилею Н.Н. Болдырева / под ред. Е.С. Кубряковой. Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2005. С. 257–282.
4. Neumann F.L. The democratic and the authoritarian State: essays in political and legal theory. New York: Free Press. 1966. 304 p.
5. Ткачук П. Застосування принципу верховенства права судами конституційної та загальної юрисдикції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 5. С. 94–101.
6. Кампо В. Правові позиції Конституційного Суду України як необхідний елемент забезпечення судово-правової реформи. *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 2. С. 112–122.
7. Scheuerman W.E. Recent Theories of Civil Disobedience: An Anti-Legal Turn? *The Journal of Political Philosophy*. 2015. Vol. 23. № 4. P. 427–449.
8. Ngcobo S.S. Sustaining public confidence in the judiciary an essential condition for realising the judicial role. *The south african law journal*. 2011. Vol. 128. Iss. 1. P. 5–17.
9. Горбуз А.К., Краснов М.А., Мишина Е.А., Сатаров Г.А. Трансформация российской судебной власти. Опыт комплексного анализа. Санкт-Петербург: Норма, 2010. 480 с.
10. Lash K.A., Pauline Gee, Laurie Zelon Equal Access to Civil Justice: Pursuing Solutions Beyond the Legal Profession. *Yale Law & Policy Review*. 1998. Vol. 17. Iss. 1. P. 489–501.
11. Miller A.S. Public confidence in the judiciary: some notes and reflections. *Law and contemporary problems*. 1970. Vol. 35. Iss. 1. P. 69–93.
12. Амелін А. Спрогнозував виклики і можливості для економіки України у 2018 році. URL: <http://uifuture.org/uk/post/ukraini-u-2018-zagrozue-default>.
13. Равенство и справедливость не одно и то же. URL: <http://znayvse.livejournal.com/281156.html>.
14. Birch A. Equal Justice and the ALJ. *Journal of the National Association of Administrative Law Judiciary*. 1996. Vol. 16. Iss. 2. P. 169–173.
15. Гуцалюк О.В. Адміністративно-правові засади реформування місцевих судів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ, 2017. 220 с.
16. Coyle S. Fallen Justice. *New Blackfriars*. 2012. Vol. 93. P. 687–709.

REFERENCES

1. Handsley, E. (1998), “Public confidence in the judiciary. A red herring for the separation of judicial power”, *Sydney law review*, vol. 20, pp. 183–215.
2. Kenny, J.S. (1999), “Maintaining public confidence in the judiciary: a precarious equilibrium”, *Monash University Law Review*, vol. 25, no. 2, pp. 209–224.
3. Sternin, I. A. (2005), Types and concepts, Conceptual space of the language: Sat. scientific works devoted to the anniversary of N.N. Boldyrev, edited by E.S. Kubryakovoy, Publishing TSU named after G.R. Derzhavin, Tambov no. 20, pp. 257–282.

4. Neumann, F.L. (1966), *The democratic and the authoritarian State: essays in political and legal theory*, Free Press, New York, 304 p.
5. Tkachuk, P. (2005), "Application of the rule of law principle by courts of constitutional and general jurisdiction", *Visnyk Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny*, no. 5, pp. 94–101.
6. Campo, V. (2010), "Legal positions of the Constitutional Court of Ukraine as an essential element of judicial and legal reform", *Visnyk Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny*, no. 2, pp. 112–122.
7. Scheuerman, W.E. (2015), "Recent Theories of Civil Disobedience: An Anti-Legal Turn?", *The Journal of Political Philosophy*, vol. 23, no. 4, pp. 427–449.
8. Ngcobo, S.S. (2011), "Sustaining public confidence in the judiciary an essential condition for realising the judicial role", *The South African Law Journal*, vol. 128, Iss. 1, pp. 5–17.
9. Gorbuz, A.K., Krasnov, M.A., Mishina, E.A. and Satarov, G.A. (2010), *Transformation of the Russian judiciary. Experience of complex analysis*, Norma, St. Petersburg, Russia.
10. Lash, K. A., Gee, P. and Zelon, L. (1998), "Equal Access to Civil Justice: Pursuing Solutions Beyond the Legal Profession", *Yale Law & Policy Review*, vol. 17, Iss. 1, pp. 489–501.
11. Miller, A.S. (1970), "Public confidence in the judiciary: some notes and reflections", *Law and contemporary problems*, vol. 35, Iss. 1, pp. 69–93.
12. Amelin, A. "Predicted the challenges and opportunities for Ukraine's economy in 2018", 12.01.2018, available at: <http://uifuture.org/uk/post/ukraini-u-2018-zagrozue-default>.
13. "Equality and justice are not the same", available at: <http://znay-vee.livejournal.com/281156.html>.
14. Birch, A. A. (1996), "Equal Justice and the ALJ", *Journal of the National Association of Administrative Law Judiciary*, vol. 16, Iss. 2, pp. 169–173.
15. Gutsaliuk, O. V. (2017), "Administrative and Legal Principles of Reforming Local Courts in Ukraine", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07, Kyiv, Ukraine.
16. Coyle, S. (2012), "Fallen Justice", *New Blackfriars*, vol. 93, pp. 687–709.

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2018-1-09>

УДК 347.73; 336.2 (477)

АКТУАЛЬНІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З КОРУПЦІЄЮ

Яковенко Є.О., к.ю.н., доцент

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
просп. Гагаріна, 72, Дніпро, Україна
yakovenkoE@i.ua*

У статті досліджено правові аспекти, пов'язані з притягненням судами, які спеціалізуються на розгляді справ про адміністративні правопорушення, до адміністративної відповідальності осіб за правопорушення, пов'язані з корупцією, зокрема за статтею 172-6 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Ключові слова: спеціально уповноважений суб'єкт у сфері протидії корупції, суд, фінансовий контроль, обґрунтований висновок, компетенція.

THE ACTUAL LEGAL ASPECTS OF ATTENTION TO ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR LEGAL INFRINGEMENT, COMPLIANCE WITH CORRUPTION

Yakovenko E.A.

*Oles Honchar Dnipropetrovsk National University Called Honchar, Gagarin Avenue, 72, Dnipro, Ukraine
yakovenkoE@i.ua*

As it is seen from the results of a selective legal analysis of court decisions adopted in the period from 2017 to 2108, judges of district, district courts, city or city courts in cases of administrative offenses and the relevant appellate courts (as a result of revision of such decisions) it is possible to conceive that both local in the consideration and resolution of both the appellate courts in reviewing cases of administrative offenses related to corruption, in particular, under Article 172-6 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses (hereinafter – КУрАП), do not resort to a thorough, systematic study and do not assess the implementation by the specially authorized entities in the field of combating corruption mechanism (grounds, procedure, procedure) for bringing to administrative responsibility persons for such offenses.

The provisions (norms) of the Law No. 1700, the Order, are special for legal relations in the field of prevention of corruption. That is, only the Law (No. 1700), the Procedure (other normative legal acts of Ukraine issued for their execution) determines the mechanism (foundation, procedure, procedure) for the establishment of a special authorized agent in the field of combating corruption – National Agency of the facts offenses related to corruption, including the failure to submit or late submission of declarations, the declaration submitted unreliable information, and provide evaluation and approval of any – any decisions on the results of appropriate checks if detection of offenses.

It is evident that the use of courts specializing in the consideration of cases of administrative violations of the norms of legal acts of Ukraine in the sphere of prevention of corruption and legislation of Ukraine on administrative violations regulating the mechanism of bringing to administrative responsibility for corruption offenses and defining the competence of specially authorized subjects in the field of combating corruption must be sound, systematic and comprehensive.

Failure by the courts to enforce the substantive and procedural rules of the national legislation in the course of the administration of justice, and in particular the grounds and procedure (procedures) established by law for which a person may be subjected to action of influence in connection with an administrative offense, leads to a violation of the principle of legality.

Key words: specially authorized subject in the sphere of counteraction to corruption, court, financial control, justified withdrawal, competence

Як убачається з результатів проведеного вибіркового правового аналізу судових рішень, ухвалених у період 2017–2108 років судьями районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів у справах про адміністративні правопорушення та відповідних апеляційний судів (за результатами перегляду таких рішень), можна констатувати, що як місцеві під час розгляду й вирішення, так й апеляційні суди під час перегляду справ про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, зокрема за статтею 172-6 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУрАП), не вдаються до ґрунтовного, системного дослідження та не надають оцінки виконанню спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції механізму (підстав, порядку, процедури) притягнення до адміністративної відповідальності осіб за такі правопорушення.

26.10.2014 набрав чинності Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII (далі – Закон № 1700), до якого в подальшому внесені відповідні зміни та який почав діяти через шість місяців з дня набрання чинності [1].

Закон № 1700 визначає правові й організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст і порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень [1].

Відносини, що виникають у сфері запобігання корупції, регулюються Конституцією України, міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, Законом № 1700 та іншими законами і прийнятими на їх виконання нормативно-правовими актами. При цьому до приведення у відповідність до Закону № 1700 інші законодавчі та нормативно-правові акти застосовуються в частині, що не суперечать йому [1].

Забезпечує формування й реалізує державну антикорупційну політику в Україні Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – Національне агентство), яке є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом [1].

Отже, за проведеним правовим аналізом зазначених вище норм Закону № 1700 можна дійти висновків:

- норми Закону № 1700 є спеціальними для правовідносин, що виникають у сфері запобігання корупції, й визначають правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, змісту й порядку застосування превентивних антикорупційних механізмів, правил щодо усунення наслідків корупційних правопорушень, які визначено в Законі № 1700 і під час застосування мають перевагу;
- єдиним центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, що забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику в Україні, є Національне агентство з питань запобігання корупції;
- необхідним є приведення органами державної влади у відповідність до Закону № 1700 законодавчих та інших нормативно-правових актів, до такого приведення ці акти застосовуються в частині, що не суперечить Закону № 1700.

До повноважень Національного агентства належать такі [1]:

- здійснення в порядку, визначеному Законом № 1700, контролю та перевірки декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, зберігання й оприлюднення їхніх декларацій, проведення моніторингу способу їхнього життя;
- забезпечення ведення Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення;
- координація в межах компетенції, методичне забезпечення і здійснення аналізу ефективності діяльності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції.

Національне агентство має право [1]:

- ініціювання проведення службового розслідування, вжиття заходів щодо притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, направлення до інших спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції матеріалів, що свідчать про факти таких правопорушень;
- прийняття з питань, що належать до його компетенції, обов'язкових для виконання нормативно-правових актів.

У разі виявлення ознак адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, уповноважені особи Національного агентства складають протокол про таке правопорушення, який направляється до суду згідно з рішенням Національного агентства. У разі виявлення ознак іншого корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення Національне агентство затверджує обґрунтований висновок і надсилає його іншим спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції. Висновок Національного агентства є обов'язковим для розгляду, про результати якого воно повідомляє не пізніше ніж за п'ять днів після отримання повідомлення про вчинене правопорушення [1].

Спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції, до яких Національним агентством може бути направлено висновок щодо ознак корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, є органи Служби безпеки України, органи прокуратури, Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України [1].

Отже, за проведеним вище правовим аналізом норм Закону № 1700 можна дійти висновків, що виключно до компетенції Національного агентства належить таке:

- в порядку, визначеному Законом № 1700, зокрема здійснення контролю та перевірка декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (своєчасність подання; правильність і повнота заповнення; логічний та арифметичний контроль), зберігання та оприлюднення таких декларацій;
- забезпечення ведення (формування), зокрема, Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;
- прийняття з питань, що належать до його компетенції, обов'язкових для виконання нормативно-правових актів;
- у разі виявлення ознак адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, скласти протокол про таке правопорушення, який направляється до суду згідно з рішенням Національного агентства, або в разі виявлення ознак іншого корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення затверджує обґрунтований висновок і надсилає його до спеціального уповноваженого суб'єкта у сфері протидії корупції.

Національне агентство проводить щодо декларацій, поданих суб'єктами декларування, такі види контролю: щодо своєчасності подання; щодо правильності й повноти заповнення; щодо логічного та арифметичного контролю [1].

Рішенням Національного агентства «Про початок роботи системи подання та оприлюднення декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» від 10.06.2016 № 2 (зі змінами) (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 15.07.2016 за № 958/29088) визначено, що система подання та оприлюднення, відповідно до Закону № 1700, декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, розпочала свою роботу у два етапи: перший етап з 00 годин 00 хвилин 1 вересня 2016 року, другий етап – з 00 годин 00 хвилин 1 січня 2017 року [2].

Якщо за результатами контролю встановлено, що суб'єкт декларування не подав декларацію, Національне агентство, зокрема, письмово повідомляє про факт неподання декларації спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції [1].

Якщо за результатами повної перевірки декларації встановлено відображення в декларації недостовірних відомостей (невідповідність дійсності відомостей, зазначених у декларації), Національне агентство письмово повідомляє про це, зокрема, спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції [1].

Відповідно до частини 1 статті 8, пункту 5 частини 1 статті 12, статей 48 і 50 Закону № 1700, Національним агентством з питань запобігання корупції своїм рішенням від 10.02.2017 № 56 затверджено Порядок проведення контролю та повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (далі – Порядок).

Міністерством юстиції України проведено державну реєстрацію Порядку та включено його до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів 13.02.2017 за № 201/30069 [3].

За результатом правової експертизи, проведеної Міністерством юстиції України, Порядок відповідає Конституції й законодавству України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколам до неї, міжнародним договорам України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, й *acquis communautaire*, а також практиці Європейського суду з прав людини [4].

Усі передбачені Порядком заходи контролю та повної перевірки декларацій повинні відповідати вказаним у ньому принципам, зокрема верховенству права; рівності й гарантування прав і законних інтересів усіх суб'єктів декларування; об'єктивності,

неупередженості й безсторонності рішень і дій Національного агентства, уповноважених ним осіб [3].

Зазначені в Порядку принципи відповідають принципам діяльності центральних органів виконавчої влади, у т.ч. зі спеціальним статусом – Національного агентства, зокрема верховенства права, забезпечення дотримання прав і свобод людини та громадянина, безперервності, законності, забезпечення єдності державної політики, відкритості та прозорості, відповідальності [5].

Принципи застосовуються до регулювання відносин контролю й повної перевірки декларацій, визначених Законом № 1700 і Порядком, безпосередньо в разі відсутності в Законі № 1700 чи Порядку спеціальних правових норм, що регулюють такі відносини; якщо спеціальні норми, які регулюють такі відносини, суперечать одна одній; якщо можливе різне тлумачення однієї спеціальної норми, яка регулює такі відносини.

Якщо за результатами контролю встановлено, що суб'єкт декларування несвоєчасно подав декларацію, Національне агентство направляє такому суб'єкту лист з проханням надати пояснення щодо причин несвоєчасного подання декларації. За наявності ознак адміністративного правопорушення уповноважена особа Національного агентства складає протокол про адміністративне правопорушення в установленому законодавством порядку, який за рішенням Національного агентства направляється до суду [3].

У разі виявлення за результатами повної перевірки декларації ознак адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, уповноважена особа Національного агентства складає протокол про таке правопорушення відповідно до законодавства [3].

Уповноважена особа Національного агентства має право складати протокол про вчинення адміністративного правопорушення за статтями 172⁴–172⁹, 172⁹⁻², 188⁴⁻⁶, 212¹⁵, 212²¹ КУпАП [6].

Звертаючи увагу на вищевикладене, за системним правовим аналізом положень Закону № 1700, Порядку можна дійти таких ґрунтовних висновків:

- положення (спеціальні правові норми) Закону № 1700 і Порядку є взаємодоповнюючими й не суперечать один одному, регулюють відносини щодо підстав, порядку (процедури) проведення контролю та повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;
- приписи норм, як Закону № 1700, так і Порядку, є спеціальними щодо регламентації дій суб'єктів правовідносин (зокрема органів прокуратури, Національної поліції, Національного антикорупційного бюро України, Національного агентства з питань запобігання корупції) щодо підстав, порядку (процедури) проведення контролю та повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;
- за правовим аналізом положень нормативно-правових актів України у сфері запобігання корупції, зокрема тих, що визначають компетенцію Національного агентства, регулюють правовідносини, які виникають під час здійснення фінансового контролю, виключно на Національне агентство покладено обов'язок щодо встановлення фактів учинення правопорушень, пов'язаних із корупцією, зокрема щодо неподання чи несвоєчасного подання декларацій, недостовірності поданих у декларації відомостей і надання оцінки й ухвалення будь-яких рішень за результатами відповідної перевірки в разі виявлення фактів учинення правопорушень;
- у разі виявлення Національним агентством під час здійснення фінансового контролю ознак корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, складання протоколу за яким не належить до його компетенції, надсилає до спеціального уповноваженого суб'єкта у сфері протидії корупції затверджений обґрунтований

висновок. Висновок Національного агентства є обов'язковим для розгляду спеціальним уповноваженим суб'єктом у сфері протидії корупції.

Законодавство України про адміністративні правопорушення складається з КУпАП та інших законів України [6].

Ніхто не може бути підданий заходу впливу у зв'язку з адміністративним правопорушенням інакше як на підставах і в порядку, встановлених законом [6].

Провадження у справах про адміністративні правопорушення здійснюється на основі суворого додержання законності [6].

Розділ II («Адміністративне правопорушення і адміністративна відповідальність») КУпАП містить у т. ч. адміністративні правопорушення, які передбачені КУпАП, зокрема глава 13 – адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, а саме: порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (стаття 172-4), порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків (стаття 172-5), порушення вимог фінансового контролю (стаття 172-6), порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (стаття 172-7), незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень (стаття 172-8); нежиття заходів щодо протидії корупції (стаття 172-9), порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних із маніпулюванням офіційним спортивним змаганням (стаття 172-9-1), порушення законодавства у сфері оцінювання впливу на довкілля (стаття 172-9-2) [6].

У розділі III («Органи, уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення») КУпАП визначено, зокрема, суб'єкти, уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення, розмежування їх компетенції.

Судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів розглядають справи про адміністративні правопорушення, передбачені, зокрема, статтями 172⁴–172²⁰. Тобто суди розглядають і вирішують справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією [6].

У розділі IV («Провадження у справах про адміністративні правопорушення») КУпАП визначено, зокрема, правила (порядок) складання протоколу по справах про адміністративні правопорушення; склад осіб, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення; зміст протоколу про адміністративне правопорушення, надіслання протоколу; врегульовано інші питання, які стосуються процедури застосування до особи заходів забезпечення провадження у справах про адміністративне правопорушення; визначено осіб, які беруть участь у провадженні у справі про адміністративне правопорушення; зміст постанови про адміністративне правопорушення [6].

У справах про адміністративні правопорушення, що розглядаються судьями районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів, протоколи про правопорушення, пов'язані з корупцією, мають право складати уповноважені на те посадові особи, зокрема, органів внутрішніх справ (Національної поліції) – статті 172⁴–172⁹, 172⁹⁻²; Національного агентства з питань запобігання корупції – статті 172⁴–172⁹, 172⁹⁻² [6].

Необхідно зазначити, щодо пунктів 1 і 11 частини 1 статті 255 КУпАП, згідно з абзацами «а» і «б», підп. 6 пункту 1 розділу I Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12.02.2015 № 198-VIII, внесено зміни, відповідно до яких у пунктах 1 і 11 статті 255 КУпАП, де визначено повноваження посадової особи органів Служби безпеки України та прокурора на складання протоколу за статтями 172-4-172-9 КУпАП, посилання на ці статті виключено. При цьому, відповідно до абзацу 4 розділу II цього Закону зазначалося, що підпункти «а» та «б» підп. 6 пункту 1 розділу I цього Закону набирають чинності після початку діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції. Відповідно до рішення Національного агентства з

питань запобігання корупції від 01.08.2016 № 1, початком діяльності цього органу визначено 15.08.2016. Тобто, згідно з абзацом 4 розділу II Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції», набули чинності зміни до статті 255 КУпАП, згідно з якими з повноважень уповноважених посадових осіб Служби безпеки України і прокурора виключено право на складання протоколу за статтями 172-4–172-9 КУпАП, попри наявне й нині у змісті пунктів 1 і 11 статті 255 КУпАП посилання на ці статті [7].

Отже, на теперішній час із переліку спеціальних уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції, які визначені в Законі № 1700, лише Національне агентство й органи внутрішніх справ (Національна поліція) мають право складати протоколи про вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, яке передбачене КУпАП, а саме статтею 172-6.

Європейський суд з прав людини в рішенні від 24.03.2004 у справі «Ассанідзе проти Грузії» зазначив: «Суд повторює, що слово «законний» і словосполучення «відповідно до процедури, встановленої законом» у п. 1 ст. 5 Конвенції за своєю суттю відсилають до національного законодавства та встановлюють зобов'язання забезпечувати дотримання його матеріально-правових і процесуальних норм» (п. 171) [8].

Європейський суд з прав людини в рішенні від 12.01.2010 у справі «Гіллан та Квінтон проти Сполученого Королівства» зазначив: «... відповідно, законодавство має достатньо чітко визначати межі такої дискреції, наданої компетентним органам влади, та порядок її реалізації» (п. 77) [9].

За проведеним правовим аналізом зазначених вище норм законів України, що регламентують механізм (підстави, порядок, процедуру) встановлення факту порушення та притягнення до адміністративної відповідальності у сфері запобігання корупції, та правових позицій Європейського суду з прав людини можна стверджувати, що такий механізм передбачає суб'єктний склад задіяних у ньому осіб, визначає їхні обов'язки на вчинення тих чи інших дій, порядок (процедуру), що встановлені законом, за якими особа може бути піддана заходу впливу у зв'язку з адміністративним правопорушенням.

Тому є очевидним, що однією з головних умов реалізації норм законів і інших нормативно-правових актів України у сфері запобігання корупції, які визначають правовий механізм встановлення факту порушення та притягнення до адміністративної відповідальності, – це визначеність і врегульованість між повноваженнями й функціями спеціальних уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції (їхніх посадових осіб) і їхнім обов'язком здійснювати відповідні дії на підставі й у спосіб, що передбачені Конституцією України та законами України.

Положення (норми) Закону № 1700, Порядку є спеціальними для правовідносин у сфері запобігання корупції. Тобто лише Законом № 1700, Порядком (іншими нормативно-правовими актами України, виданими на їх виконання) визначено механізм (підстави, порядок, процедуру) встановлення спеціальним уповноваженим суб'єктом у сфері протидії корупції – Національним агентством – фактів учинення правопорушень, пов'язаних із корупцією, зокрема щодо неподання чи несвоєчасного подання декларацій, недостовірності поданих у декларації відомостей, надання оцінки й ухвалення будь-яких рішень за результатами відповідної перевірки в разі виявлення фактів учинення правопорушень.

З огляду на викладене, можна констатувати, що розподіл компетенцій між спеціальним уповноваженим суб'єктом у сфері протидії корупції – Національним агентством – та іншими спеціальними суб'єктами чітко визначено приписами Закону № 1700, а саме моментом закінчення фінансової перевірки (за виявленими порушеннями, дивись абзац вище) – встановлення факту правопорушення, направлення до суду матеріалів про адміністративне правопорушення або до спеціального уповноваженого суб'єкта у сфері протидії корупції

затвердженого обґрунтованого висновку. Проведення таких дій належить виключно до компетенції Національного агентства.

Отже, після спрямування Національним агентством до спеціального уповноваженого суб'єкта у сфері протидії корупції для обов'язкового розгляду обґрунтованого висновку починають діяти норми законів, які передбачають кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, дисциплінарну відповідальність, за якими встановлено порядок безпосереднього притягнення особи до зазначених видів відповідальності. Так, норми таких законів України визначають суб'єктів цих правовідносин – учасників відповідних проваджень, регламентують дії таких суб'єктів, пов'язані з реалізацією їхніх прав та обов'язків, порядок, процедури провадження, санкції.

Як зазначено на початку публікації, автором проведено вибіркового правового аналізу судових рішень, ухвалених у період 2017–2108 років місцевими судами [10; 12; 14; 16], які були переглянуті апеляційними судами [11; 13; 15; 17], справ про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, зокрема за статтею 172-6 КУпАП, у яких узагалі відсутнє дослідження та оцінка правильності виконання спеціально уповноваженим суб'єктом у сфері протидії корупції – Національною поліцією, механізму (підстав, порядку, процедури) притягнення до адміністративної відповідальності осіб за такі правопорушення, а саме чи складено протокол про адміністративне правопорушення за ознаками, передбаченими статтею 172-6 КУпАП, уповноваженим працівником поліції в межах своєї компетенції, відповідно до механізму, визначеного положеннями Закону № 1700, КУпАП, Порядку, – після ініціювання Національним агентством такого провадження й отримання органом поліції обґрунтованого висновку, який затверджено Національним агентством.

Отже, доведено, що застосування судами, які спеціалізуються на розгляді справ про адміністративні правопорушення, приписів нормативно-правових актів України у сфері запобігання корупції й законодавства України про адміністративні правопорушення, які регламентують механізм притягнення до адміністративної відповідальності за корупційні правопорушення та визначають компетенцію спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції, має бути ґрунтовним, системним і комплексним. Є очевидним, що недотримання судами під час здійснення правосуддя матеріально-правових і процесуальних норм національного законодавства, а саме підстав і порядку (процедури), що встановлені законом, за якими особа може бути піддана заходу впливу у зв'язку з адміністративним правопорушенням, призводить до порушення принципу законності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 №1700-VII (із змінами та доповненнями). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>.
2. Про початок роботи системи подання та оприлюднення декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: Рішення Національного агентства від 10.06.2016 № 2 (із змінами). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
3. Порядок проведення контролю та повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: Рішення Національного агентства від 10.02.2017 № 56. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
4. Про вдосконалення порядку державної реєстрації нормативно-правових актів у Міністерстві юстиції України та скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правових актів: Наказ Міністерства юстиції України від 12.04.2005 № 34/5. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
5. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI (із змінами та доповненнями). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

6. Кодекс України про адміністративні правопорушення (із змінами та доповненнями). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
7. Щодо притягнення до адміністративної відповідальності за окремі правопорушення, пов'язані з корупцією: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 22.05.2017 за № 223-943/0/4-17, направлений Головам апеляційних судів областей, міст Києва та Севастополя, Апеляційного суду Автономної Республіки Крим. URL: <https://court.gov.ua/>.
8. Рішення Європейського суду з прав людини від 24.03.2004 у справі «Ассанідзе проти Грузії». URL: <http://www.scourt.gov.ua>.
9. Рішення Європейського суду з прав людини від 12.01.2010 у справі «Гіллан та Квінтон проти Сполученого Королівства». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-96585>.
10. Постанова Харківського районного суду Харківської області від 26.09.2017 у справі № 635/4169/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
11. Постанова Апеляційного суду Харківської області від 01.11.2017 у справі № 635/4169/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
12. Постанова Теофіпольського районного суду Хмельницької області від 08.11.2017 у справі № 685/1543/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
13. Постанова Апеляційного суду Хмельницької області від 12.12.2017 року у справі № 685/1543/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
14. Постанова Солом'янського районного суду м. Києва від 23.10.2017 у справі № 760/18277/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
15. Постанова Апеляційного суду міста Києва від 22.12.2017 у справі № 760/18277/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
16. Постанова Залізничного районного суду м. Львова від 22.09.2017 у справі № 462/4355/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
17. Постанова Апеляційного суду Львівської області 22.12.2017 у справі № 462/4355/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.

REFERENCES

1. Law of Ukraine of 14.10.2014 № 1700-VII “On Prevention of Corruption” (with amendments and supplements), available at : <http://zakon3.rada.gov.ua>.
2. By a decision of the National Agency dated June 10, 2016, No. 2 “On the beginning of the system of submission and disclosure of declarations of persons authorized to perform functions of the state or local self-government” (as amended), available at : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
3. The procedure for the control and full verification of the declaration of the person authorized to perform the functions of the state or local government, approved by the decision of the National Agency of 02.10.2017 №56, available at : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
4. On the improvement of the state registration of legal acts in the Ministry of Justice of Ukraine and the abolition of the decision on state registration of legal acts, approved by the order of the Ministry of Justice of Ukraine of 12.04.2005 №34 / 5, available at : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
5. Law of Ukraine dated March 17, 2011 No. 3166-VI “On Central Executive Bodies” (with amendments and supplements), available at : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
6. Code of Ukraine on Administrative Offenses (with amendments and additions), available at : <http://zakon2.rada.gov.ua>.

7. Letter of the Highest specialized court of Ukraine on the review of civil and criminal cases dated May 22, 2017, № 223-943 / 0 / 4-17 “Regarding the prosecution of certain offenses related to corruption” was sent to the heads of the appellate courts of oblasts, cities of Kyiv and Sevastopol, the Court of Appeal of the Autonomous Republic of Crimea, available at : <http://court.gov.ua>.
8. Judgment of the European Court of Human Rights, dated March 24, 2004, in the case of Assanidze v. Georgia, available at : <http://scourt.gov.u>.
9. Judgment of the European Court of Human Rights dated January 12, 2010 in the case of Gillan & Quinton v. The United Kingdom, available at : <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-96585>.
10. Regulation of Kharkiv district court of Kharkiv region dated 09/26/2017 in case number 635/4169/17, available at : <http://http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
11. Resolution of the Court of Appeal of Kharkiv region dated 01.11.2017 in № 635/4169/17, available at : <http://http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
12. Resolution of the Teofipolsky district court of Khmelnytsky region dated November 8, 2017 in № 685/1543/17, available at : <http://http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
13. Resolution of the Court of Appeal of Khmelnytsky region dated 12.12.2017 in № 685/1543/17 Decree of Solomyansky District Court of Kyiv dated 23.10. 2017 in № 760/18277/17, available at : <http://http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
14. Decree of Solomyansky District Court of Kyiv dated 23.10. 2017 in № 760/18277/17, available at : <http://http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
15. Resolution of the Court of Appeals of Kyiv dated 22.12.2017 in № 760/18277/17, available at: <http://http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
16. Resolution of the Railway District Court of Lviv dated September 22, 2017 in № 462/4355/17, available at : <http://http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
17. Resolution of the Court of Appeal of Lviv region dated 22.12.2017 in № 462/4355/17, available at : <http://http://www.reyestr.court.gov.ua/>.

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2018-1-10>

УДК 342.924: 351.741 (477)

СУТНІСТЬ ЗАХОДІВ ДИСЦИПЛІНАРНОГО ВПЛИВУ ТА ЇХ РОЛЬ У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Медведенко Н.В., ад'юнкт

*Одеський державний університет внутрішніх справ, вул. Успенська, 1, м. Одеса, Україна
kz.cv@ukr.net*

У статті здійснено дослідження нормативно-правових джерел, якими врегульовано дисциплінарну відповідальність і дисциплінарне провадження в органах Національної поліції України, а також наукової думки з питань застосування заходів дисциплінарного впливу.

У результаті вивчення змісту нормативно-правового забезпечення дисциплінарної відповідальності й наукових праць цієї тематики проаналізовано та розмежовано поняття «заходи дисциплінарного впливу» й «заходи дисциплінарного стягнення».

Зазначається, що в науковій і навчально-методичній літературі заходи дисциплінарного впливу часто ототожнюються із заходами дисциплінарного стягнення, хоча вони мають різний зміст і цілі.

Розглянуті заходи дисциплінарного впливу можливо класифікувати за їх функціями, поділивши на заходи запобігання, заходи стимулювання, заходи заохочення та заходи стягнення.

Ключові слова: заходи дисциплінарного впливу, дисциплінарне стягнення, керівник.

THE CONDITION OF DISCIPLINARY INFLUENCING ACTIONS AND THEIR ROLE IN THE ACTIVITIES OF BODIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Medvedenko N.V.

*Odessa State University of Internal Affairs, str. Uspenska, 1, Odesa, Ukraine
kz.cv@ukr.net*

The article deals with the study of normative legal sources, which regulated disciplinary liability and disciplinary proceedings in the bodies of the National Police of Ukraine, as well as scientific works on the application of disciplinary measures. As a result of the study of the content of the legal and regulatory framework for disciplinary liability and scientific works on this topic, the concept of "measures of disciplinary influence" and "disciplinary measures" are analyzed. The article states that in scientific and educational-methodical literature disciplinary actions are often identified with disciplinary measures, although they have different content and goals. The normative-legal acts, which regulated the application of disciplinary measures in the bodies of the National Police of Ukraine, in particular the Laws of Ukraine "On National Police", "On the Disciplinary Statute of the Internal Affairs Institutions of Ukraine", were analyzed and a number of orders of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. It is concluded that the state of discipline in the bodies and departments of the National Police of Ukraine is dependent on the methods and means by which it is provided. One of the most important methods was and remains the educational work with personnel. The components of educational work are the following measures of disciplinary influence: study conversation, educational conversation, classes in the system of training, the influence of mentor and staff, praise and condemnation. Among other disciplinary measures we note: psychological support, bonuses, social protection of workers, incentives and disciplinary penalties. The leading role in applying these disciplinary measures belongs to the head. It is from his ability to work with staff and educational work that depends on the effectiveness of disciplinary measures. These disciplinary measures can be classified according to their functions by sharing prevention, incentive measures, incentive measures and enforcement measures. The primary objective of disciplinary measures is to prevent disciplinary violations and to encourage employees to effectively perform their duties.

Key words: measures of disciplinary influence, disciplinary punishment, leader.

З часів, коли з'явилися відносини між людьми та перші організації, виникло й управління. Соціальне управління є певною системою упорядкованих і погоджених дій для досягнення поставлених цілей та отримання необхідних результатів. А одним із важелів у системі соціального управління є заходи дисциплінарного впливу. Дисципліна є необхідним і значущим складником будь-яких відносин у системі соціального управління, а тим паче в державному управлінні, де необхідно забезпечити злагоджену, чітку та оперативну діяльність державних структур, однією з яких є Міністерство внутрішніх справ і Національна поліція України в його складі. Перед працівниками Національної поліції стоять важливі завдання щодо забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку, що зумовлює високий ступінь соціальної відповідальності поліцейських і висуває підвищені вимоги до рівня службової дисципліни.

Вивченню управління в правоохоронних органах, дисципліни, службової дисципліни, дисциплінарної відповідальності присвятила дослідження низка науковців: М.І. Ануфрієв, О.М. Бандурка, К.С. Бельський, В.С. Венедиктов, В.К. Колпаков, Д.В. Лісний, Л.А. Лутай, К.Ю. Мельник, Т.П. Мінка, О.Д. Новак, В.М. Плішкін, Д.П. Полівчук, О.В. Ряшко, В.О. Соболев, В.В. Серета, О.Ю. Синявська, М.М. Тищенко, В.І. Щербіна та інші. Але ці питання досліджувались переважно в контексті діяльності органів внутрішніх справ. Комплексно питання застосування заходів дисциплінарного впливу в діяльності саме органів Національної поліції нині не вивчалися.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу наукових праць, нормативно-правових джерел, які регулюють питання дисциплінарної відповідальності й дисциплінарного провадження в органах Національної поліції України, розмежувати поняття заходів

дисциплінарного впливу та заходів дисциплінарного стягнення, виділити й розглянути види заходів дисциплінарного впливу.

Діяльність Національної поліції України здійснюється під постійним управлінським впливом держави. Проходження служби працівниками Національної поліції України вимагає суворого дотримання вимог дисципліни та законності. Різновидом управлінського впливу на працівників Національної поліції України є заходи дисциплінарного впливу, за допомогою яких забезпечується дотримання службової дисципліни.

Найчастіше в науковій і навчально-методичній літературі заходи дисциплінарного впливу прирівнюються до заходів дисциплінарного стягнення.

Розглядаючи дисциплінарні процедури в органах внутрішніх справ, Т.П. Мінка підкреслює, що однією з особливостей дисциплінарної відповідальності осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ є наявність специфічних заходів дисциплінарного впливу, якими є види дисциплінарних стягнень, передбачених Дисциплінарним статутом ОВС України [1, с. 264].

Такого ж погляду дотримується Д.П. Полівчук, розглядаючи застосування заходів дисциплінарного впливу саме як заходів дисциплінарного стягнення [2].

У свою чергу, серед форм виховної роботи, спрямованої на розвиток мотивації особового складу щодо усвідомленого ставлення до службової дисципліни, О.Ю. Синявська виділяє професійну підготовку особового складу, соціальний захист працівників ОВС, використання соціально-психологічних методів управління в ОВС, психологічне забезпечення роботи з особовим складом і заохочення [3].

Заходи дисциплінарної відповідальності, на думку В.С. Ануфрієва, реалізуються через заходи виховного впливу, заходи дисциплінарного впливу та заходи громадського впливу.

Ми підтримуємо думку, що заходи дисциплінарного впливу й заходи дисциплінарного стягнення не є тотожними поняттями. Заходи дисциплінарного впливу є більш широкою за змістом і сферою застосування дефініцією та являють собою певну систему заходів, метою якої є забезпечення належного стану дисципліни в органі, підрозділі чи колективі.

Такої ж думки дотримуються й В.С. Венедиктов, В.О. Негодченко, В.І. Щербина та інші науковці, підкреслюючи, що ефективність дисциплінарних заходів, які застосовуються до працівників ОВС, залежить від обґрунтованого визначення складу трудової заслуги й дисциплінарного проступку як підстав для застосування заохочень і стягнень [4, с. 90].

Стан дисципліни в органах і підрозділах національної поліції України є залежним від методів і засобів, за допомогою яких вона забезпечується.

Одним із найважливіших методів була й залишається виховна робота з особовим складом. У нормах низки нормативно-правових актів визначено правила правового, морального, етичного виховання працівників, вимоги та обмеження, з якими пов'язана служба в Національній поліції України.

Так, Законом України «Про Національну поліцію» встановлено гарантії професійної діяльності поліцейського, обмеження, пов'язані зі службою в поліції, соціальний захист поліцейських [5].

Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України закріплює загальні поняття службової дисципліни, дисциплінарного проступку, права, обов'язки й відповідальність працівників [6].

Правила етичної поведінки поліцейських, затверджені Наказом МВС України від 09.11.2016 № 1179, є обов'язковими для всіх поліцейських, які проходять службу в Національній поліції України, і містять низку професійно-етичних вимог і конкретизують правила поведінки поліцейських. Установлені ними вимоги спрямовані на формування в

поліцейських почуття відповідальності перед суспільством і законом за свої дії та бездіяльність, а також сприяння посиленню авторитету й довіри громадян до поліції [7].

Норми та правила, закріплені у вищерозглянутих нормативно-правових актах, мають профілактичний дисциплінарний вплив на стан дисципліни й законності в Національній поліції України. Уже лише їх наявність впливає на свідомість працівників і є попередженням про дисциплінарну відповідальність у випадку їх порушення.

В органах і підрозділах Національної поліції України з метою підвищення правової культури, закріплення й оновлення необхідних знань, умінь і навичок працівника поліції з урахуванням специфіки та профілю його службової діяльності проводяться заняття в системі службової підготовки, де вивчаються необхідні для службової діяльності нормативно-правові акти й законодавство України, яким регламентується діяльність Національної поліції України, особливості їх застосування, закріплюються знання щодо вимог: дотримання поліцейськими дисципліни та законності, етичних норм поведінки й толерантності під час виконання службових обов'язків, а також у повсякденному житті.

Регулярне повторення та закріплення знань вимог нормативно-правового забезпечення діяльності Національної поліції України, доведення інформації про випадки і пригоди, що сталися за участю особового складу Національної поліції України, і притягнення до дисциплінарної відповідальності за допущення грубих порушень дисципліни під час занять зі службової підготовки відіграє не лише профілактичну, а й виховну та запобіжну роль. Адже працівникам надається можливість оцінити шкоду дисциплінарних проступків, скоєних іншими поліцейськими, як для органу – Національної поліції України – загалом, так і для конкретного працівника зокрема, а також проаналізувати ситуацію та причини скоєного проступку. Як результат отриманої й засвоєної інформації – усвідомлення недопустимості подібних порушень службової дисципліни.

Вагому роль у забезпеченні службової дисципліни відіграє вплив керівника як носія владних повноважень. Дисципліна, на думку А. Файоля, «є те, у що її перетворює начальник» [8, с. 110]. Тобто провідна роль і відповідальність за стан дисципліни в органі чи підрозділі покладена саме на керівника.

Як зазначає В.М. Плішкін, керівництво полягає у праві конкретної особи, яка обіймає певну посаду в системі, давати офіційні доручення підлеглим і вимагати їх виконання [8, с. 335]. Виконання керівних функцій пов'язано з наявністю в особи керівного впливу та влади, за допомогою яких здійснюється вплив на поведінку підлеглих. Дисциплінарний проступок підлеглого часто є результатом прорахунку керівника, його недоглядом. Керівник повинен бути позитивним прикладом для підлеглих у дотриманні вимог службової дисципліни, вимог законності, норм професійної та службової етики. Гарний керівник має не лише керувати робочим процесом, а й вивчати особисті й робочі якості підлеглих для найкращого застосування їхніх умінь, визначення напрямів, які працівнику необхідно покращити, щоб досягти успіхів у роботі. Він повинен запобігати порушенням службової дисципліни серед особового складу, а у випадках їх допущення виявляти причини, що сприяли вчиненню порушення, та об'єктивно підходити до вибору дисциплінарного покарання для винного працівника.

Особистість керівника, його поведінка, ставлення до працівників, стиль керівництва відіграють значущу роль у питаннях дисципліни в колективі.

Першим кроком на шляху до забезпечення належного стану дисципліни для керівника є знайомство з працівниками, вивчення їхніх особистих і ділових якостей. Ознайомча бесіда відіграє виховну та запобіжну роль як захід дисциплінарного впливу.

Роль виховної бесіди полягає в запобіганні можливим порушенням, а в разі незначного порушення саме вона, а не захід стягнення є дисциплінарним впливом на порушника. Під час виховної бесіди керівник повинен з'ясувати таке: що стало причиною порушення, чому

працівник допустив таку ситуацію, чи були ним вжиті заходи для недопущення порушення, яке його ставлення до скоєного, які дії будуть ним здійснені для виправлення становища. Залежно від порушення, причин та обставин, із ним пов'язаних, керівник у більш чи менш жорсткій формі може висловити своє невдоволення діями підлеглого з настановою виправити ситуацію, що склалася (за необхідності роз'яснивши як саме).

Особливо важливу роль виховна бесіда відіграє для молодих працівників, які ще тільки навчаються застосовувати свої знання на практиці та схильні до помилок через незначний практичний досвід.

Суттєвий виховний вплив на становлення молодих працівників відіграє інститут наставництва. На теперішній час відсутній документ, яким урегульовано цей напрям у діяльності органів і підрозділів Національної поліції України. Але залишаються чинними норми Положення про наставництво в органах внутрішніх справ України [9], хоча нині вони не мають практичної реалізації.

Як складник професійної та психологічної підготовки молодих працівників до умов служби наставництво забезпечує необхідну адаптацію, впливає на формування й розвиток необхідних для працівника поліції професійних та особистих якостей.

Відповідно до норм Положення про наставництво в органах внутрішніх справ України, наставники обиралися з-поміж досвідчених сумлінних та авторитетних працівників, які можуть передати свої знання й досвід. Задля уникнення конфліктних ситуацій підрозділами психологічного забезпечення проводилося вивчення кандидатур наставників і підшефних і надавалися рекомендації.

Наставник ніс відповідальність за стан роботи з підшефним, допомагав йому оволодіти необхідними професійними навичками та знаннями, впевнено користуватися табельною вогнепальною зброєю і спецзасобами, також ознайомлювався з умовами проживання молодого працівника та його оточенням, знайомив його з колективом, його традиціями й історією, контролював виконання поставлених завдань, надавав допомогу та рекомендації. Наставник мав право клопотати перед керівництвом про заохочення або покарання підшефного, а в разі виявлення негативних якостей, несумісних із подальшим проходженням служби, надавати керівництву відповідну інформацію для подальшого прийняття рішення.

Також варто згадати роль психологічного супроводження під час проходження служби працівниками поліції. Психологічне вивчення особистості працівника дає керівнику та підрозділам кадрового забезпечення необхідну інформацію для вибору тактики впливу на працівників.

Наступними серед заходів дисциплінарного впливу є заходи заохочення, які мають позитивний стимулювальний вплив на працівників.

Згідно з Дисциплінарним статутом ОВС України, заохочення застосовуються за мужність, відвагу, героїзм, розумну ініціативу, старанність сумлінне та бездоганне виконання службових обов'язків [6].

Ефективність заохочення як заходу дисциплінарного впливу проявляється через його обґрунтованість. Застосоване заохочення має відповідати службовим досягненням працівника, лише тоді стимулювальний вплив заохочення як на працівника, так і на колектив загалом буде максимальний. На думку М.І. Ануфрієва, трудовою заслугою потрібно вважати один із двох варіантів поведінки співробітника: бездоганну роботу, яка полягає в тривалому, сумлінному й точному виконанні працівником своїх службових обов'язків і недопущенні порушень службової дисципліни; або ж відзнакою, якою є здійснення дій, що виходять за межі вимог службових обов'язків [4, с. 90].

До працівників Національної поліції України застосовується така система заохочень:

– дострокове зняття дисциплінарного стягнення;

- оголошення подяки;
- нагородження грошовою винагородою;
- нагородження цінним подарунком;
- нагородження Почесною грамотою Міністерства внутрішніх справ України;
- занесення на Дошку пошани;
- нагородження відзнаками Міністерства внутрішніх справ України;
- дострокове присвоєння чергового спеціального звання;
- присвоєння спеціального звання, вищого на один ступінь від звання, передбаченого займаною штатною посадою;
- нагородження відзнакою Міністерства внутрішніх справ «Вогнепальна зброя».

Повноваження керівників різного рівня щодо застосування заохочень відрізняються й передбачені Переліком посадових осіб органів (установ) Національної поліції України та їх прав щодо застосування заохочень і накладання дисциплінарних стягнень [10].

Для ефективності виховного впливу під час застосування заохочення, окрім принципу обґрунтованості, необхідно дотримуватися принципів оперативності та гласності. Принцип оперативності під час застосування заохочення означає його вчасність, особливо у випадках відзнаки співробітника. Процедура заохочування не варто затягувати, інакше втрачається його значимість.

Принцип гласності означає публічне й бажано урочисте оголошення наказів про заохочення, вручення грамот, відзнак. Заохочення за присутності та підтримки колективу спонукає як заохоченого, так і всіх присутніх до сумлінності й наступних досягнень.

Варто згадати, що функцію заохочення має також похвала. Похвала є об'єктивним схваленням керівником дій працівника, якості роботи підлеглого. Похвала допомагає працівникам зрозуміти пріоритети поставлених перед ними завдань, є орієнтиром, який спрямовує їх на шляху досягнення службових цілей.

Однак не потрібно зловживати цим заходом впливу, інакше його виховний і мотиваційний ефект поступово втрачається.

Серед заходів дисциплінарного впливу також варто згадати заходи матеріального стимулювання.

Преміювання є одним із важелів, за допомогою якого керівник може впливати на підлеглих, заохочуючи їх за сумлінну працю чи, навпаки, у випадках допущення дисциплінарних проступків або недоліків у роботі позбавляти премії.

Соціальний захист працівників Національної поліції України є наступним складником заходів дисциплінарного впливу. Ураховуючи особливий характер служби в поліції держава в Законі України «Про національну поліцію» [3] передбачила для працівників Національної поліції України низку особливих умов. Так, щорічна оплачувана відпустка становить тридцять календарних днів і поступово збільшується: після досягнення п'ятирічного стажу служби поліцейському надається один календарний день додаткової оплачуваної відпустки за кожний повний календарний рік служби. Загальний розмір відпустки може досягти сорока п'яти діб. У разі хвороби під час відпустки вона продовжується на число невикористаних днів. Поліцейським гарантується безоплатне медичне забезпечення в закладах охорони здоров'я. Законом передбачено одноразову грошову допомогу в разі загибелі (смерті) чи втрати працездатності поліцейського; пільгові умови навчання дітей поліцейських.

Розглянуті вище заходи дисциплінарного впливу мають позитивну спрямованість і застосовуються для запобігання дисциплінарним проступкам, недопущення їх.

У разі порушення дисципліни настає черга заходів дисциплінарного впливу негативної спрямованості.

Першим із них є осуд. Це може бути осуд наставника, керівника, колективу. У випадку незначного порушення, як правило, заходи дисциплінарного стягнення не застосовуються, дії, вчинок працівника засуджуються, проводиться виховна бесіда з попередженням про недопустимість дисциплінарного проступку та повторення подібного в подальшому.

У разі повторного вчинення або допущення більш серйозного порушення працівник притягується до дисциплінарної відповідальності у вигляді дисциплінарного стягнення.

Дисциплінарним статутом ОВС України передбачено систему стягнень, від найлегшого до найважчого, які, як правило, застосовуються по черзі або обираються залежно від тяжкості дисциплінарного проступку та інших об'єктивних факторів.

Як і у випадку заохочень, відповідно до Переліку посадових осіб органів (установ) Національної поліції України та їх прав щодо застосування заохочень і накладання дисциплінарних стягнень [10], керівники різного рівня відрізняються повноваженнями щодо накладання дисциплінарних стягнень.

Усне зауваження, зауваження, догана, сувора догана, попередження про неповну посадову відповідність є заходами дисциплінарного стягнення виховного та запобіжного впливу різного ступеня важкості. У свою чергу, звільнення з посади, пониження в спеціальному званні на один ступінь уже мають економічну спрямованість. Звільнення з поліції є крайнім дисциплінарним заходом, який застосовується, коли всі інші заходи дисциплінарного впливу були використані й не дали вагомого результату, а працівник стійко доводить свою неспроможність або небажання виконувати службові обов'язки чи дотримуватися встановлених правил та обмежень, передбачених званням працівника поліції.

Розглянуті вище заходи дисциплінарного впливу можна класифікувати за їх функціями, поділивши на заходи попередження, заходи стимулювання, заходи заохочення й заходи стягнення. Але цей поділ не має чіткої межі, адже кожен із заходів, як правило, поєднує в собі кілька функцій, одна з яких має більший прояв. Окрім того, захід дисциплінарного впливу, що застосовується до працівника, може мати опосередкований дисциплінарний вплив на інших працівників.

Отже, заходи дисциплінарного впливу є більш широким, містким поняттям, ніж заходи дисциплінарного стягнення. Якщо заходи дисциплінарного стягнення мають на меті покарання працівника за допущений ним дисциплінарний проступок, то метою заходів дисциплінарного впливу передусім є профілактика дисциплінарних порушень і стимулювання працівників до ефективного виконання службових обов'язків.

Ключову роль під час застосування заходів дисциплінарного впливу відіграє керівник органу, підрозділу. Саме від його володіння навичками роботи з персоналом і виховної роботи залежить ефективність дисциплінарних заходів.

Застосування всього комплексу заходів дисциплінарного впливу до особового складу керівниками всіх рівнів органів і підрозділів Національної поліції України дає змогу досягнути високого рівня службової дисципліни, чим забезпечується ефективне функціонування Національної поліції України та виконання поставлених перед нею державою завдань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адміністративне процесуальне право: навч. посібник / кол. авт.; за заг. ред. Т.П. Мінки. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 278 с.

2. Полівчук Д.П. Особливості прийняття рішення про застосування заходів дисциплінарного впливу в органах внутрішніх справ. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського*. 2008. № 2. С. 329–336.
3. Синявська О.Ю. Засоби забезпечення службової дисципліни в органах внутрішніх справ України (організаційно-правові питання): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Ун-т внутр. справ. Харків, 2001. 20 с.
4. Соціологічно-правові аспекти зміцнення службової дисципліни в органах внутрішніх справ України: навч.-метод. посібник / М.І. Ануфрієв та ін. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000. 164 с.
5. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 28.01.2017).
6. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України: Закон України від 22.02.2006 № 3460-IV. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-15> (дата звернення: 28.01.2018).
7. Про затвердження правил етичної поведінки поліцейських: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.11.2016 № 1179. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16> (дата звернення: 28.01.2018).
8. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник. Київ: Нац. акад. внут. справ України, 1999. 700 с.
9. Про організаційно-нормативне забезпечення виховної роботи з особовим складом органів та підрозділів внутрішніх справ: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 25.11.2003 № 1458.
10. Про затвердження переліку посадових осіб органів (установ) Національної поліції України та їх прав щодо застосування заохочень і накладання дисциплінарних стягнень: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 13.01.2016 № 14.

REFERENCES

1. Minky, T.P. et al. (2012), *Administratyvne protsesualne pravo: navch. posibnyk* [Administrative procedure law: textbook], Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, Dnipropetrovsk, Ukraine.
2. Polivchuk, D.P. (2008), “Special aspects of deciding on measures application of disciplinary influence in internal affairs bodies”, *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu shm. V.I. Vernadskoho*, no. 2, pp. 329–336.
3. Syniavska, O.Iu. (2001), “Means of securing service discipline in the internal affairs bodies of Ukraine (organizational and legal issues)”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07, University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine.
4. Anufriiev, M.I. et al. (2000), *Sotsiologichno-pravovi aspekty zmitsnennia sluzhbovoi dystsypliny v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy: navch.-metod. posibnyk* [Sociological and legal aspects of service discipline strengthening in the internal affairs bodies of Ukraine: study guide], Nauka i osvita, Dnipropetrovsk, Ukraine.
5. “On the National Police”: Law of Ukraine dated 02.07.2015 No 580-VIII, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (access date: 28.01.2017).
6. “On Disciplinary Statute of the Internal Affairs Bodies of Ukraine”: Law of Ukraine dated 22.02.2006 No 3460-IV, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-15> (access date: 28.01.2018).

7. “On Approval of Rules of Ethical Conduct of Police” Про затвердження правил етичної поведінки поліцейських”: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 09.11.2016 No 1179, available at : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16> (access date : 28.01.2018).
8. Plishkin, V.M. (1999), *Teoriia upravlinnia orhanamy vnutrishnikh sprav : pidruchnyk* [Management Theory of Internal Affairs Bodies : textbook], Nats. akad. vnut. sprav Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
9. “On Organizational and Normative Securing of Awareness-Raising Work with Personnel of Internal Affairs Bodies and Subdivisions” : Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 25.11.2003 No 1458.
10. “On Approval of the List of Officials of Bodies (Establishments) of the National Police of Ukraine and Their Rights Regarding the Use of Incentives and Disciplining” : Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 13.01.2016 No 14.

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2018-1-11>

УДК 342.9:34.03:34.042

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Діденко Є.В., аспірант

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
advokatdidenko@gmail.com*

У статті на теоретичному й практичному рівнях аналізуються зміст і складові елементи права на справедливий суд, визначаються особливості реалізації права на справедливий суд та сфера його застосування під час розгляду справ про адміністративні правопорушення. Також сформульовано визначення права на справедливий суд під час розгляду справ про адміністративні правопорушення.

Ключові слова: право на справедливий суд, адміністративні правопорушення, елементи права на справедливий суд, реалізація права.

ESSENCE AND FEATURES OF EXERCISE OF RIGHT TO FAIR TRIAL IN CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENCES

Didenko Ye.V.

*Zaporizhzhia National University, str. Zhukovskiyi, 66, Zaporizhzhia, Ukraine
advokatdidenko@gmail.com*

In this article, there was conducted the research of the content and elements of the right to a fair trial in cases of administrative offenses. Relevance of the research is substantiated by insufficient scientific study of this topic within the proceedings in cases of administrative offences, as well as by practical interest related to the growth of social needs in enhancement of standards of justice. The author analyses the statutory introduction of the right to a fair trial in Ukraine as a standard of justice. Understanding the right to a fair trial has been analysed in terms of national and international principles of justice, and in the light of the case law of the European Court of Human Rights. From the scientific and practical point of view, the following components of the right to a fair trial in cases of administrative offences are offered: the access to judicial review; the right to a public hearing, including the public proclamation of a decision; the right for the case to be adjudicated by an independent and impartial court; consideration of a case in the court established by law; observance of reasonable time of consideration of a case; observance of the procedural rights of the participants of the case and the proceedings; compliance with the presumption of innocence. The author analysed each of the given elements, summarised defined methods and particularities of their exercise in the process of adjudication in cases of administrative offences. The

sphere of implementation of the right to a fair trial was defined not only for the courts, but also for the other administrative authorities adjudicating in cases on administrative offences. In the conclusions based on the research, there is definition of the right to a fair trial in cases of administrative offenses was formulated.

Key words: right to a fair trial, administrative offences, elements of the right to a fair trial, exercise of right.

Одним із головних критеріїв дотримання прав, свобод і законних інтересів громадян, а також побудови правової держави є якість та ефективність здійснення правосуддя. Судочинство має відповідати вимогам часу та здебільшого задовольняти потреби держави й громадян у захисті їхніх порушених прав, утвердженні законності та справедливості. Провадження в справах про адміністративні правопорушення як вид судочинства посідає особливе місце в механізмі захисту прав громадян від протиправних посягань. З поступовим розвитком праворозуміння відповідно змінюються та вдосконалюються вимоги до здійснення правосуддя.

У вітчизняній правовій системі право на справедливий суд є відносно новим, пов'язане з імплементацією в українське законодавство положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини.

Право на справедливий суд досліджували багато науковців: В.В. Городовенко, Н.М. Грень, М.Л. Ентін, В.К. Колпаков, Т.О. Коломоєць, Ю.І. Матат, Е.Л. Трегубов та інші.

Водночас у юридичній науці сутність права на справедливий суд здебільшого вивчалась узагальнено або в межах цивільного, кримінального та адміністративного судочинства, при цьому поняттю й питанням реалізації права на справедливе правосуддя саме під час розгляду справ про адміністративні правопорушення не приділялося достатньо уваги.

Метою статті є наукове дослідження сутності та особливостей реалізації права на справедливий суд під час розгляду справ про адміністративні правопорушення.

Принцип справедливості є одним із загальноправових принципів права, який полягає у відповідності між поведінкою індивіда (соціальної групи) та його соціально-правовим положенням [1]. Незважаючи на це, поняття справедливого суду, справедливого судового рішення та справедливого розгляду не були притаманні й прямо не передбачались у радянському законодавстві. 17 липня 1997 року Україна приєдналася до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), стаття 6 якої має назву «Право на справедливий суд» та передбачає право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [2]. Схожий зміст і гарантії права на справедливий судовий розгляд містять статті 8, 10 Загальної декларації прав людини, прийнятої ООН 10 грудня 1948 року, та стаття 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ратифікованого Українською РСР 19 жовтня 1973 року [3; 4]. Однак упродовж тривалого часу навіть після ратифікації Конвенції поняття справедливого судочинства не було впроваджене в Україні, основними вимогами до судових рішень залишалися два критерії – законність та обґрунтованість, які ототожнювалися з поняттям справедливості. Лише впродовж останніх декількох років у юридичній спільноті, у політичній діяльності та в засобах масової інформації до здійснення правосуддя почали висуватися вимоги справедливості, що є наслідком розвитку в Україні громадянського суспільства й правосвідомості. Так, 12 лютого 2015 року був прийнятий Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд», який започаткував судову реформу. Уперше на законодавчому рівні в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року було визначено, що завданням суду є забезпечення кожному права на справедливий суд, відповідно до якого кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом (статті 2, 7) [5].

Варто зауважити, що ні національне законодавство, ні міжнародні акти не дають чіткого визначення права на справедливий суд та не розкривають повною мірою його зміст. У юридичній науці право на справедливий суд аналізується здебільшого з огляду на диспозицію статті 6 Конвенції.

Так, Е.Л. Трегубов виділяє такі складники права на справедливий суд: 1) право на розгляд справи; 2) справедливість судового розгляду; 3) публічність розгляду справи та проголошення рішення; 4) розумний строк розгляду справи; 5) розгляд справи судом, встановленим законом; 6) незалежність і безсторонність суду [6, с. 359].

Н.М. Грень визначає такі елементи права на справедливий суд: 1) доступ до суду; 2) публічність судового розгляду; 3) незалежність і безсторонність суду; 4) розумний строк розгляду; 5) рівність учасників; 6) справедлива (належна) процедура розгляду справи [7, с. 133].

Дещо іншу класифікацію елементів права на справедливий суд запропонував М.Л. Ентін, який виділяє такі складники: а) органічні, до яких належать доступ до правосуддя та виконання судових рішень; б) інституційні – створення суду й формування складу суду на підставі закону, достатня тривалість повноважень суддів і їх незмінність упродовж строку повноважень, незалежність і безсторонність; в) процесуальні, які забезпечують реальну участь особи або її представника в розгляді справи, змагальність процесу, рівність сторін на всіх етапах судового розгляду та розумні строки розгляду; г) спеціальні – додаткові гарантії, дотримання яких необхідне в кримінальному процесі [8, с. 86–87].

Вважаємо, що під час аналізу сутності та складників права на справедливий суд із позиції Конвенції й положень вітчизняного законодавства в будь-якому разі необхідно виходити з комплексного характеру такого права, яке передбачає одночасне дотримання сукупності основоположних принципів судочинства. Ми також згодні з тим, що з огляду на наведені елементи права на справедливий суд його варто розглядати як суб'єктивне право, яке є певною мірою поведінки індивідів і реалізується ними на власний розсуд.

Крім цього, право на справедливий суд можна розглядати також як міжгалузевий комплексний принцип правосуддя, який є результатом дотримання інших основних засад судочинства (його складників).

Хоча стаття 6 Конвенції прямо визначає лише дві сфери застосування – цивільну та кримінальну, Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ) неодноразово наголошувалось на тому, що норми Кодексу України про адміністративні правопорушення мають карний кримінально-правовий характер, а адміністративні правопорушення мають ознаки, притаманні кримінальному обвинуваченню, і тому підпадають під гарантії статті 6 Конвенції (справа «Надточій проти України») [9]. Саме тому цілком обґрунтованим є дослідження права на справедливий суд під час розгляду справ про адміністративні правопорушення в конвенційному контексті.

Під час аналізу елементів права на справедливий суд вважаємо, що обґрунтованим є визначення таких основних його структурних складників: 1) право на доступ до суду; 2) право на публічний розгляд справи, що включає публічне проголошення рішення; 3) право на розгляд справи незалежним і безстороннім судом; 4) розгляд справи судом, встановленим законом; 5) дотримання розумних строків розгляду справи; 6) дотримання процесуальних прав учасників справи та процедури розгляду (право на захист, на участь у засіданні, на заявлення клопотань, на рівність тощо). Крім того, відповідно до частини 2 статті 6 Конвенції ще одним елементом права на справедливий суд, який необхідно розглядати в контексті провадження в справах про адміністративні правопорушення, є дотримання презумпції невинуватості особи.

Для досягнення наукової мети вважаємо за доцільне розкрити зміст кожного елемента та проаналізувати особливості його реалізації.

Право на доступ до суду І.М. Жаровська визначає як систему правових заходів і засобів, які забезпечують можливість особі або іншому суб'єкту безперешкодно звернутись до органів правосуддя та отримати захист свого права [10, с. 185]. У практиці ЄСПЛ право на доступ до правосуддя визначається як забезпечення особі можливості звернення до суду без необґрунтованих обмежень (фізичних, економічних, юридичних) та право на розгляд справи з прийняттям остаточного рішення. З огляду на особливості провадження в справах про адміністративні правопорушення, яке здійснюється у зв'язку з вчиненням особою певного делікту та не завжди пов'язується зі зверненням особи (зокрема, у багатьох категоріях справ взагалі може не бути потерпілих), право на доступ до суду в цьому випадку, на нашу думку, може поширюватись лише на потерпілого. При цьому хоча орган, який прийняв заяву, може бути відмінним від органу, який розглянув справу, проте відповідальність за кінцевий результат звернення особи та прийняття рішення покладається на суд (або інший орган, уповноважений розглянути справу). Саме тому необґрунтована відмова в розгляді справи або неприйняття остаточного рішення може розцінюватись як порушення права на доступ до суду лише щодо потерпілого, права якого виявились незахищеними.

Право на публічний розгляд полягає в забезпеченні відкритого слухання справи, куди можуть мати доступ не лише учасники справи, а й сторонні громадяни. Під час розгляду справ про адміністративні правопорушення таке право гарантується статтею 249 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), якою передбачено, що справа про адміністративне правопорушення розглядається відкрито, крім справ про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, та випадків, коли це суперечить інтересам охорони державної таємниці [11]. Можливість обмеження цього права в інтересах правосуддя, моралі, громадського порядку чи національної безпеки, або якщо того вимагають інтереси неповнолітніх чи захист приватного життя сторін, передбачена також другим реченням пункту 1 статті 6 Конвенції.

Незалежність суду означає самостійність і відсутність зобов'язань судді та суду від органів публічної влади, посадових чи службових осіб або інших органів у межах судової системи та від учасників судового процесу. Водночас *безсторонність* необхідно розуміти як відсутність будь-якої особистої зацікавленості судді в розгляді справи [12, с. 250–251]. Принцип незалежності й безсторонності прямо не визначений КУпАП, однак статтею 245 зазначеного акта передбачено, що одним із завдань провадження в справах про адміністративні правопорушення є об'єктивне з'ясування обставин кожної справи. Під час аналізу цього принципу необхідно враховувати, що справи про адміністративні правопорушення розглядаються не тільки судами, а й іншими органами та посадовими особами, визначеними главою 17 КУпАП. При цьому принцип незалежності, на нашу думку, властивий лише суду в силу його особливого статусу та не може висуватись до інших органів, які розглядають справи про адміністративні проступки, оскільки такі органи або посадові особи об'єктивно залежні й підконтрольні певним структурним елементам публічної влади. Водночас принцип безсторонності має дотримуватись іншими органами під час розгляду справ, оскільки за будь-якої зацікавленості неможливе прийняття об'єктивного рішення та досягнення справедливого провадження загалом. Однак забезпечення безсторонності розгляду справи іншими органами та посадовими особами, крім суду, є ускладненим, оскільки на одних і тих же осіб покладено право фіксації правопорушення (складання протоколу) і водночас розгляду справи, що визначально може викликати сумнів у неупередженості особи, яка розглядає справу. Таким чином, гарантії незалежності й безсторонності органу, який вирішує справу про адміністративний проступок, можуть бути реалізовані повною мірою лише в межах судочинства в порядку провадження в справі про адміністративне правопорушення або під час оскарження накладеного стягнення до суду.

Розгляд справи впродовж розумного строку забезпечується положеннями статті 277 КУпАП, яка встановлює досить стислі строки розгляду справ про адміністративні правопорушення.

При цьому в разі спливу строків накладення адміністративного стягнення, визначених статтею 38 КУпАП, провадження підлягає закриттю незалежно від причин спливу таких строків.

Право на розгляд справи *судом, встановленим законом*, реалізується через встановлену КУпАП підвідомчість розгляду справ (глава 17) та регламентацією загальних правил щодо визначення місця розгляду (стаття 276 КУпАП).

Дотримання процесуальних прав учасників справи та процедури розгляду полягає в наданні можливості особі, яка притягується до адміністративної відповідальності, а також потерпілому повною мірою на засадах рівності реалізувати свої процесуальні права під час розгляду справи, зокрема заявляти клопотання, висловлювати свою думку в судовому засіданні, подавати докази тощо. Адже навіть за умови дотримання розглянутих вище принципів правосуддя створення особі перешкод у реалізації її процесуальних прав може звести нанівець принцип справедливості розгляду справи. Крім того, наведений елемент передбачає також вчинення органом або посадовою особою, яка розглядає справу, вчасних та обґрунтованих процесуальних дій у межах провадження.

Дотримання презумпції невинуватості під час розгляду справ про адміністративні правопорушення прямо не передбачене нормами КУпАП, проте постає з вимог статті 62 Конституції України [13] та практики ЄСПЛ, який фактично ставить поряд кримінальне провадження та провадження в справах про адміністративні правопорушення. Загалом є цілком обґрунтованим та очевидним те, що в разі порушення презумпції невинуватості неможливе досягнення завдань провадження в справах про адміністративні правопорушення та прийняття справедливого рішення.

З огляду на проаналізовані елементи права на справедливий суд можна констатувати, що воно не охоплює питання застосування судом під час розгляду справи норм права, способу й порядку дослідження доказів, їх належності та допустимості, надання їм оцінки. Відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ право на справедливий суд не стосується оцінки судом фактів і права під час розгляду конкретної справи, крім випадків, якщо допущені під час розгляду помилки порушують права особи, гарантовані Конвенцією [14]. Отже, незадоволення особою результатами вирішення її справи або навіть встановлення порушення чи неправильного застосування судом під час розгляду справи норм матеріального або процесуального права не може автоматично свідчити про порушення права особи на справедливий суд за умови, що були дотримані основоположні принципи правосуддя та особі була надана можливість реалізувати свої процесуальні права.

Також у межах поставленої мети дослідження необхідно вивчити питання поширення права на справедливий суд під час розгляду справ про адміністративні правопорушення органами й посадовими особами, відмінними від суду. Із цього приводу доцільно навести рішення ЄСПЛ у справі «Олександр Волков проти України», у якому суд констатував порушення статті 6 Конвенції під час здійснення процедури звільнення заявника з посади судді Верховного Суду України з боку Верховної Ради України та Вищої ради юстиції. У рішенні ЄСПЛ зазначив, що ніщо не заважає назвати судом конкретний національний орган, який не входить до судової системи, для цілей встановлення його відповідності критеріям, викладеним у справі «Вільхо Ескелайнен та інші проти Фінляндії». Адміністративний або парламентський орган може вважатися судом у матеріально-правовому значенні цього терміна, що приведе до можливості застосування статті 6 Конвенції до спорів державних службовців [15]. У зв'язку із цим суд дійшов висновку, що, вирішуючи справу заявника та виносячи обов'язкове для виконання рішення, Вища рада правосуддя, парламентський комітет та пленарне засідання парламенту разом виконували функцію суду.

З огляду на те, що органи і їх посадові особи, уповноважені законом на розгляд справ про адміністративні правопорушення, приймають обов'язкові для виконання рішення та накладають на особу адміністративні стягнення, сфера застосування й гарантії права на

справедливий суд повинна не обмежуватись лише судами, а поширюватись також на інші адміністративні органи, які розглядають справи про адміністративні правопорушення.

Таким чином, можна сформулювати визначення права на справедливий суд як комплексного суб'єктивного права особи на дотримання уповноваженим органом під час розгляду справи про адміністративне правопорушення, у якій така особа бере участь, основних засад судочинства та надання їй можливості реалізувати свої процесуальні права. Усі основні елементи права на справедливий суд характерні для провадження в справах про адміністративні правопорушення, проте деякі з них мають свої особливості реалізації. Також варто підкреслити недостатнє нормативне гарантування права на справедливий суд під час розгляду справ про адміністративні правопорушення на національному рівні.

Проаналізована нами тема сутності права на справедливий суд під час розгляду справ про адміністративні правопорушення та особливості його реалізації підкреслює теоретичне й практичне значення обраної тематики та свідчить про перспективність подальшого наукового дослідження в цій сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: елементарний курс. 2-ге вид. Х.: Одісей, 2008. URL: <http://studies.in.ua/krestovska-nm-teorija-derzhavy-i-prava/1532-116-1110obyektivne-subyektivne-pravo.html#117> (дата звернення: 20.03.2018).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 25.03.2018).
3. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 25.03.2018).
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, ратифікований Українською РСР 19 жовтня 1973 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 25.03.2018).
5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 25.03.2018).
6. Трегубов Е.Л. Право на справедливий суд в практиці європейського суду з прав людини. *Форум права*. 2010. № 1. С. 358–363.
7. Грень Н.М. Право на справедливий суд: проблеми доступності та публічності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2015. № 825. С. 132–137.
8. Энтин М.Л. Справедливое судебное разбирательство по праву Совета Европы и Европейского Союза. *Конституционное право: Восточноевропейское обозрение*. 2003. № 3(44). С. 85–97.
9. Рішення Європейського суду з прав людини «Надточій проти України» від 15 травня 2008 року (заява № 7460/03). URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_404 (дата звернення: 29.03.2018).
10. Жаровська І.М. Доступність права: теоретико-правові проблеми: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2007. 208 с.
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 року № 8073-X / Верховна рада УРСР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80732-10> (дата звернення: 20.03.2018).

12. Грень Н.М. Право на справедливий суд: проблеми незалежності та безсторонності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2016. № 837. С. 247–251.
13. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 25.03.2018).
14. Коваль І.С. Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини щодо України. URL: http://minjust.gov.ua/m/str_7474 (дата звернення: 26.03.2018).
15. Рішення Європейського суду з прав людини «Олександр Волков проти України» від 9 січня 2013 року (заява № 21722/11). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_947 (дата звернення: 26.03.2018).

REFERENCES

1. Krestovska, N.M., Matveieva, L.G. (2008), *Teoriia derzhavy i prava: Elementarnyi kurs* [Theory of State and Rights: Elementary course], Odissei, Kharkiv, Ukraine, available at: <http://studies.in.ua/krestovska-nm-teorija-derzhavy-i-prava/1532-116-1110obyektivne-subyektivne-pravo.html#117> (access 20.03.2018).
2. “Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950”, available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (access 25.03.2018).
3. “The Universal Declaration of Human Rights of 10.12.1948”, available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (access 25.03.2018).
4. “Covenant on Civil and Political Rights of 1966”, available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (access 25.03.2018).
5. “About Court system and status of judges”: The Law of Ukraine № 1402-VIII of 02.06.2016, available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (access 25.03.2018).
6. Tregubov, E.L. (2010), “The right to a fair trial in the jurisprudence of the European Court of Human Rights”, *Forum of Law*, no. 1, pp. 358–363.
7. Gren, N.M. (2015), “Right to a fair trial: problems of accessibility and publicity”, *Journal of the National University “Lvivska politekhnika”. Legal sciences*, no. 825, pp. 132–137.
8. Entin, M.L. (2003), “A fair trial in law of the Council of Europe and European Union”, *Constitutional law: Eastern European review*, no. 3(44), pp. 85–97.
9. “Judgement of the European Court of Human Rights in the case of Nadtochiy V. Ukraine of 15.05.2008 (application 7460/03)”, available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_404 (access 20.03.2018).
10. Zharovska, I.M. (2007), “Accessibility of law: theoretical and practical problems”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, Lviv, Ukraine.
11. “Ukrainian Code of Administrative Offences of 07.12.1984 № 8073-X”, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80732-10> (access 20.03.2018).
12. Gren, N.M. (2016), “Right to a fair trial: Independent and impartial problems”, *Journal of the National University “Lvivska politekhnika”. Legal sciences*, no. 837, pp. 247–251.
13. “The Constitution of Ukraine of 28.06.1996”, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (access 25.03.2018).
14. Koval, I.S. “The right to a fair trial: The case law of the European Court of Human Rights. Ukraine”, available at: http://minjust.gov.ua/m/str_7474 (access 26.03.2018).

15. “Judgement of the European Court of Human Rights in the case of Oleksandr Volkov Ukraine of 09.01.2013 (application 21722/11)”, available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_947 (access 26.03.2018).

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2018-1-12>

УДК 346.6: 336.7+342.9: 342.5

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАПОБІГАННЯ Й ПРОТИДІЇ ВІДМИВАННЮ (ЛЕГАЛІЗАЦІЇ) КОРУПЦІЙНИХ ДОХОДІВ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

Шевченко М.В., аспірант

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
mykhailo.v.shevchenko@outlook.com*

Визначається значення адміністративно-правового механізму запобігання та протидії відмиванню (легалізації) доходів, одержаних унаслідок вчинення корупційних діянь міжнародними, іноземними й національними публічними діячами для досягнення цілей антикорупційного законодавства. Висвітлюється та характеризується система запобігання й протидії відмиванню корупційних доходів, встановлена чинним законодавством України, а також передбачена новітнім урядовим законопроектом. Зроблено висновки про їх недоліки та неповне використання в них можливостей для підвищення їх ефективності, сформульовано пропозиції щодо їх удосконалення.

Ключові слова: запобігання корупції, запобігання та протидія відмиванню (легалізації) корупційних доходів, публічний діяч, первинний фінансовий моніторинг фінансових операцій публічних діячів.

ADMINISTRATIVE LEGAL MECHANISM DIRECTED TOWARDS PREVENTION AND COUNTERACTING LAUNDERING THE PROCEEDS OF CORRUPTION AND PROSPECTS OF ITS ENHANCEMENT

Shevchenko M.V.

*Zaporizhzhia National University, 66 Zhukovskoho Street, Zaporizhzhia, Ukraine
mykhailo.v.shevchenko@outlook.com*

Having researched international and domestic legislation and programme documentation as well as the considerations of experts and scholars concerning prevention and counteracting laundering the proceeds of corruption acts by international, foreign and national politically exposed persons, the author assesses the significance of the relevant administrative mechanisms for achievement of the goals of anti-corruption legislation. The system of prevention and counteracting laundering proceeds of corruption, established by the current legislation of Ukraine along with the one reflected in the governmental bill being at the public discussion stage are outlined and assessed. The conclusions are drawn about their shortcomings and negligence to leverage them to the greatest extent so as to increase their efficiency and about possible avenues of their enhancement.

It is in particular stated that administrative legal mechanism directed towards prevention and counteracting laundering the proceeds of corruption is an integral part of the system of prevention of corruption and substantially increases its efficiency. The advance of the former could be achieved through the adoption of the draft Law of Ukraine “On Amendments to Anti-Money Laundering and Counter-Terrorism Financing Acts of Ukraine” of 19 January 2018, accompanied with elaboration of an integrated state information and analytical automated system of data regarding income, expenses, property status and associates of politically exposed persons together with expansion of their number as a result of the inclusion of senior officials of local self-government and members of local councils as well as other public officials with wide organisational and administrative authority in areas of high corruption risk and, as a consequence, with high likelihood of use the primary financial monitoring subjects for money laundering by the former.

Key words: corruption prevention, prevention and counteracting laundering (legalisation) of corruption proceeds, politically exposed persons, primary financial monitoring of financial transactions of politically exposed persons.

Оптимальна організація та належне функціонування адміністративно-правових механізмів, покликаних унеможливити відмивання доходів, одержаних представниками влади внаслідок вчинення корупційних діянь, за сучасних реалій є неодмінним складником інструментарію запобігання корупції.

Зокрема, Генеральна Асамблея ООН у Резолюції 70/174 від 17 грудня 2015 р. закликала держави до вжиття ефективних заходів для виявлення, попередження й протидії корупції, у тому числі щодо відмивання доходів, одержаних як результат корупційних діянь, зокрема й шляхом реалізації відповідних положень Конвенції ООН проти корупції та розроблення стратегій боротьби з відмиванням грошових коштів на основі положень цієї конвенції [1].

Крім того, значна увага способам запобігання й протидії відмиванню доходів, пов'язаних із корупційною діяльністю представників влади, приділяється профільними міжнародними організаціями, насамперед Групою розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (далі – FATF).

Так, визнаючи те, що доходи від корупції нерідко проводяться через схеми, що зазвичай використовуються для відмивання коштів, одержаних від інших злочинів, FATF до міжнародних стандартів із протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму й поширенню зброї масового знищення (далі – ВД/ФТ) неодмінно включає рекомендації з фінансового обслуговування іноземних і національних публічних діячів та діячів, які виконують політичні функції в міжнародних організаціях (далі – публічні діячі), і пов'язаних із ними осіб (членів сім'ї та таких осіб, що мають із публічними діячами ділові чи особисті зв'язки), а також юридичних осіб, кінцевими бенефіціарними власниками (контролерами) яких є публічні діячі чи їхні члени сім'ї або особи, з якими такі діячі мають ділові чи особисті зв'язки [2].

У світлі вищевикладеного видається очевидним те, що міжнародне співтовариство дотримується думки про прямий зв'язок корупційних діянь публічних діячів із відмиванням злочинних доходів та залишається відданим прагненню щодо розроблення й максимізації ефективності інституційних і правових механізмів, спрямованих на викорінення цих кризових явищ.

Водночас вітчизняне політичне керівництво, реалізуючи курс на утвердження в Україні міжнародних стандартів запобігання та протидії ВД/ФТ, поступово наближає до них Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (далі – Закон про запобігання та протидію ВД/ФТ). Положення про запобігання й протидію відмиванню корупційних доходів не є винятком, що має особливе значення з огляду на стан корумпованості вітчизняних владних структур.

Принагідно зауважимо, що згідно з висновками Комітету експертів Ради Європи з оцінки заходів боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму корупція в Україні є однією з основних загроз, пов'язаних із відмиванням грошей, яка зумовлює величезний обсяг злочинних доходів [3, с. 16, 36]. Для більш повного усвідомлення масштабів цього явища варто звернути увагу на те, що за даними статистики компетентних органів у 2015 р. національними публічними діячами ініційовано 20% загальної кількості підозрілих фінансових операцій [3, с. 19]. Також відомо, що за підсумками 2017 р. Державна служба фінансового моніторингу України (далі – Держфінмоніторинг України) через підозри щодо відмивання корупційних доходів передала до Національного антикорупційного бюро України більше 100 узагальнених матеріалів і додаткових узагальнених матеріалів, що є повідомленнями про кримінальне правопорушення (у тому числі щодо народних депутатів України – 31, суддів – 7, державних службовців категорії «А» – 12, керівників державних підприємств – 48) із загальною сумою коштів 3,67 мільярдів гривень [4].

При цьому, беручи до уваги позицію міжнародного експертного середовища, Держфінмоніторинг України наголошує на тому, що корупція фігурує як одна з найбільш поширених форм предикатного злочину, а виявлення та припинення схем, пов'язаних із відмиванням корупційних доходів, – основне завдання системи запобігання та протидії ВД/ФТ (базове для результативності успішного антикорупційного режиму) [5, с. 37–38].

Наведене бачення знайшло своє відображення також у вітчизняних стратегічних документах. Так, Стратегія розвитку системи запобігання та протидії ВД/ФТ на період до 2020 р. (схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1407-р), виходячи з того, що прояви корупції й відмивання злочинних доходів тісно пов'язані між собою, вказує на необхідність серед інших антикорупційних заходів практики виявлення та припинення одержання неправомірної вигоди особами, уповноваженими на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, а також виявлення й припинення фактів незаконного збагачення [6].

З огляду на викладене особливо гостро постає питання про вироблення науково обґрунтованого та орієнтованого на практичне застосування інструментарію запобігання й протидії відмиванню доходів публічних діячів, одержаних унаслідок вчинення ними корупційних діянь.

Огляд теоретичних напрацювань представників наук адміністративного та фінансового права дає змогу констатувати, що опрацювання механізмів перешкодження відмиванню корупційних доходів є завданням наукових досліджень багатьох учених, зокрема А.Р. Батяєвої, А.В. Матушкіна, В.П. Нечаєва, М.М. Прошуніна, О.І. Селіванова. Водночас динамічність законодавства про запобігання й протидію ВД/ФТ та невпинний розвиток корупційних практик і способів відмивання корупційних доходів викликає необхідність розширення, поглиблення й оновлення наукових знань для подальшого вдосконалення відповідних механізмів.

Першим кроком у межах дослідження є аналіз системи запобігання та протидії відмиванню корупційних доходів публічними діячами за Законом про запобігання та протидію ВД/ФТ, розробленим з урахуванням основних рекомендацій, викладених у документах міжнародних організацій у цій сфері, що були актуальними станом на час його прийняття.

Так, п. п. 13, 19 та 25 ч. 1 ст. 1 Закону про запобігання та протидію ВД/ФТ визначають категорії публічних діячів, до яких застосовується ускладнений порядок здійснення фінансових операцій. Зокрема, встановлено, що публічними діячами є фізичні особи, які виконують або виконували протягом останніх 3 років такі публічні функції: 1) у міжнародних організаціях керівні функції на найвищому рівні – судді та керівні посадові особи міжнародних судів (міжнародні публічні діячі); 2) в іноземних державах вище політичне керівництво – члени судів, рішення яких не підлягають оскарженню, керівники адміністративних, управлінських чи наглядових органів державних підприємств, що мають стратегічне значення, тощо (іноземні публічні діячі); 3) в Україні вище політичне керівництво – голови більшості спеціалізованих правоохоронних органів, державні службовці категорії «А», керівники адміністративних, управлінських чи наглядових органів державних та казенних підприємств, господарських товариств із державною часткою в статутному капіталі більше 50%, керівники керівних органів політичних партій і члени їх центральних статутних органів тощо (національні публічні діячі) [7].

Надання вищенаведеним особам фінансових послуг суб'єктами первинного фінансового моніторингу (далі – суб'єктами ПФМ) врегульоване таким чином:

- а) суб'єкт ПФМ встановлює високий ризик стосовно публічних діячів та пов'язаних із ними осіб, встановлених ним (п. 3 ч. 4 ст. 6 Закону про запобігання та протидію ВД/ФТ);

- б) щодо публічних діячів і пов'язаних із ними осіб вживаються такі додаткові заходи (п. 2 ч. 5 ст. 6 Закону про запобігання та протидію ВД/ФТ):
- виявляти відповідно до внутрішніх документів факт належності клієнта або особи, що діє від його імені, до публічних осіб або пов'язаних із ними осіб під час здійснення ідентифікації, верифікації та в процесі їх обслуговування, а також те, чи є вони кінцевими бенефіціарними власниками (контролерами) або керівниками юридичних осіб;
 - встановлювати з дозволу керівника ділові відносини з такими особами;
 - до або під час встановлення ділових відносин вживати заходи для з'ясування джерел походження коштів таких осіб на підставі отриманих від них документів та/або інформації з інших джерел, якщо така інформація є публічною (відкритою), що підтверджують джерела походження їх активів, прав на такі активи тощо;
 - проводити з урахуванням рекомендацій відповідного суб'єкта державного фінансового моніторингу первинний фінансовий моніторинг фінансових операцій, учасниками або вигодоодержувачами яких є такі особи;
 - проводити не рідше 1 разу на рік уточнення інформації про клієнта;
- в) фінансова операція підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу в разі, якщо сума, на яку вона здійснюється, дорівнює чи перевищує 150 000 гривень та ініціюється особами, щодо яких встановлено високий ризик, у тому числі публічними діями (п. 17 ч. 1 ст. 15 Закону про запобігання та протидію ВД/ФТ) [7].

Із зазначеного постає, що запроваджений законодавством України про запобігання та протидію ВД/ФТ особливий режим здійснення фінансових операцій публічними діями доповнює й оптимізує вітчизняний антикорупційний механізм, безумовно зобов'язуючи публічних діячів і пов'язаних із ними осіб підтверджувати законність джерел походження їхніх грошових коштів та інших активів для їх безперешкодного використання у взаємовідносинах із суб'єктами ПФМ, а також спрямовуючи діяльність останніх на неодмінне вжиття посиленних заходів перевірки фінансових операцій публічних діячів та на актуалізацію відомостей про них.

Також варто зауважити, що подальше реформування вітчизняного законодавства, зумовлене необхідністю виконання міжнародних зобов'язань України, що постають із її євроінтеграційних прагнень та умов співробітництва з Міжнародним валютним фондом (проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері запобігання та протидії ВД/ФТ», оприлюднений Міністерством фінансів України 19 січня 2018 р. (далі – Законопроект)), передбачає ґрунтовне оновлення правового підґрунтя опрацювання фінансових операцій публічних діячів.

По-перше, необхідно змінити коло публічних діячів шляхом включення до нього, зокрема, голів і членів національних державних колегіальних органів та виключення з нього, зокрема, керівників обласних територіальних органів центральних органів виконавчої влади (п. п. 18, 25, 34 ч. 1 ст. 1 Закону про запобігання та протидію ВД/ФТ у редакції Законопроекту) [8].

Водночас залишається відкритим питання про поширення особливих умов проведення фінансових операцій на посадових осіб органів місцевого самоврядування. У цьому контексті варто взяти до уваги те, що за нещодавніми спостереженнями експертів Ради Європи корупція серед посадових осіб органів місцевого самоврядування (у тому числі привласнення, розтрата та заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем, зловживання владою, службове підроблення, незаконне збагачення) є широко поширеним явищем. За їх твердженням, численні розслідування, що призвели до обвинувачень у відмиванні злочинних доходів, здійснюються щодо місцевих голів та інших посадових осіб органів місцевого самоврядування через їх угоди з приватним сектором [3,

с. 63]. Отже, вважаємо позитивним кроком охоплення керівних посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад терміном «публічний діяч» у розумінні законодавства про запобігання та протидію ВД/ФТ для стримування корупційних проявів та більш дієвого перешкоджання відмиванню одержаних ними корупційних доходів, що є особливо актуальним в умовах збільшення надходжень до місцевих бюджетів у межах децентралізації публічних фінансових ресурсів.

Більше того, склад публічних діячів, як той, що встановлений чинним законодавством, так і визначений Законопроектом, навіть за умови його доповнення місцевими публічними діячами не дає змогу повністю реалізувати антикорупційний потенціал законодавства та протидію ВД/ФТ, оскільки поза ним залишаються значна кількість представників влади із широкими організаційно-розпорядчими й адміністративно-господарськими повноваженнями у сферах із високим корупційним ризиком, а отже, з високою ймовірністю використання ними суб'єктів первинного фінансового моніторингу для відмивання доходів. Зазначене викликає необхідність проведення фундаментальних наукових досліджень, спрямованих на визначення посад в органах державної влади та місцевого самоврядування з безпосередніми можливостями зловживати службовими повноваженнями, а також удосконалення на основі їх результатів вітчизняного законодавства про запобігання та протидію ВД/ФТ.

По-друге, передбачається створення Державного реєстру національних публічних діячів та членів їхніх сімей, який слугуватиме електронно-пошуковою системою, що даватиме змогу зіставляти суб'єктам первинного фінансового моніторингу ідентифікаційні дані, отримані в клієнта, з даними Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, відображаючи інформацію про національних публічних діячів і членів їхніх сімей. Водночас пропонується покласти на суб'єктів первинного фінансового моніторингу обов'язок мати належні системи та процедури управління ризиками для визначення того, чи є клієнт або кінцевий бенефіціарний власник клієнта політичним діячем чи пов'язаною з ним особою та чи може управляти ризиками, пов'язаними з діловими відносинами або операціями такого клієнта. Термін «належні системи та процедури управління ризиками» має бути розкритий у рекомендаціях суб'єктів державного фінансового моніторингу (п. 13 ч. 1 ст. 1, абз. 1 ч. 5 ст. 12, абз. 2 ч. 7 ст. 17 Закону про запобігання та протидію ВД/ФТ у редакції Законопроекту) [8].

Крім того, планується збільшити обсяг адміністративного навантаження на суб'єктів ПФМ, що обслуговують публічних діячів. Зокрема, від суб'єктів ПФМ вимагатиметься (крім з'ясування джерел походження коштів та замість щорічного уточнення відомостей) вживати такі заходи: 1) для вивчення, наскільки це можливо, історії, підстав і цілей фінансової операції та підвищення ступеня й характеру моніторингу ділових відносин, у яких здійснюється фінансова операція; 2) для пошуку додаткових незалежних і надійних джерел для перевірки наданої або доступної інформації; 3) для впевненості в тому, що фінансова операція відповідає меті та характеру ділових відносин; 4) для з'ясування (встановлення) джерел фінансових операцій і статків (багатства) такої особи, які пропонується залучити діловими відносинами або фінансовими операціями із цією особою; 5) на постійній основі вживати посилені заходи належної перевірки, у тому числі посилений моніторинг ділових відносин із цією особою (ч. ч. 2, 5 ст. 12 Закону про запобігання та протидію ВД/ФТ у редакції Законопроекту) [8].

Осмисливши вищевикладене, варто зауважити, що безумовно позитивним є факт розгортання електронних систем забезпечення суб'єктів первинного фінансового моніторингу даними про належність їх клієнтів до публічних діячів або пов'язаних із ними осіб.

Водночас вважаємо необґрунтованим і неефективним рішення про зобов'язання суб'єктів первинного фінансового моніторингу збирати надзвичайно великий масив відомостей про

фінансовий стан та використання коштів публічних діячів (історія, підстави й цілі фінансової операції, джерела фінансових операцій і статків (багатства) такої особи). У цьому контексті видається слушною позиція Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України про те, що таким чином, крім часткового покладення функцій держави щодо боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, на суб'єктів недержавного сектора та за їх рахунок, певною мірою легалізується здійснення приватними особами оперативно-розшукової діяльності [9].

Розвиваючи міркування фахівців Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України, можна стверджувати, що виконання вищевикладених вимог Законопроекту суб'єктами ПФМ є можливим виключно за умови самостійного залучення та утримання ними відповідних людських і технічних ресурсів, що спричинить істотне збільшення їх непродуктивних витрат та, як наслідок, негативно вплине на результати їх фінансово-господарської діяльності. Також надмірний обсяг адміністративного навантаження для суб'єктів господарювання з природною спрямованістю діяльності на одержання доходів (прибутку) являє собою непропорційний тягар, що жодним чином не посилить їх прагнення до добровільного й ефективного виконання вимог законодавства.

Беручи до уваги вищевикладене, схилиємось до думки про те, що оптимальним рішенням має бути запровадження інтегрованих державних інформаційно-аналітичних автоматизованих систем даних про доходи, витрати й майно осіб, уповноважених на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування (місцевих, національних публічних діячів та інших державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування), а також політичних діячів міжнародних організацій та міжнародних публічних діячів.

Джерелами відомостей для збирання, накопичення, оброблення в зазначених системах мають стати матеріали, власником яких є держава (державні реєстри та інші бази даних, результати оперативно-розшукових заходів, досудового розслідування, розвідувальної й контррозвідувальної діяльності, моніторинг способу життя відповідних осіб, адміністративна діяльність Національного агентства з питань запобігання корупції, особові справи публічних діячів тощо). Наповнення цих систем у розрізі конкретних осіб має бути покладене на органи влади, до повноважень яких входить збирання відповідних відомостей (за розподілом обов'язків). Постійний і безперешкодний доступ уповноважених працівників Держфінмоніторингу України до цих відомостей забезпечить їм можливість належним чином відреагувати на обставини, за яких здійснюється фінансова операція публічних діячів, не обтяжуючи суб'єктів ПФМ виконанням не властивих їм функцій.

При цьому реалізація викладеного рішення забезпечить умови для вдосконалення й розширення єдиного інформаційного простору електронної взаємодії учасників національної системи запобігання та протидії ВД/ФТ, що є одним із завдань, закріплених у Стратегії розвитку системи запобігання та протидії ВД/ФТ [6]. Більше того, воно узгоджується з такими позиціями вітчизняних і зарубіжних учених:

- установи, що відповідають за боротьбу з корупцією, мають брати участь у діяльності міжвідомчих комітетів; аналогічним чином органи запобігання та протидії ВД/ФТ мають брати участь в антикорупційній діяльності, що дасть змогу насамперед забезпечити належний рівень інформаційного обміну (В.П. Нечаєв) [10, с. 436];
- антикорупційна діяльність має стати одним з основних напрямів діяльності суб'єктів фінансового моніторингу насамперед тому, що фінансовий моніторинг дає змогу збирати інформацію не лише про доходи, а й про витрати публічних діячів, підтверджуючи їх відповідність чи невідповідність доходам (А.Р. Батяєва, А.В. Матушкін) [11, с. 25, 26];

- перспективним напрямом розвитку фінансового моніторингу є протидія корупції, а її включення в систему фінансового моніторингу детерміноване історією правового регулювання боротьби з нею та відмиванням злочинних доходів, причинами їх виникнення, їх негативним впливом на державні фінанси, взаємодоповнюючим характером, можливістю використання єдиного правового інструментарію, а також тим, що фінансовий моніторинг може об'єднати системи спостереження за фінансово-економічними відносинами в різних сферах життєдіяльності держави й суспільства в дієвий правовий механізм, який отримав сьогодні нормативне закріплення в межах лише одного з напрямів – запобігання та протидії ВД/ФТ (М.М. Прошунін) [12, с. 12, 13].

Крім вищезазначеного, аналіз положень ч. ч. 2, 5 ст. 12 Закону про запобігання та протидію ВД/ФТ у редакції Законопроекту дає змогу стверджувати, що зміст обов'язків суб'єктів первинного фінансового моніторингу на «постійній основі» вживати «посилений заходи належної перевірки», у тому числі «посилений» моніторинг ділових відносин із цією особою, є невизначеним, через що постає питання про їх конкретизацію та забезпечення їх правильного й однакового розуміння (з відмінностями, пов'язаними з особливостями діяльності відповідних категорій суб'єктів ПФМ).

Продовжуючи дослідження передбачених Законопроектом перетворень, пов'язаних із механізмом запобігання й протидії відмиванню доходів публічними діячами, звернемо увагу на те, що Законопроект містить положення про скасування обмеження часу дії особливих вимог до фінансового обслуговування суб'єктами ПФМ публічних діячів 3 роками після припинення виконання ними відповідних функцій. Водночас реалізація цього рішення супроводжуватиметься переданням питання про виконання цих умов щодо публічних діячів, які не виконують відповідні функції більше 3 років, на розсуд суб'єкта ПФМ, який, вирішуючи питання про це, враховуватиме ризики, що залишаються властивими публічним діячам, зокрема: їх можливий рівень впливу на цей момент, обсяг їх повноважень до їх складення, зв'язок між минулими й чинними повноваженнями (абз. абз. 11–15 ч. 5 ст. 12 Закону про запобігання та протидію ВД/ФТ у редакції Законопроекту) [8].

Іншим нововведенням є підвищення загальної нижньої межі сум фінансових операцій для визнання їх такими, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу (пороговими фінансовими операціями), зі 150 000 гривень до 300 000 гривень (п. 1 ч. 1 ст. 19 Закону про запобігання та протидію ВД/ФТ у редакції Законопроекту) [8].

Підбиваючи підсумки дослідження, зазначимо, що адміністративно-правовий механізм запобігання й протидії відмиванню доходів, одержаних унаслідок вчинення корупційних діянь публічними діячами, є неодмінним складником системи запобігання корупції та істотно підвищує її ефективність. Його оптимізація має бути забезпечена якнайшвидшим прийняттям проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 19 січня 2018 р. з доповненням його інструментарію інтегрованою державною інформаційно-аналітичною автоматизованою системою даних про доходи, витрати, майновий стан і пов'язаних осіб публічних діячів, а також розширенням їх кола шляхом включення до нього керівних посадових осіб місцевого самоврядування, депутатів місцевих рад та інших представників влади із широкими організаційно-розпорядчими й адміністративно-господарськими повноваженнями у сферах із високим корупційним ризиком та, як наслідок, високою ймовірністю використання ними суб'єктів первинного фінансового моніторингу для відмивання доходів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дохінська декларація про включення питань попередження злочинності та кримінального правосуддя в більш широкий порядок денний ООН із метою вирішення соціальних та економічних проблем і сприяння забезпеченню верховенства права на

національному та міжнародному рівнях, а також участі громадськості (прийнята Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 70/174 від 17 грудня 2015 р.). URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/404/41/PDF/N1540441.pdf?OpenElement> (дата звернення: 29.01.2018).

2. Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення: рекомендації FATF, затверджені Пленарним засіданням FATF 16 лютого 2012 р. URL: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2012/22.03.2012/1.pdf (дата звернення: 29.01.2018).
3. Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures. Ukraine: Fifth Round Mutual Evaluation Report (Strasbourg, 5–7 December 2017) of Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism (MONEYVAL). URL: <https://rm.coe.int/fifth-round-mutual-evaluation-report-on-ukraine/1680782396> (дата звернення: 29.01.2018).
4. Інформація щодо підготовлених Держфінмоніторингом та переданих до Національного антикорупційного бюро України узагальнених матеріалів (УМ) та додаткових узагальнених матеріалів (ДУМ) з 1 січня 2017 р. по 31 грудня 2017 р. URL: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2018/20180118/InfoNABU2017.pdf (дата звернення: 29.01.2018).
5. Відмивання доходів, отриманих від корупційних діянь: типологічне дослідження Державної служби фінансового моніторингу України (2016 р.). URL: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2016/20161230/Tipologia_2016.pdf (дата звернення: 29.01.2018).
6. Про схвалення Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1407-р / Кабінет Міністрів України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1407-2015-%D1%80> (дата звернення: 29.01.2018).
7. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1702-VII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1702-18> (дата звернення: 29.01.2018).
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: проект Закону України від 19 січня 2018 р. / Верховна Рада України. URL: https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/draft%20AML_CFT%20law.doc (дата звернення: 29.01.2018).
9. Зауваження Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України до проекту Закону України про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення (реєстраційний № 5067). URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=52162&pf35401=314971> (дата звернення: 29.01.2018).

10. Нечаев В.П. Задачи ФАТФ в сфере противодействия коррупции. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2014. № 3. С. 434–436. URL: http://www.aurora-group.eu/library_get_pdf.php?id=30450 (дата звернення: 29.01.2018).
11. Батяева А.Р., Матушкин А.В., Прошунин М.М. Финансовый мониторинг и коррупция: правовая взаимосвязь. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «Юридические науки»*. 2009. № 3. С. 19–27.
12. Прошунин М.М. Финансовый мониторинг в системе противодействия легализации преступных доходов и финансированию терроризма (российский и зарубежный опыт): автореф. дисс. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.14. М., 2010. 44 с.

REFERENCES

1. Doha Declaration on Integrating Crime Prevention and Criminal Justice into the Wider United Nations Agenda to Address Social and Economic Challenges and to Promote the Rule of Law at the National and International Levels, and Public Participation: Resolution adopted by the UN General Assembly on 17 December 2015, available at: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/443/27/PDF/N1544327.pdf?OpenElement> (access January 29, 2018).
2. International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation: the FATF Recommendations of 16 February 2012, available at: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2012/22.03.2012/1.pdf (access January 29, 2018).
3. Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures. Ukraine: Fifth Round Mutual Evaluation Report (Strasbourg, 5-7 December 2017) of Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism (MONEYVAL), available at: <https://rm.coe.int/fifth-round-mutual-evaluation-report-on-ukraine/1680782396> (access January 29, 2018).
4. Data on production by State Financial Monitoring Service of Ukraine and rendering to the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine case referrals and additional case referrals from 01.01.2017 to 31.12.2017, available at: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2018/20180118/InfoNABU2017.pdf (access January 29, 2018).
5. Laundering corruption proceeds: typological research of the State Financial Monitoring Service of Ukraine (2016), available at: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2016/20161230/Tipologia_2016.pdf (access January 29, 2018).
6. Prevention and counteracting money-laundering, counter-terrorism and proliferation of weapons of mass destruction financing system development strategy: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 30.12.2015 № 1407-p., available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1407-2015-%D1%80> (access January 29, 2018).
7. (2014) “On prevention and counteracting money-laundering, counter-terrorism and proliferation of weapons of mass destruction financing”: Law of Ukraine of 14.10.2014 № 1702-VII, available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1702-18> (access January 29, 2018).
8. The draft Law of Ukraine “On Amendments to Anti-Money Laundering and Counter-Terrorism Financing Acts of Ukraine” of 19 January 2018, available at: https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/draft%20AML_CFT%20law.doc (access January 29, 2018).

9. Observations of Main legal department of the Secretariat of the Verkhovna Rada of Ukraine on the draft Law of Ukraine “On Amendments to Anti-Money Laundering and Counter-Terrorism Financing Acts of Ukraine” of 19 January 2018 (registration no. 5067), available at: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=52162&pf35401=314971> (access January 29, 2018).
10. Nechaiev V.P. (2014) “FATF objectives in corruption prevention field”. *Zhurnal zarubezhnogo zakonodatelstva i sravnitel'nogo pravovedenia*, vol. 3, pp. 434–436, available at: http://www.aurora-group.eu/library_get_pdf.php?id=30450 (access January 29, 2018).
11. Batiaieva A.R., Matushkin A.V. and Proshunin M.M. (2009). “Financial monitoring and corruption: legal interconnection”. *Vestnik Rossiiskogo universiteta druzhbi narodov. Yuridicheskie nauki*, vol. 3, pp. 19–27.
12. Proshunin M.M. (2010), “Financial monitoring in the system of anti-money laundering and counter-terrorist financing (Russian and foreign experience)”, Thesis abstract for Doct. Sc. (Administrative law and proceedings; financial law; informational law), 12.00.14, Peoples’ Friendship University of Russia, Moscow, Russia.

РОЗДІЛ V. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2018-1-13>

УДК 343.326

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В БОРОТЬБІ З ТЕРОРИЗМОМ

Єрмоленко Д.О., д.ю.н., професор

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського 66, м. Запоріжжя, Україна
yermoldo@i.ua*

У статті досліджується правова основа сучасної системи комплексного міжнародного співробітництва в боротьбі з тероризмом. Аналізуються сучасне українське законодавство у сфері ефективної протидії тероризму та основні антитерористичні міжнародно-правові акти. Визначено основні напрями подальшого розвитку міжнародного співробітництва в боротьбі з тероризмом, у яких могла б узяти участь Україна.

Ключові слова: боротьба з тероризмом, правове регулювання, міжнародне співробітництво, антитерористичні міжнародно-правові акти, протидія тероризму.

LEGAL REGULATION OF INTERNATIONAL COOPERATION IN COMBATING TERRORISM

Yermolenko D.O.

*Zaporizhzhya national university, str. Zhukovsky, 66, Zaporizhzhya, Ukraine
yermoldo@i.ua*

The article investigates the legal basis of a modern system of complex cooperation in the fight against terrorism. The basis of state policy in this area is the complex system of measures at the national and international levels. Naturally, the central component of this complex system of measures is the legal component – the creation and further improvement of legislation in the field of counter-terrorism, which fully takes into account modern threats and created a solid basis for ensuring the security of all persons who are on the territory of Ukraine.

The current Ukrainian legislation in the field of effective counteraction to terrorism is analyzed – the Law of Ukraine “On Combating Terrorism”, the Criminal Code of Ukraine, the Law of Ukraine “On Prevention and Counteraction to Legalization (Laundering) of the Proceeds from Crime, Terrorist Financing and Financing the Proliferation of Weapons of Mass Destruction” National Security Strategy of Ukraine.

It is established that the legal basis of international cooperation in the fight against terrorism can be considered as a multi-level system consisting of general provisions of international law, from which it follows logically illegal terrorism, special, concrete international antiterrorist agreements and regional normative-legal documents aimed at cooperation States in the fight against terrorism.

It is concluded that the international instruments adopted over the last decades form a certain legal basis for mechanisms aimed at cooperation in the fight against terrorism. In particular, they contain an obligation to stop terrorist acts, to detain and release the perpetrators, to exchange the necessary information, to provide maximum legal assistance, and so on.

The main directions of further development of international cooperation in the fight against terrorism, in which Ukraine could participate, are determined. In particular: joint operational activities; exchange of technology and experience in the production and use of technical and combat equipment; development and improvement of national legislation and international legal norms on cooperation in combating terrorism; definition of the system of principles and concepts needed to unify the approaches to assessing events and problems associated with terrorist activities; determining the place and role of the media in shaping the world public opinion about intolerance to terrorism in all its manifestations; increasing the role of non-governmental organizations and experts in international anti-terrorist cooperation.

Key words: fight against terrorism, legal regulation, international cooperation, antiterrorist international legal acts, counteraction to terrorism.

Основною функцією сучасної держави у сфері протидії тероризму є забезпечення надійного захисту громадян, суспільства й держави від терористичних загроз шляхом попередження терористичних акцій, а також максимально ефективного їх припинення. Основу державної політики в цій сфері складає комплексна система заходів на національному та міжнародному рівнях. Природно, що центральне місце в цій комплексній системі заходів посідає правовий складник – створення й подальше вдосконалення законодавства у сфері протидії тероризму, яке б повною мірою враховувало сучасні загрози та створювало надійне підґрунтя для забезпечення безпеки всіх осіб, які перебувають на території України [1, с. 26].

Україна багато зробила для досягнення зазначеної мети та створення необхідних умов для ефективної протидії тероризму. Визначальним кроком у цьому напрямі є ухвалення Верховною Радою України 20 березня 2003 р. Закону України «Про боротьбу з тероризмом», який можна вважати «базовим» нормативно-правовим актом у цій сфері. Закон містить визначення поняття «тероризм», яке трактується як суспільно небезпечна діяльність, що полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей, або погрози вчинення злочинних дій із метою досягнення злочинних цілей. Також Законом України «Про боротьбу з тероризмом» визначено правові засади протидії тероризму (ст. 2), основні принципи цієї діяльності (ст. 3), суб'єктів боротьби з тероризмом (ст. 4), їх повноваження (ст. 5), взаємодію (ст. 8) та інші положення, що містять правові й організаційні засади діяльності щодо запобігання, виявлення, припинення, мінімізації наслідків терористичної діяльності [2].

У Кримінальному кодексі України міститься низка кримінально-правових норм, якими передбачене покарання за терористичний акт (ст. 258), втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258-1), публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258-2), створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3), сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258-4), фінансування тероризму (ст. 258-5), посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112), диверсію (ст. 113), захоплення заручників (ст. 147), створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260), посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443), злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (ст. 444) [3].

Важливе місце серед нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері протидії тероризму, посідає Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14 жовтня 2014 р. Цей закон спрямований на захист прав і законних інтересів громадян, суспільства й держави, забезпечення національної безпеки шляхом визначення правового механізму протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню поширення зброї масового знищення, а також формування загальнодержавної багатоджерельної аналітичної бази даних для надання правоохоронним органам України та іноземних держав можливості виявляти, перевіряти й розслідувати злочини, пов'язані з відмиванням коштів та іншими незаконними фінансовими операціями. Законом передбачено умови й порядок «заморожування» активів міжнародних терористичних угруповань та осіб, пов'язаних із провадженням терористичної діяльності, а також конфіскації таких активів [4].

25 травня 2015 р. Президентом України було затверджено Стратегію національної безпеки України, де серед основних напрямів державної політики у сфері національної безпеки України було визначено нейтралізацію сепаратистських і екстремістських рухів та організацій, забезпечення державної безпеки у сферах боротьби з тероризмом, економічної, інформаційної, кібернетичної безпеки, розвиток спроможностей щодо запобігання й боротьби з тероризмом, а також спільної боротьби з тероризмом [5].

Водночас Україна як член Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) є активним учасником міжнародного співробітництва в боротьбі з тероризмом. Взаємодія відбувається на основі низки міжнародних нормативно-правових документів, укладених ООН, Радою Європи, іншими інституціями, якими визначені основні напрями та порядок взаємодії компетентних органів держави в цій сфері.

Історія міжнародного співробітництва в боротьбі з тероризмом почалась у середині 1920-х рр., коли згідно з рішенням Першого Міжнародного Конгресу кримінального права (м. Брюссель, 1926 р.), що відбувався під егідою Міжнародної Асоціації кримінального права, була проведена серія конференцій, присвячених проблемам тероризму. Вважається, що в процесі цих міжнародних форумів уперше було визначено основні напрями співробітництва в боротьбі з тероризмом на державному рівні. Основними аспектами боротьби з тероризмом, навколо яких зосереджувалась увага юристів-міжнародників, були такі: загальні принципи боротьби з тероризмом; зміст окремих термінів, що використовуються в офіційних документах щодо взаємодії держав у цій сфері; специфіка боротьби з тероризмом на повітряному транспорті; боротьба з міжнародним тероризмом на міжнародному рівні; конвенційний механізм боротьби з міжнародним тероризмом; міжнародне співробітництво в боротьбі з конкретними терористичними акціями та у врегулюванні відносин, що виникли в результаті їх вчинення.

Перша така конференція, що відбулась у 1927 р., прийняла документ, у якому було зроблено спробу розкрити поняття міжнародного злочину та надати кримінально-правову оцінку цього явища. Також підкреслювалась необхідність кримінального переслідування та покарання осіб за вчинення найбільш небезпечних злочинів, що створюють загрозу громадській безпеці [6, с. 162–163].

Також важливим кроком у протидії тероризму на міжнародному рівні можна вважати проект Конвенції про запобігання та засудження тероризму, підготовлений у 1934 р., у якому Ліга Націй уперше офіційно оголосила злочином терор, а також підтримку груп і банд, що загрожують миру й безпеці народів. Проте цю конвенцію не було ратифіковано.

Сучасна система комплексного співробітництва в боротьбі з тероризмом почала складатись після Другої світової війни. Її правову основу можна розглядати як багаторівневу систему, що складається із загальних положень міжнародного права, з яких логічно постає протиправність тероризму, спеціальних, конкретних міжнародних угод антитерористичного характеру та регіональних нормативно-правових документів, що спрямовані на співробітництво держав у боротьбі з тероризмом.

До загальних положень, які закріплюють протиправність тероризму, необхідно віднести насамперед Статут ООН, у якому серед основних цілей ООН (п. 1 ст. 1) закріплено такі положення: підтримувати міжнародний мир і безпеку та із цією метою приймати ефективні колективні заходи для попередження й усунення загрози миру та придушення актів агресії або інших порушень миру; проводити мирними засобами згідно з принципами справедливості й міжнародного права залагодження або вирішення міжнародних спорів чи ситуацій, які можуть привести до порушення миру [7]. Таким чином, хоча термін «тероризм» не використовується в Статуті ООН, тлумачення його положень дає змогу зробити висновок, що прояви тероризму не лише не сумісні з правопорядком, а й є злочинними за своєю суттю.

Також до цієї групи норм міжнародного права можна віднести Загальну декларацію прав людини від 10 грудня 1948 р., Конвенцію про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 р., Конвенцію про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. та додаткові протоколи до неї (Протокол I щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р., Протокол II щодо захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру від 8 червня 1977 р.), Конвенцію про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 26 листопада 1968 р., Конвенцію про заборону або обмеження застосування конкретних

видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибірккову дію, від 10 жовтня 1980 р., Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження й покарання 1984 р. (набула чинності в 1987 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р.

До групи *спеціальних* міжнародно-правових антитерористичних норм варто віднести універсальні конвенції та протоколи щодо боротьби з проявами тероризму, створені спеціалізованими установами ООН, зокрема Міжнародною морською організацією (ІМО), Міжнародною організацією цивільної авіації (ІКАО), Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ).

Так, у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружних відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, від 24 жовтня 1970 р. зазначається: «Кожна держава зобов'язана утримуватись від організації, підбурювання, надання допомоги або участі в актах громадянської війни або терористичних актах в іншій державі <...>» [8].

Декларація про заходи ліквідації міжнародного тероризму від 9 грудня 1994 р. в п. 5 містить перелік заходів, спрямованих на «якнайшвидшу та остаточну ліквідацію міжнародного тероризму», а саме:

- утримуватись від організації терористичної діяльності, підбурювання до неї, сприяння її здійсненню, фінансування, заохочення та прояву терпимості до неї, приймати належні практичні заходи для забезпечення того, щоб відповідні території не використовувались для створення терористичних баз чи навчальних таборів або для підготовки чи організації терористичних актів, спрямованих проти інших держав або їх громадян;
- забезпечувати затримання та судове переслідування або видачу осіб, які вчинили терористичні акти, відповідно до положень їх національного права;
- прагнути до укладання спеціальних угод із цією метою на двосторонній, регіональній і багатосторонній основі та розробити із цією метою типові угоди про співпрацю;
- співпрацювати між собою в обміні відповідною інформацією щодо запобігання тероризму та боротьби з ним;
- оперативно робити всі необхідні кроки для втілення існуючих міжнародних конвенцій із цього питання, у тому числі узгодження внутрішнього законодавства з нормами цих конвенцій;
- вживати належних заходів щодо надання притулку з метою встановлення того, що особа, яка шукає притулок, не займалася терористичною діяльністю [9].

Декларація про заходи ліквідації міжнародного тероризму містить перелік основних міжнародно-правових документів, з яких постає класифікація тероризму як злочину проти людства: Конвенція про правопорушення та деякі інші дії, вчинені на борту повітряного судна, від 14 вересня 1963 р.; Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден від 16 грудня 1970 р.; Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації, від 23 вересня 1971 р. та додатковий Протокол про боротьбу з незаконними актами насильства в аеропортах, що обслуговують міжнародну цивільну авіацію, від 24 лютого 1988 р.; Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів, від 14 грудня 1973 р.; Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників від 17 грудня 1979 р.; Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок від 3 березня 1980 р.; Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти

безпеки морського судноплавства, від 10 березня 1988 р.; Протокол про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки стаціонарних платформ, розташованих на континентальному шельфі, від 10 березня 1988 р.; Конвенція про маркування пластичних вибухових речовин з метою їх виявлення від 1 березня 1991 р.

Уже після прийняття Декларації про заходи ліквідації міжнародного тероризму держави-члени завершили роботу над низкою документів, що стосуються боротьби з тероризмом: Міжнародною конвенцією про боротьбу з бомбовим тероризмом від 15 грудня 1997 р., Міжнародною конвенцією про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 р., Міжнародною конвенцією про боротьбу з актами ядерного тероризму від 14 вересня 2005 р., Конвенцією про взаємну правову допомогу у видачі з метою боротьби з тероризмом від 16 травня 2008 р., Конвенцією про боротьбу з незаконними актами по відношенню до міжнародної цивільної авіації від 10 вересня 2010 р.

Важливим кроком у міжнародній боротьбі з тероризмом стало прийняття Генеральною Асамблеєю ООН 8 вересня 2006 р. Глобальної контртерористичної стратегії ООН, у якій закріплено прагнення зміцнити національні, регіональні та міжнародні зусилля щодо боротьби з тероризмом. Уперше всі держави – члени ООН погодилися із загальним стратегічним підходом до боротьби з тероризмом, не лише чітко оголосивши про те, що тероризм є неприйнятним у всіх його формах і проявах, а й висловивши рішучість зробити як на рівні окремих держав, так і колективно практичні кроки із запобігання тероризму й боротьби з ним. Ці кроки включають широке коло заходів, які варіюються від зміцнення потенціалів окремих країн у боротьбі з терористичними загрозами до забезпечення координації контртерористичної діяльності в системі ООН.

Один раз у два роки Генеральна Асамблея ООН проводить огляд Глобальної контртерористичної стратегії ООН, актуалізуючи її статус та забезпечуючи відповідність пріоритетам держав – членів ООН (востаннє – 15 червня 2017 р.).

Глобальна контртерористична стратегія ООН визначила такі головні принципи боротьби з тероризмом:

- усі форми й прояви тероризму є серйозною загрозою миру та безпеці, унаслідок чого визнаються злочинною поведінкою. Усі форми та прояви тероризму підлягають рішучому осуду незалежно від того, проти кого вони спрямовані, де відбуваються та які цілі переслідують;
- необхідно посилити міжнародне співробітництво з метою запобігання й протидії всім формам і проявам тероризму;
- боротьба проти міжнародного тероризму повинна вестись під керівництвом Генеральної Асамблеї ООН [10].

На *регіональному рівні* найбільш ґрунтовний правовий арсенал розроблений і реалізується під егідою Ради Європи. Насамперед це стосується Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом від 27 січня 1977 р., яка створила механізм колективних антитерористичних дій країн Ради Європи, та Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 р., у якій передбачене «збільшення зусиль» у запобіганні тероризму та його негативним наслідкам стосовно повного здійснення прав людини. Завдання боротьби з тероризмом реалізує Європейське поліцейське управління (Європол). Можливості антитерористичного співробітництва використовуються в діяльності Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ).

Щодо інших регіонів варто назвати Регіональну конвенцію про боротьбу з тероризмом (1987 р.), укладену Асоціацією регіонального співробітництва країн Північної Азії (СААРК); Арабську конвенцію про боротьбу з тероризмом (1998 р.) Ліги арабських держав (ЛАД); Конвенцію про боротьбу з міжнародним тероризмом (1999 р.), прийняту Організацією

ісламського співробітництва (ОІС); Конвенцію про попередження та покарання за вчинення актів тероризму, що мають форму злочинів проти осіб, і пов'язаного із цим вимагання, коли ці акти мають міжнародний характер (1971 р.), Лімську декларацію про запобігання й ліквідацію тероризму та боротьбу з ним (1996 р.), прийняті Організацією Американських Держав (ОАД); Конвенцію про попередження тероризму та боротьбу з ним (1999 р.) Африканського Союзу (АС) тощо.

Міжнародні документи, прийняті впродовж останніх десятиліть, утворюють певне правове підґрунтя механізмів, орієнтованих на співробітництво в боротьбі з тероризмом. Зокрема, вони містять зобов'язання припиняти терористичні акти, затримувати та видавати осіб, винних у їх вчиненні, обмінюватись необхідною інформацією, надавати максимальну правову допомогу тощо.

Особливо важливим, на нашу думку, є правове закріплення невідворотності покарання за тероризм на основі принципу «*aut dedere aut judicare*» (або видавай, або суди), відповідно до якого держава, на території якої опинився злочинець, зобов'язана або піддати його кримінальному переслідуванню, або видати із цією метою іншій державі.

Також важливим є загальне розуміння того, що успіх у боротьбі з тероризмом може бути досягнутий лише спільними зусиллями зацікавлених країн. Цьому сприяє проведення на постійній основі двосторонніх і багатосторонніх зустрічей керівників державних та громадських інституцій, експертів, які займаються проблемами протидії тероризму. Дедалі актуальнішими заходами стають створення складних (міжвідомчих і міждержавних) структур, спільна підготовка та проведення наукових конференцій і нарад спеціалістів у боротьбі з тероризмом.

Серед можливих напрямів подальшого розвитку міжнародного співробітництва в боротьбі з тероризмом, у яких могла б узяти участь Україна, можна назвати проведення спільних оперативних заходів (у 2009 р. було підписано Угоду між Україною та Європейським поліцейським офісом про стратегічне співробітництво, проте переговори щодо укладення Угоди про оперативне співробітництво досі тривають); обмін технологіями й досвідом щодо виробництва та застосування технічних і бойових засобів; розроблення та вдосконалення національного законодавства й міжнародно-правових норм щодо співробітництва в боротьбі з тероризмом; визначення системи принципів і понять, необхідних для уніфікації підходів щодо оцінки подій та проблем, пов'язаних із терористичною діяльністю; визначення місця й ролі засобів масової інформації у формуванні світової громадської думки щодо нетерпимості до тероризму в усіх його проявах; підвищення ролі неурядових організацій та експертів у міжнародному антитерористичному співробітництві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Резнікова О.О., Місюра А.О., Дрьомов С.В., Войтовський К.Є. Актуальні питання протидії тероризму у світі та в Україні: аналітична доповідь. К.: НІСД, 2017. 60 с.
2. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 р. / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 180.
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
4. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 14 жовтня 2014 р. / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 50–51. Ст. 2057.
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26 травня 2015 р. / Президент України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.

6. Метелев С.Е. Современный терроризм и методы антитеррористической деятельности: монография. Омск, 2008. 332 с.
7. Статут Організації Об'єднаних Націй від 25 червня 1945 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_010/page?text=%F1%E8%EB%FB.
8. Про принципи міжнародного права, що стосуються дружних відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН: Декларація від 24 жовтня 1970 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_569.
9. Про заходи ліквідації міжнародного тероризму: Декларація від 9 грудня 1994 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_502.
10. Глобальна контртерористична стратегія ООН від 8 вересня 2006 р. URL: <https://www.un.org/counterterrorism/ctitf/ru/un-global-counter-terrorism-strategy>.

REFERENCES

1. Reznikova, O.O. et al (2017) *Aktualni pytannya protydyi teroryzmu u sviti ta v Ukrayini: analit. dopovid* [Actual Issues of Countering Terrorism in the World and in Ukraine: An Analytical Report], NISD, Kyiv, Ukraine.
2. “On the fight against terrorism”: Law of Ukraine on 20 March 2003, *Vidomosti Verkhovnoyi Pady Ukrayiny*, 2003, no. 25, art. 180.
3. “Criminal Code of Ukraine on 5 April 2001”, *Vidomosti Verkhovnoyi Pady Ukrayiny*, 2001, no. 25, art. 131.
4. “On Prevention and Counteraction of the Legalization (Laundering) of the Proceeds from Crime, Terrorist Financing and the Financing of the Proliferation of Weapons of Mass Destruction”: Law of Ukraine on 14 October 2014, *Vidomosti Verkhovnoyi Pady Ukrayiny*, 2014, no. 50–51, art. 2057.
5. “On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine on 6 May, 2015 “On the Strategy of National Security of Ukraine”: Decree of the President of Ukraine on 26 May, 2015, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
6. Metelev, S.E. (2008), *Sovremennyyi terrorizm i metody antiterroristicheskoy dyeyatelnosti* [Modern terrorism and methods of antiterrorism activities], Omsk, Russia.
7. Charter of the United Nations on 25 June, 1945, available at: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_010/page?text=%F1%E8%EB%FB.
8. “On the principles of international law concerning friendly relations and cooperation between states in accordance with the UN Charter”: Declaration on 24 October, 1970, available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_569.
9. “On Measures to Eliminate International Terrorism”: Declaration on 9 December, 1994, available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_502.
10. “United Nations Global Counter-Terrorism Strategy” on 8 September, 2006, available at: <https://www.un.org/counterterrorism/ctitf/ru/un-global-counter-terrorism-strategy>.

РОЗДІЛ VI. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2018-1-14>

УДК 349.4:711.4:349.6 (477)

ПРАВОВІ АСПЕКТИ МОНІТОРИНГУ ЗЕМЕЛЬ У ПРОЦЕСІ МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Ігнатенко І.В., к.ю.н., асистент

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
вул. Пушкінська 77, м. Харків, Україна
nekosargot.ira@mail.ru*

Акцентовано увагу на особливостях здійснення моніторингу використання земель та моніторингу стану земель. Розглянуто проблеми оцінки екологічного стану будівельного об'єкта під час будівництва й експлуатації, зокрема, щодо впливу об'єкта будівництва на екологічний стан навколишнього природного середовища за такими напрямками: вплив на воду, вплив на ґрунтовий покрив, вплив на атмосферне повітря, відходи будівництва. Зроблено висновок, що відсутність належного моніторингу містобудівних процесів стримує розвиток територій та приводить до нерационального використання їх ресурсів, у підсумку не забезпечуючи заходи щодо охорони земель.

Ключові слова: містобудівний моніторинг, моніторинг, містобудування, забудова, будівництво, охорона земель, використання земель, нормування, містобудівна діяльність, оцінка стану земель, землі в межах населених пунктів, містобудівна документація, навколишнє природне середовище, атмосферне повітря, ґрунт, водні ресурси.

LEGAL ASPECTS OF LAND MONITORING IN THE PROCESS OF TOWN-PLANNING ACTIVITIES

Ignatenko I.V.

*Yaroslav Mudryi National Law University, street Pushkinska, 77, Kharkiv, Ukraine
nekosargot.ira@mail.ru*

The attention is paid to the peculiarities of monitoring of using of land and monitoring of land. The problems of assessing the environmental condition of a construction during building process and its subsequent use are considered. In particular, the impact of the construction object on the environmental condition of the environment in different areas (impact on water; influence on the soil cover; impact on atmospheric air; waste construction) is analyzed. It is concluded that the lack of proper monitoring of urban development processes constrains the development of territories and leads to the inappropriate use of their resources. As a result it also does not ensure measures for the protection of land.

Based on the provisions of the legislation, it should be noted that monitoring is a necessary procedure for the continuous control over the objects of urban development. And if you take into account the current situation with construction in Ukraine (the growing number of unauthorized construction, deviations from construction norms) the introduction of urban monitoring is a necessary measure.

Despite the sufficiently developed legal regulation of land monitoring within the settlements, which can be considered as a structural element of the environmental monitoring system, there are certain disadvantages that cause the inadequate functioning of the land monitoring system, namely: the procedure of collecting information on the state natural resources does not correspond (neither in volume nor in content) the modern requirements and tasks of public administration in this area of public relations; inconsistency between the norms of the legislative acts on the appropriate type of environmental monitoring; lack of modern equipment of monitoring centers in the vast majority of regions of the country etc.

Today due to the lack of automated systems that account the negative impact of construction objects on the environment, there is a need to create an information system that will allow providing of the automatic monitoring process in urban planning activities.

Key words: urban monitoring, monitoring, town-planning, building, construction, land protection, land use, rationing, town-planning activity, assessment of the state of lands, lands within settlements, town planning documentation, surrounding environment, atmosphere, soil, water resources.

У сучасних умовах управління землекористуванням у населених пунктах характеризується переходом до правових та економічних методів регулювання земельних відносин, підвищенням уваги до екологічних проблем землекористування. Тому зростає роль моніторингу земель, який є системою заходів зі спостереження за станом земельного фонду для своєчасного попередження й усунення наслідків негативних процесів.

Ефективність використання земель у межах населених пунктів істотно залежить від вирішення завдань моніторингу земель, який покликаний забезпечити формування просторово розподілених даних про стан земельних ресурсів, у тому числі даних про престижність території, екологічний стан земельних ресурсів, придатність для створення об'єктів інженерної й ринкової інфраструктури, привабливість для реалізації інвестиційних проектів.

Вибір теми статті визначається актуальністю порушеної в ній проблеми, деякі аспекти якої розглядаються в роботах таких представників науки земельного права, як В.І. Андрейцев, Р.І. Марусенко, А.М. Мірошніченко, В.В. Носік, А.І. Ріпенко, М.В. Шульга та інші.

Метою статті є вивчення низки питань правового забезпечення моніторингу земель у процесі містобудівної діяльності.

Відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року» одним із завдань національної екологічної політики, спрямованих на екологічно збалансоване використання природних ресурсів, є охорона земельних ресурсів, екологізація сільського господарства, що передбачає вдосконалення державної системи моніторингу земель, ведення земельного кадастру та землеустрою [1].

У науковій літературі моніторинг земель визначається як частина державного моніторингу довкілля, який є системою спостереження, збирання, оброблення, передавання, збереження й аналізу інформації про стан довкілля, прогнозування його змін і розроблення науково-обґрунтованих рекомендацій для прийняття рішень про запобігання негативним змінам стану довкілля та дотримання вимог екологічної безпеки [2]. Відповідно до ч. 1 ст. 191 Земельного кодексу України моніторинг земель – це система спостереження за станом земель із метою своєчасного виявлення змін, їх оцінки, відвернення та ліквідації наслідків негативних процесів. Проведення моніторингу земель передбачає виконання спеціальних зйомок та обстежень земель, виявлення негативних факторів, вплив яких потребує здійснення контролю, оцінку, прогноз, запобігання впливу негативних процесів (п. 3¹ Положення про моніторинг земель) [3].

У складі моніторингу земель можна розрізнити моніторинг використання земель та моніторинг стану земель. У межах моніторингу використання земель здійснюється спостереження за використанням земель і земельних ділянок відповідно до їх цільового призначення. У межах моніторингу стану земель населених пунктів здійснюється спостереження за зміною кількісних і якісних характеристик земель. Ідеться про врахування цих результатів спостережень за станом ґрунтів, їх забрудненням, засміченням, деградацією, порушенням земель, оцінки та прогнозування змін стану земель. Оцінка якісного стану земель у межах населених пунктів полягає у визначенні характеристик за допомогою кількісних і якісних показників, у тому числі містобудівних та інших характеристик, рівня придатності земель для забудови, відомостей про інженерно-геологічні умови, екологічний стан земель і міського середовища, про природно-технологічні властивості земельних ділянок, про поліпшення земель тощо.

Значною мірою проблема оцінки стану земель вирішена за окремими їх властивостями, а також під час визначення містобудівної цінності земель, ефективності й інтенсивності їх

використання. Під час розроблення системи містобудівних вимог встановлюються параметри, які є критеріями оцінки якості території конкретного населеного пункту. Це показники щільності забудови, які виражаються відношенням кількості населення, і показники витрат міських земель різного призначення та інших ресурсів у розрахунку на одного жителя (як у місті загалом, так і для окремих функціональних зон). Комплекс нормативних параметрів включає в себе функціональне призначення земельної ділянки, граничні її розміри, коефіцієнт забудови земельної ділянки, відсоток озелених і відкритих просторів тощо.

Як зазначено в ст. 39 Земельного кодексу України, використання земель житлової та громадської забудови здійснюється відповідно до генерального плану населеного пункту, іншої містобудівної документації, плану земельно-господарського устрою з дотриманням будівельних норм, державних стандартів і норм. У зв'язку із цим на законодавчому рівні затверджені нормативні вимоги до використання територій населених пунктів. Вони викладені в ДБНах, СНіПах, різноманітних нормах і правилах планування та забудови окремих населених пунктів.

Відомості, що стосуються оцінки якості земель, необхідно використовувати також для визначення черговості заходів з охорони земель, а також під час проектування способів запобігання негативним процесам і ліквідації їх наслідків. Процес оцінки якості земель у межах населених пунктів ініціюють відповідні органи містобудування, природокористування й охорони навколишнього природного середовища населеного пункту під час проектування будівництва та реконструкції забудови. Підготовка проектів включає в себе оцінку впливу містобудівних об'єктів на навколишнє природне середовище та екологічну експертизу проектів.

Наприклад, ще на стадії проектування необхідно висувати конкретні вимоги до радіаційної якості будівельних матеріалів та в кошторисну вартість закладати вартість цих матеріалів із низькою питомою ефективністю природних радіонуклідів, місць видобутку, що характеризуються дуже низьким радіаційним фоном. Необхідно організувати контроль за наявністю радіонуклідів у сировині й матеріалах, у повітрі робочих приміщень на всьому технологічному ланцюгу від вихідного матеріалу до виходу готової продукції та здачі об'єктів нерухомості в експлуатацію. Крім того, у процесі проектування будівель і споруд мають здійснюватися своєчасний контроль та оцінка екологічного стану будівельних майданчиків.

Варто звернути увагу також на оцінку екологічного стану будівельного об'єкта під час його будівництва й експлуатації. Можна зазначити, що вплив об'єкта будівництва на екологічний стан навколишнього природного середовища відбувається за декількома напрямками: вплив на підземні й поверхневі води, вплив на ґрунтовий покрив, вплив на атмосферне повітря, відходи будівництва. При цьому в кожному з напрямків відбувається викид забруднюючих речовин, щодо яких необхідно вести облік, здійснювати попередню оцінку їх шкідливого впливу на навколишнє природне середовище та нормування викидів.

Відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» територія країни за ступенем екологічної небезпеки поділяється на зони, для яких встановлюються нормативи, які дозволяють чи забороняють види виробничої, господарської та іншої діяльності, що враховують екологічні, соціальні й економічні умови [4].

Екологічні вимоги до розміщення, проектування, будівництва, реконструкції та введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів передбачаються ст. 51 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». У ст. 33 цього закону закріплено, що екологічні нормативи встановлюють гранично допустимі викиди та скиди в навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин, рівні допустимого шкідливого

впливу на нього фізичних і біологічних факторів. Законодавством України можуть встановлюватися нормативи використання природних ресурсів та інші екологічні нормативи. Екологічні нормативи повинні встановлюватися з урахуванням вимог санітарно-гігієнічних та санітарно-протиепідемічних правил і норм, гігієнічних нормативів.

Нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі та рівні шкідливих фізичних і біологічних впливів на нього є єдиними для всієї території України. У разі необхідності для курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних та інших окремих районів можуть встановлюватися більш суворі нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище. Так, зокрема, Наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Державних санітарних правил планування та забудови населених пунктів» встановлено, що під час вибору території для будівництва нових, а також розвитку існуючих населених пунктів необхідно здійснювати оцінку якості повітряного середовища з метою запобігання можливому несприятливому впливу атмосферного забруднення на здоров'я населення, умови його проживання й відпочинку, стан навколишнього середовища [5].

Оцінка якості атмосферного повітря здійснюється відповідно до положення п. 8.4 Наказу Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Державних санітарних правил планування та забудови населених пунктів» на підставі аналізу інформації, одержаної шляхом інструментальних замірів вмісту шкідливих домішок на стаціонарних, маршрутних, підфакельних постах спостереження відповідно до вимог «Керівництва по контролю за забрудненням атмосфери» та прогнозних розрахунків очікуваного рівня вмісту шкідливих речовин, що виконані згідно із чинними нормативно-методичними документами.

Заходи щодо запобігання, зниження чи ліквідації забруднення атмосферного повітря повинні забезпечувати дотримання гігієнічних нормативів допустимого вмісту забруднюючих речовин в атмосферному повітрі населених місць (гранично допустимих концентрацій (далі – ГДК), орієнтовних безпечних рівнів діяння (далі – ОБРД), гранично допустимого забруднення (далі – ГДЗ) у повітрі житлової забудови та 0,8 ГДК, 0,8 ОБРД, 0,8 ГДЗ – у повітрі місць масового відпочинку й оздоровлення населення).

Оцінка фактичних і прогнозних рівнів забруднення атмосферного повітря повинна проводитись у всіх видах передпроектної та проектної документації (у тому числі в локальних і зведених томах ГДВ) з метою обґрунтування заходів, які будуть забезпечувати додержання гігієнічних нормативів. Під час оцінки забруднення атмосферного повітря населених місць допустимим і безпечним для здоров'я людей приймається рівень, за якого концентрації окремих забруднюючих речовин, а також сумарні показники забруднення не перевищують встановлені гігієнічні нормативи допустимого вмісту (ГДК, ОБРД, ГДЗ).

Статтею 23 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» передбачено, що погодження проектів забудови, будівництва й реконструкції підприємств та інших об'єктів, які впливають або можуть впливати на стан атмосферного повітря, здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері архітектури та містобудування, з урахуванням висновків центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, а на території Автономної Республіки Крим – органу виконавчої влади Автономної Республіки Крим із питань охорони навколишнього природного середовища, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного й епідемічного благополуччя населення, та інших органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень, визначених законом. Будівництво та введення в експлуатацію нових і реконструйованих підприємств та інших об'єктів, які не відповідають встановленим законодавством вимогам про охорону атмосферного повітря, забороняється.

Особи, винні в проектуванні та будівництві об'єктів із порушенням встановлених законодавством норм і вимог до охорони атмосферного повітря, у ненаданні передбаченої законодавством своєчасної, повної й достовірної інформації про стан атмосферного повітря, викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, джерела забруднення, а також у приховуванні або перекрученні відомостей про стан атмосферного повітря, викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, екологічну обстановку, що склалась унаслідок забруднення атмосферного повітря, несуть відповідальність згідно із законом (ст. 33 Закону України «Про охорону атмосферного повітря»).

План повітроохоронних заходів, що забезпечують досягнення нормативного стану якості повітряного середовища в районі розміщення промислових підприємств та інших об'єктів, які забруднюють атмосферне повітря, а також населеного пункту загалом, розробляється в складі зведеного проекту «Охорона атмосферного повітря і гранично допустимі викиди» відповідно до вимог ГОСТ 17.2.3.02-78 «Охорона природи. Атмосфера. Правила встановлення допустимих викидів шкідливих речовин промисловими підприємствами» або аналогічного документа, що діє на цей період. Проект підлягає погодженню з органами й установами санітарно-епідеміологічної служби Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України.

У свою чергу Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Державні санітарні правила охорони атмосферного повітря населених місць (від забруднення хімічними та біологічними речовинами)» від 9 липня 1997 р. № 201 встановлює такі санітарні вимоги: 1) щодо охорони атмосферного повітря населених місць на стадії вибору земельної ділянки для будівництва; 2) щодо запобігання забрудненню атмосферного повітря населених місць під час проектування будівництва, реконструкції, розширення, технічного переозброєння або перепрофілювання промислових та інших об'єктів; 3) щодо запобігання забрудненню атмосферного повітря населених місць на стадії будівництва та введення об'єктів в експлуатацію; 4) щодо охорони атмосферного повітря населених місць під час експлуатації об'єктів, які є джерелами забруднення атмосфери.

Таким чином, на законодавчому рівні встановлений широкий спектр юридичних вимог у галузі охорони атмосферного повітря, які мають забезпечувати реалізацію конституційних прав громадян на сприятливе навколишнє природне середовище. Значна частина таких правових приписів закріплені у формі абсолютних заборон, які повинні неухильно дотримуватися. Водночас судова практика [6] показує, що порушення вимог законодавства у сфері охорони атмосферного повітря є звичайною практикою здійснення містобудівної діяльності. Отже, незважаючи на жорсткість вимог законодавства в галузі охорони атмосферного повітря, цілі правового регулювання охорони цього компонента природного середовища далекі від своєї реалізації.

Наприклад, на території Харківської області динаміка викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря впродовж 1990–2000 рр. та 2008–2009 рр. загалом має тенденцію до зниження, а в періоди 2000–2008 рр. та з 2009 р. донині спостерігається поступове зростання обсягів викидів у повітря [7]. В атмосферне повітря населеного пункту продовжує надходити значна кількість шкідливих (забруднюючих) речовин, таких як пил, діоксид сірки, діоксид та оксид азоту, оксид вуглецю, а також різні специфічні речовини, що викидаються в процесі здійснення містобудівної діяльності. З метою недопущення настання незворотних наслідків забруднення атмосферного повітря в межах населених пунктів має здійснюватись ефективний моніторинг атмосферного повітря.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації та проведення моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря» від 9 березня 1999 р. № 343 до суб'єктів моніторингу атмосферного повітря належать Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Державна санітарно-епідеміологічна служба України, їх територіальні органи, Міністерство екології та природних ресурсів України, підприємства,

установи, організації, діяльність яких призводить або може призвести до погіршення стану атмосферного повітря.

Моніторинг атмосферного повітря проводиться в межах Програми проведення в Україні моніторингу атмосферного повітря та відповідних регіональних (місцевих) програм. Організація проведення моніторингу атмосферного повітря здійснюється обласними, Київською й Севастопольською міськими державними адміністраціями, а на території Автономної Республіки Крим – органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим із питань охорони навколишнього природного середовища.

Закон України «Про охорону атмосферного повітря» від 16 жовтня 1992 р. № 2707-ХІІ розглядає моніторинг атмосферного повітря, по-перше, як систему спостережень за станом атмосферного повітря, його забрудненням і за природними явищами, що відбуваються в ньому, а по-друге, як оцінку й прогноз стану атмосферного повітря, його забруднення.

У межах організації та проведення моніторингу атмосферного повітря в межах населених пунктів вирішується комплекс важливих із позиції реалізації всієї повітроохоронної діяльності завдань, а саме: 1) проведення регулярних спостережень за станом і забрудненням атмосферного повітря в межах населених пунктів; 2) зберігання та обробка інформації про стан атмосферного повітря; 3) аналіз отриманої інформації з метою своєчасного виявлення змін стану атмосферного повітря в межах населених пунктів під впливом природних та/або антропогенних факторів, оцінка й прогноз цих змін; 4) забезпечення органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб, громадян інформацією про стан атмосферного повітря в населених пунктах.

Організація регулярних спостережень за атмосферним повітрям дає змогу здійснювати оперативні потоки актуальної інформації про стан і забруднення атмосферного повітря в межах населених пунктів, які завжди є необхідними в процесі здійснення робіт із територіального планування, під час проведення оцінки впливу запланованої господарської діяльності на навколишнє природне середовище, збору доказів для захисту екологічних прав громадян тощо.

Однак необхідно констатувати, що на сьогодні існує недостатність регулярних спостережень за атмосферним повітрям. І це призводить до відсутності достовірної інформації про його стан і забруднення, що не лише знижує ефективність державного регулювання викидів шкідливих (забруднюючих) речовин в атмосферне повітря та шкідливих фізичних впливів на нього, а й ускладнює реалізацію прав громадян на сприятливе навколишнє природне середовище.

Крім того, вплив об'єкта будівництва на екологічний стан навколишнього природного середовища відбувається також на ґрунтовий покрив. Стан ґрунту в межах населених пунктів потребує особливої уваги, оскільки вплив процесів будівництва створює постійне навантаження на ґрунтову систему. Це призводить до зміни практично всіх його компонентів, починаючи з агрохімічних і фізичних властивостей та закінчуючи мікробіологічними й біохімічними показниками, позбавляючи ґрунтовий покрив у населених пунктах здатності виконувати важливі екологічні функції.

Відповідно до п. 8.20 Наказу Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Державних санітарних правил планування та забудови населених пунктів» від 19 червня 1996 р. № 173 санітарний стан ґрунтів територій, що відводяться під населені пункти, які будуються, або забудову існуючих, оцінюється за хімічними, бактеріологічними, гельмінтологічними та ентомологічними показниками відповідно до Методичних вказівок по оцінці ступеня небезпеки забруднення ґрунту хімічними речовинами або інших аналогічних нормативних документів, що діють на цей час.

Комплексна оцінка санітарного стану ґрунту проводиться шляхом порівняння фактичного вмісту хімічних і біологічних забруднювачів із гранично допустимими або орієнтовно

допустимими концентраціями хімічних речовин у ґрунті та показниками епідеміологічної небезпеки ґрунтів. За виявлення в ґрунті хімічних речовин у кількості, що перевищує гранично допустимі рівні, а також під час віднесення ґрунту до категорії забрудненого за бактеріологічними, гельмінтологічними й ентомологічними показниками забороняється використання таких земельних ділянок під забудову без попередніх заходів щодо оздоровлення ґрунту та ліквідації джерел забруднення. Аналогічна вимога закріплена в п. 10.20 ДБН 360-92 «Планування і забудова міських і сільських поселень».

У результаті регулярного антропогенного (техногенного) впливу, який неможливо виключити за сучасної містобудівної діяльності, відбувається неминуче погіршення якості ґрунтів. З метою забезпечення сприятливої еколого-геохімічної обстановки, безпеки для здоров'я людини та необхідної родючості для зелених насаджень варто підтримувати якість ґрунтів на належному рівні. Реалізація цієї умови можлива тільки через організацію системи управління якістю ґрунтів у процесі містобудівної діяльності. Як напрям забезпечення якості таких ґрунтів можна розглядати введення моніторингу ґрунтів – безперервних спостережень за станом ґрунтів у процесі містобудівної діяльності з метою оцінки й прогнозу змін їх стану під впливом природних та антропогенних факторів. Моніторинг ґрунту в процесі здійснення містобудівної діяльності має включати моніторинг структури ґрунтового покриву та стану ґрунтів на всіх етапах здійснення містобудівної діяльності.

Крім того, необхідно зазначити, що на сьогодні в результаті містобудівної діяльності частка земель із «живими» ґрунтами знижується, натомість частка земель із порушеними зростає. Таким чином, виникає необхідність формування та ведення інформаційної бази даних порушених земель, яка дасть змогу виявити невраховані земельні ділянки, які фактично використовуються, і включити їх у базу оподатковування, створити систему моніторингу порушених земель та їх рекультивациі з використанням ГІС-технологій, сформувати обґрунтовану систему заходів щодо раціонального використання земель та вироблення механізмів регулювання ефективного використання земель.

Формальні критерії віднесення земель до порушених, у зв'язку із чим виникає обов'язок їх рекультивациі, встановлені ГОСТ 17.5.1.02-85 «Класифікація порушених земель для рекультивациі» від 16 липня 1985 р. № 2228, який визначає можливі напрями рекультивациі, окреслюючи можливі види використання земель після рекультивациі. Здійснення рекультивациі за містобудівним напрямом відповідно до встановлених у законодавстві вимог забезпечує відновлення земель для їх використання відповідно до призначення, тобто фактично означає відшкодування заподіяної шкоди в природі. Однак темпи рекультивациі безнадійно відстають від темпів порушення земель. У зв'язку із цим актуального значення набуває напрям рекультивациі щодо відновлення порушених земель для певного цільового їх використання.

Отже, на сьогодні дедалі більшого значення набуває система моніторингу порушених земель у процесі містобудівної діяльності, першим кроком до якої має бути створення автоматизованої бази даних порушених земель. Створення автоматизованої бази даних порушених земель дасть змогу з достатньою точністю виявити осередки забруднення та виробити управлінський вплив на технологічному, економічному й адміністративному рівнях, аж до застосування штрафних санкцій за нераціональне використання земель, за використання земель не за призначенням, за незаконне використання земельних ділянок тощо.

Робота зі створення автоматизованої бази даних порушених земель повинна спрямовуватись на створення обґрунтованої системи заходів щодо запобігання порушенню земель і вироблення механізмів територіального управління, щодо раціонального використання земель та їх охорони з метою контролю за проявом негативних процесів, щодо раціонального використання земель, відшкодування завданих збитків, удосконалення системи землекористування.

Крім того, під час проектного розроблення заходів щодо організації санітарного очищення населених пунктів, які проектуються або реконструюються, необхідно передбачати комплекс заходів щодо утилізації й знешкодження твердих і рідких побутових та промислових

відходів. В основу проектних розробок повинні бути покладені «Санітарні правила утримання територій населених місць», «Рекомендації по складанню генеральних схем санітарної очистки та прибирання міст УРСР» РД 204 УРСР 023-73, «Санітарні правила влаштування та змісту полігонів для твердих побутових відходів», нормативні документи щодо промислових методів переробки твердих побутових відходів, норми проектування полігонів щодо знешкодження й поховання токсичних промислових відходів та інші аналогічні документи, що діють на сьогодні.

Під час будівництва відбувається процес створення виробничих відходів. Наприклад, під час проведення зварювальних робіт можуть утворюватися відходи зварювальних електродів, під час здійснення будівельних і демонтажних робіт можуть утворюватися відходи залізобетонних виробів, відходи брухту чорних металів, на будівельному майданчику може утворюватися сміття від побутових приміщень тощо.

У зв'язку із цим відповідно до ст. 29 Закону України «Про відходи» від 5 березня 1998 р. № 187/98-ВР з метою визначення й прогнозування впливу відходів на навколишнє природне середовище, своєчасного виявлення негативних наслідків, їх відвернення та подолання виробники відходів, їх власники, а також центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, обласні, Київська й Севастопольська міські державні адміністрації, а на території Автономної Республіки Крим – орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим із питань охорони навколишнього природного середовища здійснюють моніторинг місць утворення, зберігання й видалення відходів. Однак, оцінюючи стан моніторингу, не можна не звернути увагу на факт практичної відсутності свідчень високої ефективності цієї діяльності. На практиці неорганізовані звалища в процесі містобудівної діяльності досить часто завдають істотної шкоди навколишньому природному середовищу – забруднюють землі, руйнують екосистеми, забруднюючі речовини потрапляють у водні об'єкти, з яких потім найчастіше в міські системи водопостачання та водовідведення.

Яскравим прикладом на сьогодні слугує територія Львівської області, де відходи фактично без сортування вивозяться на сміттєзвалища. Більшість сміттєзвалищ влаштовані без проектів на їх будівництво й експлуатацію. На 80% із них не проводять запобіжних заходів щодо захисту підземних вод від забруднення. З метою зменшення впливу твердих побутових відходів на довкілля, покращення санітарного стану міста та умов проживання мешканців у Львові запроваджено «Програму щодо поводження з твердими побутовими відходами в м. Львові на 2014–2018 роки».

Недотримання жорсткої системи екологічних і санітарних вимог під час містобудівної діяльності в умовах фактичної відсутності моніторингу відходів, які утворюються в процесі містобудівної діяльності, може призвести до непоправної шкоди навколишньому природному середовищу та здоров'ю людей.

Як уже зазначалося, у період містобудівної діяльності вплив будівельного об'єкта відбувається також на водні ресурси. Зокрема, вплив можна визначити за такими критеріями: 1) неочищені або недостатньо очищені виробничі стічні води; 2) поверхневий стік із будівельного майданчика; 3) місця зберігання відходів виробництва.

Вимоги до складу й властивостей води та заходи щодо охорони водних ресурсів регламентуються Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», Водним кодексом України та прийнятими на їх основі нормативними документами. Вимоги до охорони водних ресурсів, що включені до державних стандартів та відомчих нормативних документів, повинні відповідати положенням санітарно-гігієнічних правил і норм, а якість води водних об'єктів – встановленим для них гігієнічним нормативам.

Так, відповідно до п. 8.20 Наказу Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Державних санітарних правил планування та забудови населених пунктів» вміст шкідливих

речовин у воді водних об'єктів господарсько-питного та культурно-побутового водокористування не має перевищувати їх ГДК. Під час проектування й будівництва промислових і комунальних об'єктів має передбачатися максимальне використання маловідходних та безвідходних технологій, систем повторного й зворотного водопостачання.

ДБН 360-92 «Планування і забудова міських і сільських поселень» від 17 квітня 1992 р. № 44 містить окремий підрозділ, присвячений охороні водних ресурсів. У ньому передбачено, що сельбищні території міських і сільських поселень, курортні зони та місця масового відпочинку необхідно розміщувати вище за течією водотоків і водойм щодо випусків виробничих та господарсько-побутових стічних вод. Розміщення їх нижче зазначених випусків допускається за відповідного обґрунтування, а також за Правилами охорони поверхневих вод від забруднення стічними водами від 25 березня 1999 р. № 465, Правилами санітарної охорони прибережних морів від 6 липня 1988 р. № 4631-88.

Санітарними правилами і нормами охорони поверхневих вод від забруднення від 4 липня 1988 р. № 4630-88 встановлено, що не допускається забруднення поверхневих вод під час проведення будівельних, днопоглиблювальних і вибухових робіт, під час видобутку корисних копалин, прокладання кабелів, трубопроводів та інших комунікацій, під час проведення сільськогосподарських та інших видів робіт, у тому числі всіх видів гідротехнічного будівництва на водних об'єктах та/або у водоохоронних зонах.

Узгодження умов відведення стічних вод у водні об'єкти має здійснюватися під час вибору майданчика для будівництва підприємств, будівель, споруд та інших об'єктів, що впливають на стан вод, під час розгляду питання про реконструкцію (розширення), технічне переозброєння підприємства або під час зміни технології виробництва.

Під час розміщення, проектування, будівництва та введення в експлуатацію нових і реконструйованих об'єктів, під час технічного переозброєння діючих об'єктів має бути забезпечено дотримання ГДК забруднюючих речовин у воді водойм і водотоків на основі використання маловідходної й безвідходної технологій, систем повторного та зворотного водопостачання, а також заходів щодо очищення, знешкодження та знезараження стічних вод і виробничих відходів, що забезпечують створення безстічного та безвідходного виробництва. Не допускається введення в експлуатацію нових і реконструйованих об'єктів, які не забезпечені спорудами для запобігання забрудненню поверхневих та підземних вод.

Розміщення, проектування й будівництво нових, реконструкція та технічне переозброєння діючих об'єктів здійснюються відповідно до затверджених передпланових, передпроектних і проектних документів, у складі яких повинні бути представлені матеріали про вплив цих об'єктів на санітарний стан водойм і водотоків, а також заходи, спрямовані на попередження чи ліквідацію існуючого забруднення.

Система заходів щодо охорони водних ресурсів передбачена також ДБН А-2-0.4.85 «Управління. Організація і технологія будівельного виробництва» від 3 квітня 1996 р. № 49. Зокрема, встановлено, що будівельно-монтажні роботи зі спорудження будь-яких об'єктів повинні здійснюватись із дотриманням вимог природоохоронного законодавства та забезпечувати ефективний захист водних об'єктів від забруднення й пошкодження. Не допускається, наприклад, відведення поверхневих стічних вод із території будівельних майданчиків безпосередньо на рельєф без здійснення інженерних протиерозійних заходів, які надійно попереджають виникнення осередків техногенної ерозії ґрунтів.

У процесі виконання бурових робіт за досягнення водонесних горизонтів необхідно вживати заходи для запобігання неорганізованому виліву підземних вод. Під час виконання робіт щодо штучного закріплення слабких ґрунтів необхідно вживати заходів для запобігання забрудненню підземних вод нижчих горизонтів. Ці заходи повинні бути передбачені в проектно-кошторисній та організаційно-технологічній документації та беззастережно виконуватися під час здійснення будівництва.

Проектом організації будівництва та проектами виконання робіт мають обов'язково передбачатися заходи щодо необхідного очищення й знешкодження виробничих і господарсько-побутових стоків, які утворюються на будівельному майданчику. Ці заходи повинні належним чином виконуватися під час здійснення будівництва.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про Порядок здійснення державного моніторингу вод» від 20 липня 1996 р. № 815 до суб'єктів державного моніторингу вод належать Міністерство екології та природних ресурсів України, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Державне агентство України з управління зоною відчуження, а також Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Державна санітарно-епідеміологічна служба України, Державне агентство водних ресурсів України та їх територіальні органи, підприємства, установи й організації, що належать до сфери їх управління, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, органи виконавчої влади Автономної Республіки Крим із питань охорони навколишнього природного середовища та з питань водного господарства.

Однак на сьогодні моніторинг водних ресурсів під час здійснення містобудівної діяльності не відповідає вимогам чинного Земельного кодексу України та реаліям часу. Вважаємо, що з метою підвищення ефективності використання існуючого потенціалу моніторингу необхідно розробити спеціальні програми для одержання інформації щодо стану водних ресурсів із метою забезпечення збирання, збереження, оброблення й аналізу даних і підготовки необхідної інформації щодо стану водних ресурсів у процесі містобудівної діяльності.

На основі викладеного та з огляду на положення законодавства варто констатувати, що проведення моніторингу є необхідною процедурою для здійснення постійного контролю за об'єктами містобудування. А якщо взяти до уваги сучасне становище зі здійсненням будівництва в Україні, зі зростаючою кількістю самовільного будівництва, відхилень від будівельних норм, то впровадження містобудівного моніторингу є необхідним заходом. Відсутність належного моніторингу містобудівних процесів стримує розвиток територій і приводить до нераціонального використання їх ресурсів, у підсумку не забезпечуючи заходи щодо охорони земель та охорони навколишнього природного середовища.

Незважаючи на досить розвинене правове регулювання моніторингу земель у межах населених пунктів як структурного елементу системи моніторингу довкілля, існують певні недоліки, що зумовлюють недостатню ефективність функціонування системи моніторингу земель, а саме:

- порядок збирання інформації про стан природних ресурсів ні за обсягом, ні за змістом не відповідає сучасним вимогам та завданням державного управління в зазначеній сфері суспільних відносин;
- спостерігається неузгодженість між нормами законодавчих актів про відповідний вид моніторингу довкілля;
- відсутнє сучасне оснащення центрів системи моніторингу в більшості регіонів країни тощо.

У зв'язку з відсутністю на сьогодні автоматизованих систем обліку негативного впливу будівельних об'єктів на навколишнє природне середовище виникає необхідність створення інформаційної системи, що дасть змогу автоматизувати процес моніторингу під час здійснення містобудівної діяльності. У результаті розроблене прикладне програмне забезпечення дасть змогу проводити облік та оцінку впливу будівельного об'єкта на навколишнє природне середовище, визначати джерела забруднення, кількість і розташування джерел викиду забруднюючих речовин від об'єкта, склад, кількість та параметри забруднюючих речовин, ступінь впливу викидів від об'єкта на забруднення атмосферного повітря, склад відходів, спосіб їх утилізації й зберігання, вплив на ґрунт і водойми, а також дасть можливість розробити пропозиції щодо нормативів ГДВ забруднюючих речовин за джерелами забруднення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. № 880-р / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2007. № 79. Ст. 2961.
2. Петлюк Ю.С., Федосенко К.Ю. Моніторинг земель як структурний елемент системи моніторингу довкілля. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Право»*. 2014. Вип. 197(1). С. 137–141.
3. Про затвердження Положення про моніторинг земель: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 1993 р. № 661 / Кабінет Міністрів України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/661-93-%D0%BF>.
4. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Постанова Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. № 188/98-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 38. Ст. 248.
5. Про затвердження Державних санітарних правил планування та забудови населених пунктів: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 19 червня 1996 р. № 173 / Міністерство охорони здоров'я України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0379-96/conv/page>.
6. Справа № 804/11415/13-а від 23 квітня 2014 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/38573944>.
7. Максименко Н.В. Структура і динаміка забруднення атмосферного повітря Харківської області. *Людина та довкілля. Проблеми неоекології*. 2014. № 3–4. С. 81–94.

REFERENCES

1. “On Approval of the Concept of National Ecological Policy of Ukraine till 2020”: the Ordinance of the Cabinet of Ministry of Ukraine dated 17.10.2007 No 880-p, *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*, 2007, no. 79, art. 2961.
2. Petliuk, Yu.S. and Fedosenko, K.Yu. (2014), “Monitoring of lands as a structural element of environmental monitoring system”, *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriya: Pravo*, Iss. 197(1), pp. 137–141.
3. “On Approval of Provision on Land Monitoring”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 20, 1993 No 661, available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/661-93-%D0%BF>.
4. “On the Main Directions of State Policy of Ukraine in the Field of Environmental Protection, Use of Natural Resources and Ensuring Environmental Safety”: Resolution of Verkhovna Rada of Ukraine dated 05.03.1998 No 188/98-BP, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 1998. no. 38, art. 248.
5. “On Approval of State Sanitary Rules of Settlements Planning and Building”: Order of the Ministry of Health of Ukraine dated 19.06.1996 No 173, available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0379-96/conv/page>.
6. “File № 804/11415/13-a dated 23.042014”, Unified State Register of Judicial Decisions, available at: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/38573944>.
7. Maksymenko, N.V. (2014), “Structure and dynamic of atmospheric pollution of Kharkiv region”, *Liudyna ta dovkillia. Problemy neoekolohii*, no. 3–4, pp. 81–94.

РОЗДІЛ VII. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2018-1-15>

УДК 343.123.3/.5: 343.436: 323.281

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ТЕРОРИЗМ ЯК ЕЛЕМЕНТ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

Єна І.В., к.ю.н., доцент

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
ena-irina@ukr.net*

Статтю присвячено аналізу такого складного явища, як інформаційний тероризм, який у сучасних умовах розвитку української політики отримав надзвичайний розвиток і значення, оскільки політичні групи отримали надзвичайно ефективний механізм впливу на поведінку громадян, органів, наділених владними повноваженнями, і суспільства загалом.

Доступ до інформації та широкі можливості її використання стали важливим ресурсом політичної влади. І, на жаль, це явище не повною мірою вивчено, а тому відсутні доречні рекомендації щодо розслідування та протидії такому різновиду злочинної діяльності.

Ключові слова: тероризм, інформаційний тероризм, автоматизовані системи, кіберпростір, пропаганда, політичні групи, транснаціональна злочинність.

INFORMATION TERRORISM AS AN ELEMENT OF MODERN UKRAINIAN POLITICS

Ena I.V.

*Zaporizhzhya National University, str. Zhukovski, 66, Zaporizhzhya, Ukraine
ena-irina@ukr.net*

The article is devoted to the analysis of such a complex phenomenon as information terrorism, which in modern conditions of development of Ukrainian politics has received extraordinary development and significance, since political groups have received an extremely effective mechanism of influence on the behavior of citizens, authorities endowed with power, society as a whole.

Access to information and wide opportunities for its use have become an important resource of political power. And unfortunately, this phenomenon is not fully studied, therefore, there are no relevant recommendations for investigating and counteracting this kind of criminal activity.

Modern terrorism is significantly different from the use of terrorist tactics by extremist groups in the past. It is a multifaceted phenomenon that goes beyond the traditional intimidation and use of violence or the threat of its use. It should be noted that today in the world crimes and “big politics” are interconnected.

Terrorism is always characterized by a politicized shade, as it manifests itself in the form of political violence, which is carried out in pursuit of a political goal. The presence of a political goal distinguishes terrorism from similar on the objective side of criminal offenses.

One can distinguish the main purpose of information terrorism – it’s information impact on the mass consciousness. And this influence is usually carried out in those spheres where different ideas and views are proclaimed, and there is a certain struggle for them. For example, in the philosophical, legal, religious, political sphere, etc. At the same time, the goal is achieved through the use of information technology.

Taking into account the specifics of modern society and the availability of information technologies, politicians in their work increasingly use methods of information struggle to achieve their political goals. That allows to significantly increase the efficiency of their activities in such areas, such as: search for money; project financing; propaganda of its goals; collection of information; efficiency, scale of influence on consciousness; dissemination of information material, propaganda; coordination of activities of political groups and the exchange of information for solving common problems; increasing opportunities

for the exchange of complex comprehensive information; discrediting political opponents; creating instability in society; programming behavior of people, etc.

The main danger of this type of terrorism is that, unlike the classic terrorist attack, it is possible to use unknown terrorist technologies that directly carry out a frightening effect on the mass consciousness.

In our opinion, solving the problem of information terrorism consists not only in the use of preventive measures aimed at detecting terrorist attacks in the information space, the reasons and conditions for their implementation, but also the thorough work on controlling the activities of the mass media.

It is this complex of actions that should ensure the effectiveness of counteracting law enforcement agencies with information terrorism.

Key words: terrorism, information terrorism, automated systems, cyberspace, propaganda, political groups, transnational crime.

З 1960-х років людство стало свідком глобальних змін у всіх галузях розвитку суспільства – науці, бізнесі, економіці, медицині тощо. Не оминув цей процес і політичну сферу. Рушійною силою таких змін стало проникнення в усі сфери життя інформаційних технологій, їх швидке вдосконалення й модернізація, у результаті чого сьогодні ми спостерігаємо перехід суспільства від індустріального до інформаційного.

Можна впевнено стверджувати, що сьогодні не існує жодної сфери людської діяльності, у якій не використовувались би сучасні комп'ютерні можливості, електронні системи, телекомунікаційні засоби, що забезпечує підвищення значущості інформації та інформаційних ресурсів. Сучасні інформаційні технології дають виняткові можливості для більш ефективного розвитку економіки, політики, держави, проте водночас стимулюють виникнення й розвиток негативних процесів.

Крім безумовно позитивних аспектів масштабне формування інформаційного суспільства вивело на передній план проблему забезпечення безпеки інформації, а також охорони державних, суспільних і приватних інтересів. Нові технології зумовлюють нові глобальні проблеми, однією з яких є поява так званої комп'ютерної злочинності. У зв'язку із цим нових змістовних характеристик набувають такі давно відомі злочини, як крадіжка, підробка документів, тероризм тощо.

Сучасний тероризм істотно відрізняється від використання терористичної тактики екстремістськими групами в минулому. Це багатогранне явище, яке вийшло за межі традиційного залякування та використання насилля або загрози його використання.

Терористична діяльність як складне, багатоаспектне негативне соціально-політичне явище давно переросла національні межі та перетворилася на масштабну загрозу для безпеки всього людства.

Саме цей вид злочинної діяльності в сучасних умовах розвитку української державності отримав особливе значення, оскільки для ситуації, яка сьогодні склалася в українському політичному полі, характерне здійснення нав'язування групою людей певної поведінки органам, що наділені владними повноваженнями, і суспільству загалом. І найефективнішим способом такого впливу й управління суспільством є активне використання інформаційного простору. Отже, доступ до інформації та широкі можливості її використання стали важливим ресурсом політичної влади.

На перший погляд здається, що до вказаної ситуації тероризм як вид кримінального правопорушення не має жодного відношення¹, проте це не так, оскільки сьогодні прийнято

¹ У статті 248 Кримінального кодексу України тероризм визначається як застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини, або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень, вчинення чи невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або

виділяти такий новий різновид тероризму, як інформаційний тероризм, що є одним з ефективних інструментів політичної діяльності не лише в Україні, а й у світі.

Варто констатувати, що сьогодні у світі злочини та «велика політика» є взаємопов'язаними. Вони мають такі складники:

- результати еволюції суспільства та ті проблеми, які постають на шляху його розвитку, закономірно й об'єктивно впливають на визнання тих чи інших діянь злочинними через встановлені процедури прийняття законів;
- окремі характеристики та проблемні ситуації в суспільстві використовуються політичними силами для криміналізації діянь, суспільна небезпека яких не очевидна, проте суб'єктивно їм необхідна;
- криміналізація діянь використовується як надійний засіб регулювання поведінки людей;
- криміналізовані діяння перетворюються на інструмент вибіркового правозастосування, яке дає змогу використовувати кримінальний закон у політичній боротьбі [1, с. 12].

Тероризму завжди притаманний політизований відтінок, оскільки він проявляється у вигляді політичного насилля, яке здійснюється з метою досягнення політичної мети. Наявність політичної мети відрізняє тероризм від схожих за об'єктивною стороною кримінальних правопорушень.

Саме інформаційний тероризм, на нашу думку, стає новим та ефективним засобом політичного маніпулювання суспільством поряд з інформаційною війною та інформаційною експансією.

Інформаційний тероризм – нове явище, про що свідчить також те, що донедавна в теорії й практиці було прийнято виділяти три основні види терору:

- внутрішній – відповідні дії громадян однієї держави проти співвітчизників на власній території;
- транснаціональний – відповідні дії громадян однієї держави проти співвітчизників на території інших держав;
- міжнародний – відповідні дії груп громадян, єдиних чи змішаних за національним складом, проти будь-яких осіб на території третіх країн [2, с. 163].

Незважаючи на те, що поняття «інформаційний тероризм» відносно нове для українського суспільства, воно перебувало в колі наукових досліджень таких вітчизняних і зарубіжних авторів, як Є.Л. Вартанова, В.В. Яценко, А.А. Сальников, М. Дюмонтє, Дж. Бірда, В.Д. Недільніченко, В.І. Смелянов, В.А. Кульба, В.Ф. Антипенко та інші.

Однак не можна стверджувати, що сутність інформаційного тероризму є дослідженою на достатньому рівні. Більше уваги приділяється все-таки інформаційним технологіям, вивченню кримінально-правової та криміналістичної характеристики тероризму, міжнародному тероризму тощо. На нашу думку, це пов'язано з тим, що суспільство загалом і наукова спільнота зокрема не повною мірою усвідомлюють ті загрози, які несе саме інформаційний тероризм, оскільки він має здебільшого латентний характер, поширюється в специфічному середовищі (сфера його поширення не має кордонів), а отже, має транснаціональний характер.

привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій із тією ж метою.

Відповідно, включення у формулювання кримінального закону словосполучення «інші дії» передбачає досить великий невизначений спектр дій, що ускладнює процес кваліфікації діяння.

Справді, сформулювати ґрунтовне визначення поняття «інформаційний тероризм» досить складно, сьогодні немає загально визнаної дефініції цього явища. Однак спроби виправити таку ситуацію робилися. Так, О.А. Українська вважає, що інформаційний тероризм можна визначити як форму негативного впливу на особистість, суспільство та державу всіма видами інформації, або, інакше кажучи, маніпулювання суспільною свідомістю за допомогою інформаційних технологій для досягнення певних цілей [3].

М.П. Стрельбицький і С.Л. Саржан пропонують розглядати це поняття в двох аспектах. У широкому розумінні це маніпулювання суспільною свідомістю шляхом масового поширення неправдивої та сфабрикованої інформації з метою створення напруженості в суспільстві, нестабільності, хаосу, спрямованих на реалізацію політичних чи економічних цілей в інтересах терористів. У вузькому розумінні це кібератаки на інформаційні системи, що працюють у контурах управління державними й соціально важливими технологічними об'єктами та системами (атомними чи гідроелектростанціями, банками, хімічним виробництвом, авіацією та іншими видами транспорту тощо), з метою виведення їх із ладу, спричинення економічних, екологічних та інших катастроф [4, с. 220–221].

В.В. Остроухов пропонує розглядати інформаційний тероризм як небезпечні діяння з інформаційного впливу на соціальні групи осіб, державні органи влади й управління, пов'язані з поширенням інформації, яка містить погрози переслідуванням, розправою, вбивствами, а також спотворення об'єктивної інформації, що спричиняє появу кризових ситуацій у державі, нагнітання страху та напруги в суспільстві [5, с. 136].

Під час аналізу наведених визначень можна виділити основну мету інформаційного тероризму – інформаційний вплив на масову свідомість. І цей вплив, як правило, здійснюється в тих сферах, де проголошуються різні ідеї й погляди, є певна їх боротьба (наприклад, у філософській, правовій, релігійній, політичній тощо). При цьому мета досягається за допомогою інформаційних технологій.

Крім того, варто зазначити, що це найбільш швидкий та ефективний гібридний політико-правовий спосіб управління як окремою людиною, так і групою людей, суспільством, державою в особі державних органів. У цьому контексті необхідно погодитись із тезою К. Клаузевіца про те, що тероризм – це метод ведення війни, політики та пропаганди одночасно.

З огляду на специфіку сучасного суспільства й доступність інформаційних технологій політики у своїй діяльності дедалі частіше використовують для досягнення своїх політичних цілей методи інформаційної боротьби. Це дає їм змогу суттєво збільшити ефективність своєї діяльності за такими напрямками:

- пошук грошей;
- фінансування проєктів;
- пропаганда своїх цілей;
- збір інформації;
- оперативність, масштабність впливу на свідомість;
- поширення матеріалів інформаційного, пропагандистського характеру;
- координація діяльності політичних груп та обмін інформацією для вирішення загальних завдань;
- збільшення можливостей обміну складною комплексною інформацією;
- дискредитація політичних опонентів;
- створення нестабільності в суспільстві;

– програмування поведінки людей тощо.

На підставі аналізу спеціальної літератури можна зробити висновок, що інформаційний тероризм прийнято поділяти на види.

Так, наприклад, Т.Л. Тропіна виділяє два види кібертероризму:

- а) здійснення за допомогою комп'ютерів і комп'ютерних мереж терористичних дій;
- б) використання кіберпростору у своїх цілях терористичними групами, проте не задля здійснення терактів [6].

Ми також пропонуємо виділити два види інформаційного тероризму. Перший – інформаційно-психологічний тероризм, який являє собою вплив на свідомість людини за допомогою можливостей засобів масової інформації (далі – ЗМІ), тобто терористи звертаються до суспільства за допомогою друкованих видань, радіостанцій, телеканалів, інтернет-медіа.

При цьому ЗМІ можна вважати найбільш зручним, швидким і найбільш поширеним засобом поширення інформації терористичного змісту. Крім того, варто мати на увазі, що інформація, яка поширюється сучасними ЗМІ, не підлягає цензурі, вони у своїй діяльності користуються одним із досягнень демократичного устрою – свободою слова, що гарантована Конституцією України. Цей фактор також може використовуватись терористами з огляду на комерційний характер їх діяльності та знаходження у власності політиків, бізнесменів тощо.

Тому вважаємо за доцільне внести пропозицію щодо законодавчого обмеження поширення інформації, виготовленої у вигляді письмового тексту, відео- й аудіоряду, якщо вона провокує насилля та порушення прав і свобод людини. Звісно, таке обмеження може мати місце тільки після проведення відповідного експертного дослідження із застосуванням лінгвістичних і психологічних знань.

Однак при цьому можуть виникнути труднощі у вигляді певної політичної, релігійної заангажованості спеціалістів, яким може бути доручено проведення дослідження. Тому, на нашу думку, варто уникати залучення до подібних досліджень представників громадських організацій певної спрямованості, релігійних, політичних організацій тощо. Крім того, для забезпечення повноти й об'єктивності дослідження необхідно призначати комплексну експертизу, включити до складу експертів не залежних одне від одного осіб та формувати висновки на підставі зіставлення їхніх думок.

ЗМІ є не просто суб'єктами впливу на масову свідомість, а ключовим інструментом, за допомогою якого проходить безпосереднє її формування. ЗМІ повинні виконувати функції посередника між джерелами інформації (органами державної влади, громадськими організаціями, політичними партіями) та її споживачами (громадянами) [7].

Другий вид інформаційного тероризму – це інформаційно-технічний тероризм, який здійснюється, як правило, за допомогою використання спеціальної комп'ютерної техніки та може знаходити прояв у таких діях, як пошкодження ліній зв'язку, телекомунікаційних мереж і систем, викрадення, перекручення інформації, знищення баз даних тощо. Обов'язковим наслідком таких дій має бути створення небезпеки загибелі людей, заподіяння шкоди здоров'ю, майну, тобто вони мають бути спрямовані на порушення відчуття безпеки, залякування населення тощо.

Наведене дає можливість зробити висновок про те, що інформаційні, комп'ютерні технології під час здійснення інформаційного тероризму мають подвійний характер. З одного боку, вони є об'єктом посягання (наприклад, під час вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 361 Кримінального кодексу України «Несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку»), а з іншого – як знаряддя злочину, що використовується терористами (наприклад,

під час вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 361¹ Кримінального кодексу України «Створення з метою використання, розповсюдження або збуту, а також розповсюдження або збут шкідливих програмних чи технічних засобів, призначених для несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку»).

І допомогти відмежувати інформаційний тероризм від інших його видів та інших кримінальних правопорушень знову допомагає мета його здійснення.

Бурхливий розвиток інформаційних технологій сприяв тому, що політики отримали новий інструмент впливу на свідомість людей – віртуальну реальність, яка розширює можливості маніпулювання шляхом нав'язування нових цінностей та ідеалів і формування віри в те, що особа сама сформувала такі погляди у своїй свідомості.

Особливу роль під час використання вказаного методу відіграє мережа Інтернет, оскільки вона має досить широку аудиторію (більшу порівняно зі ЗМІ) та практично необмежені можливості поширення інформації. Саме це привернуло увагу також політичних груп, які за допомогою глобальної мережі вирішують основне завдання – забезпечення найбільшого охоплення аудиторії та доведення до неї інформації без цензури й швидко.

Ще однією особливістю інформаційного тероризму є те, що його прояви перебувають за межами кримінальної відповідальності, на відміну від кримінально караних діянь, які прийнято називати комп'ютерними злочинами, оскільки ці дії за своєю суттю можуть і не бути порушенням закону, проте завдавати шкоди як окремим членам суспільства, політичним об'єднанням, так і державі загалом.

Відповідно, такий вид тероризму здається менш небезпечним явищем, проте це лише на перший погляд. Насправді дезінформація суспільства, дискредитація органів влади мають більш тяжкі наслідки. Наприклад, поширення через ЗМІ неправдивої інформації може налаштувати громадян проти діяльності органів державної влади та спонукати їх до прийняття поглядів терористичних організацій, що може призвести до більш радикальних проявів.

Головною небезпекою цього виду тероризму є те, що в ньому, на відміну від класичного теракту, стають можливими для застосування донині невідомі терористичні технології, які безпосередньо здійснюють залякуючий вплив на масову свідомість. Зброя в цьому випадку також не є традиційною – інформаційні, соціальні технології. Наприклад, широкого поширення набули сайти терористичного спрямування. Саме на них викладаються новини та інші відомості (матеріали) дезінформуючого характеру, які мають сформувати в споживачів такої інформації (населення) відчуття небезпеки, незахищеності, беспорядності, безвихідності, паніки.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що тероризм набув глобального поширення, охопивши й кіберпростір.

На жаль, це явище не повною мірою вивчене. Відповідно, відсутні доречні рекомендації щодо розслідування та протидії цьому різновиду злочинної діяльності. Однак динаміка й багатогранність інформаційного тероризму унеможлиблює формальний підхід до формування надійних заходів боротьби та запобігання цьому наднебезпечному явищу.

Вирішення проблеми інформаційного тероризму, на нашу думку, полягає не лише в застосуванні превентивних заходів, спрямованих на виявлення терористичних атак в інформаційному просторі, причин та умов їх здійснення, а й у ретельній роботі щодо

контролю діяльності ЗМІ². Саме такий комплекс дій має забезпечити ефективність протистояння правоохоронних органів інформаційному тероризму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пудовочкин Ю.Е. Проблемы политического в преступлении и преступного в политике. *Библиотека криминалиста*. 2013. № 2(7). С. 5–16.
2. Телешун С.А. Сучасний тероризм – українські реалії. Окремі політико-правові зауваження. *Політичний менеджмент*. 2005. № 1. С. 163–169.
3. Украинская О.А. Феномен информационного терроризма в современном обществе. URL: <http://www.crime-research.org>.
4. Стрельбицький М.П., Саржан С.Л. Соціальні передумови (юридичні факти) інформаційного тероризму та кіберзлочинів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2014. № 2. С. 217–226.
5. Остроухов В.В., Петрик В.М. До проблеми забезпечення інформаційної безпеки України. *Політичний менеджмент*. 2008. № 4. С. 135–141.
6. Тропина Т.Л. Киберпреступность и кибертероризм. URL: <http://www.crime-research.org>.
7. Остроухов В.В. Засоби масової інформації та неурядові організації як засіб впливу на інформаційний простір. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/51952-rozdl-1-zasobi>.

REFERENCES

1. Pudovozkin, Yu.E. (2013), “Problems of political crime and crime in politics”, *Biblioteka kryminalista*, vol. 2(7), pp. 5–16.
2. Telechun, S.A. (2005), “Contemporary terrorism is Ukrainian reality. Some political and legal remarks”, *Politychy menedgment*, vol. 1, pp.163–169.
3. Ukrainskaya, O.A. (2015), “The phenomenon of information terrorism in modern society”, available at: <http://www.crime-research.org>.
4. Strelbizkii, M.P. and Sarzhan, S.L. (2014), “Social preconditions (legal facts) of information terrorism and cybercrime”, *Visnik Luhanskoho detzavnoho universitetu vnutrichnikh sprav im. E.O. Didorenka*, vol. 2, pp. 217–226.
5. Ostrouhov, V.V. and Petryk, V.M. (2008), “The problem of ensuring information security of Ukraine”, *Politychy menedgment*, vol. 4, pp.135–141.
6. Tropina, T.L. (2012), “Cybercrime and cyberterrorism”, available at: <http://www.crime-research.org>.
7. Ostrouhov, V.V. “Mass media and non-governmental organizations as means of influence on the information space”, available at: <http://westudents.com.ua/glavy/51952-rozdl-1-zasobi>.

² Це потребує прийняття вдосконалених нормативних актів, які врегулюють питання свободи слова в засобах масової інформації в контексті боротьби з проявами інформаційного тероризму. Крім того, є потреба в організації міжнародного співробітництва в галузі забезпечення інформаційної безпеки, оскільки інформаційний тероризм є явищем, яке не має кордонів.

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2018-1-16>

УДК 343.195 (091) (477)

ПРО ВИТОКИ ІНСТИТУТУ СУДУ ПРИСЯЖНИХ (ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)

Узунова О.В., к.ю.н., доцент

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
chornenkaya@ukr.net*

Калюга К.В., к.ю.н.

*Класичний приватний університет, вул. Жуковського, 70-Б, м. Запоріжжя, Україна
karina-kaljuga@rambler.ru*

Стаття присвячена комплексному дослідженню історичних етапів становлення та моделі побудови інституту суду присяжних в Україні й досвіду іноземних держав. Автори характеризують зміст і сутність досліджуваного поняття й аналізують моделі інституту суду присяжних. Розглянуто особливості виникнення та розвитку інституту суду присяжних на етапі його зародження. Також висвітлено передумови створення в Україні найбільш оптимальної (щодо реалізації й традицій українського народу та викликів сьогодення) моделі інституту суду присяжних.

Ключові слова: вердикт присяжних, кримінальний процес України, правосуддя, присяжний, процесуальна участь професійного судді в суді присяжних, професійний суддя, система кримінального судочинства, статус, суд присяжних, судова реформа, судова система.

ABOUT THE BEGINNINGS OF THE INSTITUTE OF THE JURY TRIAL (HISTORICAL ASPECT)

Uzunova O.V., Kaliuga K.V.

*Zaporizhzhya national university, str. Zhukovskogo, 66, Zaporizhzhya, Ukraine
chornenkaya@ukr.net*

*Classical Private University, str. Zhukovskogo, 70-B, Zaporizhzhya, Ukraine
karina-kaljuga@rambler.ru*

The article is devoted to the comprehensive study of the historical stages of formation and the model of the construction of the institute of the jury in Ukraine and the experience of foreign states. The authors characterize the content and essence of the concept under study and analyze the models of the jury trial institution. The peculiarities of the emergence and development of the jury trial institute at the stage of its origin are considered. Also, the preconditions for creation of the model of the institute of the jury are highlighted in Ukraine (the realization and traditions of the Ukrainian people and nowadays' challenges) in Ukraine.

At the normative level of legislation of different states, the definition of "jury" has both common features and a number of differences. Thanks to their efforts the system, which we used to call the mechanism of protection of human rights, has begun to emerge.

For better understanding of the idea of the jury and its significance, let us note the key (for most states, which is inherent in this institution) principles that are:

- 1) jurors are usually citizens of the state;
- 2) act as peculiar elements of the judiciary and its carriers;
- 3) through them the desire of the people to involve it in the administration of justice is realized;
- 4) their powers are clearly distinguished in state legal acts (in certain cases, this institution is devoted to a number of norms, in particular, in Spain, the law on the trial of jurors (1995).

A person (national) as a representative of the people acquires (in accordance with the specified procedure of selection) the status of a juror. Exceptionally, individuals who are endowed with jurors status form a jury. Accordingly, an understanding of the judge as a civil servant (belonging to the court as the institution of the state) must be perceived at the level with the understanding of the judge as a person (national) who has a spectrum of judicial powers (public representative) in the administration of justice in the state.

The jury trial as an institution today already has clear forms of construction and operation in different countries. Nevertheless, both scholars and practitioners recognize that it needs further improvement that

could adapt it to national traditions (in the case of countries where this institute is an innovation) and modern challenges.

From the time of its formation to the present days it has been decided in the science to distinguish the key periods of development and certain models of construction.

World history knows three basic periods that characterize the creation of this institute and the corresponding periods of the model:

- the period of origin (occurrence in the Ancient times, is an ancient model of construction);
- jury trials of the Middle Ages (transitional model);
- period of establishment of the jury in the classical sense (classical model).

At the international level, the main mechanism responsible for human rights is the human rights mechanism and all the organizational and legal forms of its functioning. Also, of course, valuable for civilization is the property of the establishment, functioning and development of the jury trial. It provides some harmony and unity between government and citizens. His history and progression are reflected in the various and specific characteristics of the related models of the jury trial. The basic models for building such a phenomenon as the jury are the "cornerstone" for reproducing classical ideas about this institution, taking into account the national peculiarities of each state.

The formation of the Ukrainian jury trial still requires further normative improvement and adaptation in accordance with Ukrainian historical common traditions.

Key words: deliverance of trial, criminal process of Ukraine, justice, juror, procedural participation of professional judge in jury, professional judge, system of criminal justice, status, jury trial, judicial reform, judicial system.

Брак довіри суспільства до системи судочинства має негативні суспільні та політичні наслідки в усіх державах і в Україні в тому числі. Актуальним в умовах сучасної судової реформи в Україні є питання відкритості судів для громадськості. У зазначеному контексті суд присяжних [1], який покликаний відновити довіру суспільства до справедливого судочинства та здійснювати правосуддя шляхом неупередженого розгляду справи представниками громади, розглядається як альтернативне нововведення на противагу застарілій закритій формі судочинства. Сам інститут суду присяжних в Україні повинен відповідати потребам часу, історичним особливостям української політико-правової думки та черпати іноземний досвід.

Через багаторічну традицію існування, виокремлення й формування базових моделей і щораз більше розповсюдження в різних державах світу інституція суду присяжних привертала увагу великої кількості науковців, які її досліджували й характеризували, зокрема таких як А. Бандурович, О. Банчук, В. Бігун, С. Вікторський, Л. Владимиров, А. Войнарович, Л. Ганевич, І. Гловюк, Г. Грос, Ю. Грошевий, Г. Гусе-Глунок, С. Іваницький, О. Капліна, Л. Карнозова, М. Карпенко, Р. Качур, Ф. Куйбіда, А. Кістяківський, Н. Ковалев, М. Ковальова, А. Коні, К. Кротевич, О. Кучинська, Л. Лобойко, П. Люблінський, А. Маланюк, В. Маляренко, Е. Митрофанов, К. Міттермайер, Т. Нешик, В. Нор, В. Попелюшко, С. Прилуцький, О. Прокопенко, І. Русанов, В. Случевський, А. Солодков, П. Стебельський, В. Теремецький, В. Тернавський, В. Тertiшник, І. Фойницький, М. Хавронюк, В. Шишкін, С. Штогун, В. Щерба, О. Яновська [2–16] та інші.

Щоб з'ясувати вимоги до сучасного стану інституту присяжних і ставлення до застосування на практиці спільноти, ми не можемо оминати огляд витоків та історичних передумов його існування в минулому закордоном і на теренах України.

Зважаючи на необхідне подальше вдосконалення судової системи та адаптацію її до світового рівня розвитку, а також підвищення рівня довіри (насамперед громадян України) до неї, вона потребує дедалі більшого унормування на рівні законодавчих актів і досягнення якісного рівня застосування на практиці.

У мовах людського спілкування існує чимала кількість основоположних тверджень, на основі яких побудовані цілі системи знань різного спрямування. На базі їх використання твориться сучасна медицина, технічна наука і практика, соціологія, нанотехнологічні

здобутки, а також відображаються побудова та функціонування того механізму, який забезпечує функціонування, розвиток і безпеку як одиниці (людини), так і спільності (суспільства, певних суспільних категорій тощо).

Надаючи належне всім наукам, дисциплінам і прикладній практиці, можемо сказати, що все ж державотворчі та правотворчі процеси забезпечують відповідні режими й умови для подальшого функціонування та розвитку людей.

Наука державознавства нагромадила увесь досвід вдалих і не цілком вдалих спроб співіснування людей. На основі історичного досвіду сформований понятійний апарат, механізми побудови владних структур, ми маємо чітке усвідомлення необхідної участі людей (здебільшого пасивної, тобто представницької; у деяких випадках активної, тобто прямого волевиявлення народу) в житті держави.

Правознавство ж має безупинно стояти на захисті людини, її прав та інтересів. Сучасний стан різних прогресивних правових механізмів і структур, як правило, сформувався під впливом тих чи інших утисків одних стосовно інших. Історія знає численні (багатотисячні, мільйонні) втрати людей під впливом бажання певних мас жити краще та панування над іншими. Незабутими залишаються й численні прагнення й намагання супротиву. Адже саме завдяки їхнім зусиллям і почала формуватися система, яку ми сьогодні звикли називати механізмом, що слугує захистом прав людини [17, с. 62–65].

Правам людини присвячені численні нормативно-правові акти, серед яких основними все ж залишаються Загальна декларація прав людини (1948 р.), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.) та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.). А от безпосередній і практичний захист прав людини покладено на різного роду структури та організації. Сьогодні на міжнародній і європейській правовій арені – це Організація Об'єднаних Націй, Рада Європи, яка підтримує функцію захисту прав людини, й Організація з безпеки і співробітництва в Європі.

Механізм, що створений навколо поняття прав людини, є найбільш масштабним і вагомим. Під час його детальнішого розгляду ми зможемо побачити, як на захисті людини стоїть група наділених відповідними владними повноваженнями людей (чи то державні структури та їхні посадовці, чи то представники міжнародних структур). Відповідно, і громадськість теж у вигляді певних структур є засобом захисту людини.

Коли ж можлива реальна дія людини стосовно іншої людини у правовому полі, прийнято виокремлювати декілька механізмів, серед яких є інститут суду присяжних. Він є непоодиноким явищем і пройшов апробації через століття й розповсюдився в різні держави та правові механізми. А це свідчить про його позитивну роль у функціонуванні держави (більша відкритість судової влади, а відповідно, й довіра до судочинства), суспільства (розуміння караності, елемент довіри до суду), людини (більше розуміння людини людиною, поєднання гуманних і справедливих аспектів).

Визначивши користь інституту в загальних рисах, варто зупинитись на розгляді основних понятійних засад (ними є тлумачення слова, його походження, ознаки, що його характеризують, стосунок до певного механізму й роль у відповідній правовій системі).

Так, почувши слово «присяжний», зазвичай пересічна людина може асоціювати його з певним явищем, що пов'язане з присягою (вважають присяжний – людина, що приймає присягу). І дійсно, відповідно до тлумачного словника, «присяжний» трактується як «той, що прийняв присягу». Але варто акцентувати увагу на тому, що не всі, хто приймає присягу, є членами суду присяжних.

Практика різних держав свідчить, що присягу приймають й інші учасники процесу. Так, є держави, де присягу приймають свідки, перекладачі, мирові судді. Традиція ж присягати у правдивості своїх подальших висловлювань сягає імператорських часів. Саме тоді

вважалось, що людина, маючи страх Божої справедливості й суду, присягнувши, буде вірна правдивості або ж зазнає кари Всевишнього.

У слов'янських державах людей, що є суддями в суді присяжних, звикли називати власне присяжними. Це слово поширене як у мовленні, так і в законодавчій базі. Проте в значній кількості європейських держав й однозначно в США сталим є термін «журі». Це слово має латинське походження, а основи інституту присяжних запозичені з Англії; латинською означає «принести клятву, клястися», а від нього ж пішло слово «журі», що означає колегію присяжних засідателів, які мають власну функцію в розгляді справи, яким і передбачається участь у розгляді справи й винесення рішення (кримінальний, цивільний процес) [18, с. 38–41].

На нормативному рівні законодавства різних держав визначення «присяжний (журі)» має як спільні риси, так і низку відмінностей. Саме завдяки їхнім зусиллям і почала формуватися система, яку ми сьогодні звикли називати механізмом, що слугує захистом прав людини.

Для більшого розуміння ідеї інституту присяжних і значення особи присяжного виокремимо ключові (для більшості держав, яким притаманний цей інститут) засади, якими є такі:

- 1) присяжними зазвичай є громадяни держави;
- 2) є своєрідними елементами судової влади та її носіями;
- 3) через них реалізується прагнення народу щодо залучення його до здійснення правосуддя;
- 4) їхні правомочності чітко виокремлені в державних нормативно-правових актах (у певних випадках цьому інституту присвячено низку норм, зокрема в Іспанії діє Закон про суд присяжних (1995 р.)).

Цей перелік є лише узагальненим, адже інститут суду присяжних у певних державах має багатолітню традицію (Франція – 1791 р., Німеччина – 1848 р., Австро-Угорщина (сучасна Австрія) – 1873 р.), а в деяких – лише зароджується та формується (Україна – 1996 р., Іспанія – 1995 р., Російська Федерація – 2004 р., Казахстан – 2007 р.). Запровадження ж єдиних положень щодо суду присяжних у всіх державах не принесе позитивних змін, а радше буде суперечити чинним правовим режимам [19, с. 20].

Людина (громадянин) як представник народу набуває (за визначеною процедурою відбору) статусу присяжного. Виключно особи, що наділені статусом присяжного, формують суд присяжних. Відповідно, розуміння судді як державного службовця (належного до суду як інституту держави) має сприйматись на рівні з розумінням судді як особи (громадянина), яка наділена спектром суддівських повноважень (представник громадськості) у здійсненні правосуддя в державі.

Зазвичай у нашому суспільстві прийнято оцінювати речі, явища, людей, порівнюючи їх із чимось схожим, із тим, що мають інші. Ми порівнюємо своє з тим, що є чи у брата, чи в подруги, чи в сусіда, чи «більше добро» в сусідній області. І неодмінно ми оцінюємо держави-сусіди, їхній рівень розвитку та благополуччя як в енні кількість вищій, аніж той, що є в нас. Ця оцінка останнього є виправданою реальними показниками.

Але не варто забувати, що всі прогресивні здобутки мають свою історію з докладеними зусиллями, падіннями та успіхами.

Суд присяжних як інститут сьогодні вже має чіткі форми побудови та функціонування в різних державах. І попри це, як науковці, так і практики визнають, що він потребує подальшого вдосконалення, яке б змогло адаптувати його до національних традицій (у випадках держав, де цей інститут є нововведенням) і сучасних викликів.

З часу його становлення до сьогодні в науці прийнято виокремлювати ключові періоди розвитку та певні моделі побудови.

Світова історія знає три базові періоди, що характерні для творення цього інституту й відповідні періодам моделі:

- період зародження (виникнення в Античні часи; становить античну модель побудови);
- суд присяжних епохи середньовіччя (перехідна модель);
- період становлення суду присяжних у класичному розумінні (класична модель).

Історично побудова праобразу сучасного розуміння суду присяжних сягає стародавніх часів. Її започаткування можна ототожнювати з так званою Античною демократією й упровадженням реформа Солона (архонт, 594 р. до н.е.). Одним із елементів у його реформуванні стало впровадження нових органів державної влади, тобто Ради чотирьохсот і суду присяжних. Суд присяжних уважався найбільшим виявом відкритості державної влади часів Афінської демократії правління Солона. Саме цей елемент, уведений під час реформування, став найбільш демократичним здобутком цього періоду. Представниками суду присяжних могли стати навіть найбідніші з народу. Влада створила умови для неможливості підкупу присяжних (він налічував 501 особу) [20].

У наступному періоді (перехідна середньовічна модель) виокремлюються англійці та французи, адже саме на теренах їхніх держав формується прототип сучасного інституту присяжних. Сучасні науковці в більшості надають першість у побудові цього інституту саме англійцям. Але існують непоодинокі твердження, що обстоюють право французів зватись «зачинателями» інституту суду присяжних. Об'єднувальна риса французького та англійського типів являє собою безпосередню участь громадськості у вирішенні спірного питання.

Розглядаючи Францію, варто зазначити, що суд присяжних дещо по-іншому найменувався. Ідентична його назва того періоду являла інститут журату (клятвені завірення): кількість – 12 чоловіків; припускалось, що вони можуть знати «події» справи; спершу у справі вони виступали свідками, згодом (після клятви) приступали до вирішення справи по суті; по-перше, у судовому процесі журати виносили вердикт у справі; по-друге, на основі цього вердикту судді ухвалювали рішення по справі; усі приватні справи належали до розгляду за участі журат.

Наприклад, інститут суду присяжних в Англії характеризувався так. Присяга очищення, що стосувалася питання вини обвинуваченого. Було два способи довести свою невинуватість. Перший полягав у тому, щоб обвинувачений зміг знайти дванадцять осіб, які могли б, давши клятву, підтвердити його невинуватість. Другий визначався «судом божим» (тобто ордаліями). Присяжні теж, як і у Франції, могли поєднувати роль і присяжного, і свідка по справі.

Судді, що здійснювали судову владу на постійній основі, працювали в тісній співпраці з тимчасово залученими суддями з громадськості. Цей факт є спільним для функціонування суду присяжних як в Англії, так і у Франції. Традиція діяльності цього інституту у Франції упущена. Водночас в Англії вона була безперервна й інститут суду присяжних функціонує й сьогодні.

В Англії створено структуру суду присяжних, а саме так зване велике журі (23 особи) та мале журі (12 осіб). Велике журі складалось з представників графства. До малого журі входили особи, які були більш дотичні (жили поблизу) до місця злочину або особи обвинуваченого (були з ним представниками однієї сотні).

В Англії в подальшому суд присяжних поширив дію на цивільне судочинство та кримінальне.

Найбільшої схожості до сучасного виду інститут суду присяжних набув у період формування та функціонування класичної моделі.

Насамперед Велика Хартія Вольностей позбавила народ певних страждань, пов'язаних зі свавіллям влади. Позитивні рухи цього нормативно-правового акта відобразились і в інституті суду присяжних. Наприклад, у статтях 38 і 39 цього документа зазначено, що чиновникам корони забороняється чинити зумисні дії щодо свободи вільної людини та її

майна. Притягнути особу до відповідальності можна не інакше як на підставі закону та доведених обвинувачень і за законним вироком рівних особі громадян.

Інші зміни та нововведення інституту суду присяжних цього періоду. Присяжні могли обиратись лише з лицарів графства (раніше обирались із сотень). Вони складали урочисту присягу й карались за її недотримання. Установлено обов'язковість одностайності вердикту (навіть якщо один присяжний був іншої думки, рішення більшості не визнавалось). Залишилась норма з минулих моделей, що присяжні приймають вердикт, на основі якого суддя виносить рішення. Професійний суддя мав право роз'яснювати закон присяжним (проте на практиці це розглядалось як можливість судді вплинути на вердикт присяжних). Коли присяжні не дослухались до роз'яснень і настанов судді, вони карались штрафом або позбавленням волі (що згодом було скасовано). Присяжні залишились досить необізнаними у правовому полі [21].

У світовій історії склалося уявлення про присяжних як неодмінний атрибут, що забезпечує довіру до судової влади. Допоки цей інститут не було включено у правові основи держави, залучення до здійснення правосуддя представників громадськості вважалося як дослухання до порад розумних і почесних осіб.

Зі схожих думок почалось зародження інституту суду присяжних на українських теренах або теренах держави, під владою якої перебувала Україна в певний період у XV столітті.

У «Судебнику» 1497 року зазначалось: будуть слухатись найбільш важливі справи, обов'язково присутніми мають бути «староста та кращі і добрі люди», без яких «суду не чинити».

У Новгороді в 1533 році присяжних було прийнято називати цілувальниками (розумілись добрі люди, що давали клятву, цілуючи хрест). Вони вибирались жителями Новгорода в кількості 48 осіб. Засідати в суді щомісяця могли лише 4 особи. Існувало таке повір'я, що застерігало присяжних, а саме «в суді сидіти і правду стерегти».

У класичному розумінні інституту суду присяжних історія його виникнення в Україні має початок із 1864 року. Саме тоді він став чи не найпрогресивнішим у Російській імперії того часу. У той час присяжні обирались зі списків місцевих жителів (незалежно від стану); вік повинен був становити від 25 до 70 років; обов'язковою умовою було проживання в цій місцевості щонайменше 2 роки.

Ніяким чином не могли стати присяжними духовенство (священники, монахи), військовослужбовці, учителі, особи, що здобувають приватну освіту, і жінки. Редагувати список і викреслювати небажаних кандидатів у суд присяжних міг губернатор. Люди, які боролись за впровадження цього інституту часів царської Росії, стверджували, що в суді присяжних усі повноваження між постійно діючими суддями й тимчасовими суддями як представниками громадськості є розділені, що обмежує свавілля суддів.

Нормативне відображення інституту суду присяжних теж отримав у Статуті кримінального судочинства й Уставі про покарання.

У подальшому засади цього інституту не мали активного реального впровадження в життя держави в період Центральної Ради, Гетьманату, Директорії та ЗОУНР. Це зумовлено короткою тривалістю існування цих державних утворень і неможливістю впровадження й налагодження за такий короткий час цього інституту [22, с. 178–180].

На основі вищевикладеного можна зробити такі висновки. Виходячи з багаторічних спроб народу певною мірою бути присутнім у здійсненні судочинства, під впливом несправедливих (згодом незаконних) ущемлень людини на основі певних ознак (расових, релігійних, тендерних, мовних, культурних, політичних, класових), ознак, коли є можливість одним людям вирішувати (на владних підставах) долю інших людей (винесення судових рішень, прийняття рішення про депортацію), людство усвідомило необхідність створення мережі (системи) засобів, структур, які основною функцією визначають захист базових і насамперед

невід'ємних прав людини (життя, гідність, честь). На міжнародному рівні основним механізмом, що відповідає за захист людини, є механізм прав людини й усі організаційно-правові форми його функціонування. Також, безумовно, ціннісним надбанням для цивілізації є утвердження, функціонування та розвиток інституту суду присяжних. Він забезпечує певну гармонію та єдність між державною владою і громадянами. Його історія й поступовість відображена у вигляді різних і певними характеристиками пов'язаних моделей інституту суду присяжних. Базові моделі побудови такого феномена, як суд присяжних, слугують «наріжним каменем» для відтворення класичних уявлень про цей інститут з урахуванням національних особливостей у кожній державі.

Становлення українського суду присяжних ще потребує подальшого нормативного вдосконалення та адаптації відповідно до українських історико-побутових традицій. Отже, в інституту присяжних є потенціал як інструменту налагодження стосунків народ-держава.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тертишник В.М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. 15-те вид., доповн. і перероб. Київ: Правова Єдність, 2018. 854 с.
2. Солодков А.А. Теоретичні основи та практика здійснення провадження в суді присяжних в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків, 2015. 20 с.
3. Атаманова Н.В. Компетенція та діяльність суду присяжних у правобережній Україні за судовими статутами 1864 року. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Випуск 5. Т. 1. С. 11–15.
4. Быков В.М., Митрофанов Е.Н. О расширении прав присяжных заседателей. *Российская юстиция*. 2009. № 3. С. 9–10.
5. Войнарович А.Б. Участь народу в здійсненні правосуддя у кримінальних справах за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Львів, 2011. 204 с.
6. Волоско І.Р. Суд присяжних в Україні: особливості формування та діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Львів, 2017. 20 с.
7. Гловюк І.В. Вердикт присяжних: *delegeferenda*. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 5. С. 358–361.
8. Карпенко М.І., Бандурович А.В. Суд присяжних в Україні. *Юридична наука*. 2013. № 6. С. 53–58.
9. Ковалев Н.Н. Особенности организации суда присяжных в зарубежных странах. *Вестник клуба присяжных*. 2008. № 1. С. 32–39.
10. Романюк Т. Не зовсім присяжні. *Віче*. 2013. № 15. С. 20–21.
11. Русанова І. Становлення суду присяжних в Україні: деякі міркування. *Право України*. 1999. № 7. С. 71–73.
12. Соловей В. Переваги та недоліки створення інституту суду присяжних в Україні. *Аналітика*. 2012. № 3 (117). С. 88–89.
13. Солодков А.А. Теоретичні основи та практика здійснення провадження в суді присяжних в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків, 2015. 219 с.
14. Тертишник В. Суд присяжних: суть ідеї, історичний досвід та актуальні проблеми сьогодення. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 11. С. 123–126.
15. Тертишник В.М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. 13-те вид., доповн. і перероб. Київ: Правова єдність, 2017. 824 с.
16. Шишкін В.І. Суд присяжних. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Українська енциклопедія, 1998–2004. С. 894.

17. Мурована І.Я., Гриньків О.О. Права людини: основи теорії і практики. *Молодий вчений*. 2014. № 10. С. 62–65.
18. Митрофанова Е.Н. Поняття присяжного заседателя. *Вестник ЮУрГУ*. 2011. № 19. С. 38–41.
19. Бігун В.С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення: монографія. Київ: Реферат, 2011. 303 с.
20. Афінська демократія. URL: http://pidruchniki.com/1529052758613/pravo/afinska_demokratiya.
21. Суд присяжних як організаційна форма змагального кримінального судочинства. URL: <http://www.bestreferat.ru/referat-210794.html>.
22. Качур Р.П. Ретроспективний огляд становлення суду присяжних в Україні. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. № 10. С. 178–181.

REFERENCES

1. Tertyshnyk, V.M. (2018), *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary of the criminal procedural Code of Ukraine], Pravova Yednist, Kyiv, Ukraine.
2. Solodkov, A.A. (2015), “Theoretical foundations and practice of proceedings in the jury trial in Ukraine”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.09, Kharkiv, Ukraine.
3. Atamanova, N.V. (2014), “Competence and activity of the jury trial in the right-bank Ukraine in accordance with the court statutes of 1864”, *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya Yurydychni nauky*, Iss. 5, Vol. 1, pp. 11–15.
4. Bykov, V.M. and Mitrofanov, E.N. (2009), “About the expansion of the rights of jurors”, *Rossiyskaya yustitsiya*, no. 3, pp. 9–10.
5. Voinarovych, A.B. (2011), “Participation of the people in the administration of justice in criminal cases under the legislation of Ukraine”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.09, Lviv, Ukraine.
6. Volosko, I.R. (2017), “Jury trial in Ukraine: peculiarities of formation and activity”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.09, Lviv, Ukraine.
7. Hloviuk, I.V. (2014), “Jurors’ verdict: delegeferenda”, *Porivnialno-analitychne pravo*, no. 5, pp. 358–361.
8. Karpenko, M.I. and Bandurovych, A.V. (2013), “Jury trial in Ukraine”, *Yurydychna nauka*, no. 6, pp. 53–58.
9. Kovalev, N.N. (2008), “Features of the organization of the jury trial in foreign countries”, *Vestnik kluba prisyazhnykh*, no. 1, pp. 32–39.
10. Romaniuk, T. (2013), “Not quite jurors”, *Viche*, no. 15, pp. 20–21.
11. Rusanova, I. (1999), “The formation of jury trial in Ukraine: some considerations”, *Pravo Ukrainy*, no. 7, pp. 71–73.
12. Solovei, V. (2012), “Advantages and disadvantages of creating a juror institute in Ukraine”, *Analitika*, no. 3 (117), pp. 88–89.
13. Solodkov, A.A. (2015), “Theoretical foundations and practice of proceedings in the jury trial in Ukraine”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.09, Kharkiv, Ukraine.
14. Tertyshnyk, V. (2003), “Jury trial: the essence of the idea, historical experience and current problems”, *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, no. 11, pp. 123–126.

15. Tertyshnyk, V.M. (2017), *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary of the criminal procedural Code of Ukraine], Pravova Yednist, Kyiv, Ukraine.
16. Shyshkin, V.I. (1998), *Sud prysiazhnykh. Yurydychna entsyklopediia: v 6-ty t.* [Jury trial. Legal Encyclopedia: in 6 volumes], Ukrainska entsyklopediia, Kyiv, p. 894.
17. Murovana, I.Ia. and Hrynkiv, O.O. (2014), “Human rights: the fundamentals of theory and practice”, *Molodyi vchenyi*, no. 10, pp. 62–65.
18. Mytrofanova, E.N. (2011), “Concept of a juror”, *Vestnyk YuUrHU*, no. 19, pp. 38–41.
19. Bihun, V.S. (2011), *Filosofia pravosuddia: ideia ta zdiisnennia: monohrafiia* [The philosophy of justice: the idea and implementation: monograph], Vydavnytstvo «Referat», Kyiv, Ukraine.
20. “Athenian democracy”, available at: http://pidruchniki.com/1529052758613/pravo/afinska_demokratiya.
21. “Jury trial as an organizational form of competitive criminal justice”, available at: <http://www.bestreferat.ru/referat-210794.html>.
22. Kachur, R.P. (2013), “Retrospective review of the formation of a jury trial in Ukraine”, *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava*, no. 10, pp. 178–181.

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2018-1-17>

УДК 341.41:341.3 (44+430+73)

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СУЧАСНИМ ВІЙСЬКОВО-КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ФРАНЦІЇ, ФРН І США

Шалдирван П.В., к.ю.н.

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського 66, м. Запоріжжя, Україна
shvp1976@ukr.net*

У статті досліджуються склади злочинів, передбачених сучасним військово-кримінальним законодавством Франції, ФРН і США. Аналізується сучасне законодавство зазначених держав, а саме: Кодекс військової юстиції Франції, Військовий кримінальний закон ФРН, Єдиний кодекс військової юстиції США. Порівняно склади окремих видів злочинів, передбачених військово-кримінальним законодавством мирного часу: дезертирство, самовільне залишення частини, членушкодження, ухилення від військової служби шляхом обману тощо.

Ключові слова: військово-кримінальне законодавство, військові злочини, військовослужбовці, ухилення від військової служби, дезертирство.

COMPARATIVE ANALYSIS OF ELEMENTS OF CRIMES PROVIDED BY THE MODERN MILITARY-CRIMINAL LEGISLATION OF FRANCE, GERMANY AND THE USA

Shaldyrvan P.V.

*Zaporozhia national university, str. Zhukovskiyi, 66, Zaporizhzhya, Ukraine
shvp1976@ukr.net*

The article deals with the composition of the crimes provided by modern military-criminal law in France, Germany and the United States. The modern laws of these states are analyzed, in particular: the Code of Military Justice of France, the Military Criminal Law of the Federal Republic of Germany, the United States Code of Military Justice. Comparative composition of certain types of crimes provided by military-criminal law of peacetime: desertion, unauthorized abandonment of part, self-maiming, evasion from military service by deception, etc.

An integral part of the military-criminal legislation of each state are the rules that establish the responsibility of servicemen for evasion from military service. The struggle against these crimes was carried out at all times and in all peoples since the armed groups of people appeared to serve the function of ensuring the military security of the state.

It has been established that the effectiveness of combating various evasion from military service depends on many factors - from the position of the army in society, including its provision of everything necessary, from the methods of its manning, especially officer personnel, from discipline and law and order in the troops, etc.

Modern states have accumulated a wealth of experience in criminal-law regulation of the military service. Study of this experience, comparison of various options of legal solution of the issue, in order to improve the national military-criminal law, is one of the priority tasks of the military-legal science.

The most dangerous form of evasion from military service is desertion. By imposing strict liability for this crime, legislators of different states have differently formulated the features of this crime, thus extending or restricting the scope of criminal repression against persons who evade military service.

The most convicted servicemen and other citizens form a form of evasion from military service is self-maiming. It can be concluded that from the medical point of view, self-maiming is an artificial damage to various organs or tissues of the body, disruption of the normal functioning of the internal organs, the induction of various diseases, in particular mental disorders. It can also consist in an artificial deterioration or exacerbation of truly existing diseases.

Offenses against the order of subordination and the observance of military honor in the structure of modern military-criminal legislation occupy a special place. In any state, the main purpose of the armed forces is the display of aggression, armed protection of the integrity and inviolability of its territory. Successful fulfillment of this task is connected with the high-quality performance of the servicemen of their duties, undeniable obedience to the subordinate chiefs. In turn, the officers of the army are endowed with full authority over the subordinates and are personally responsible to the state for all aspects of the life and activities of the troops. Failure by servicemen to give orders to them, to command them or to force them to violate their official duties, as well as physical or mental violence against them in all armies of the world and at all times, resulted in strict measures of action, in particular, measures of criminal-legal nature.

Among other crimes, we note that in foreign countries the plunder of military property, in particular weapons and military equipment, as a rule, is included in the system of military-criminal legislation.

Key words: military-criminal law, war crimes, servicemen, evasion from military service, desertion.

Невід'ємною частиною військово-кримінального законодавства кожної держави є норми, що встановлюють відповідальність військовослужбовців за ухилення від військової служби. Боротьба із цими злочинами велася в усі часи й у всіх народів з тих пір, як з'явилися озброєні групи людей, що виконують функцію забезпечення військової безпеки держави.

Особливо актуальна боротьба із цими злочинами в країнах, де існує військовий обов'язок.

Обов'язок громадянина ФРН виконати свій військовий борг закріплений у ст. ст. 24, 26 Конституції ФРН.

Низка інших федеральних законів ФРН, зокрема Закон про військовий обов'язок, а також Дисциплінарний статут розвивають ці конституційні положення. Так, у ст. 7 Закону про статус військовослужбовця йдеться, що «військовослужбовець на строк, пов'язаний із виконанням військових правовідносин, зобов'язаний виконати борг перед державою повною мірою і з повною віддачею сил, ухилення від обов'язків військової служби є злочином і підпадає під дію статті 15 Військово-кримінального закону». Німецький юрист Ф. Бауер у дисертації «Членушкодження й ухилення від військової служби» розглядає різні форми ухилення від виконання військових обов'язків як чинники, які зменшують силу бундесверу [1, с. 36].

Військовослужбовці, скоюючи ці злочини, або порушують режим проходження військової служби, самовільно залишаючи розташування військової частини, або повністю ухиляються від обов'язку проходити військову службу (наприклад, у разі дезертирства). Це вносить елементи дезорганізованості до військ, послаблює їхню боєздатність, призводить до зриву виконання поставлених перед ними завдань.

Ефективність боротьби з різними ухиленнями від військової служби залежить від багатьох чинників – від становища армії в суспільстві, включаючи її забезпечення всім необхідним, від способів її комплектування, особливо офіцерськими кадрами, від дисципліни і правопорядку у військах тощо.

Важливе місце в системі заходів протидії ухиленням від військової служби належить військово-кримінальному законодавству. Сучасні держави накопичили багатий досвід кримінально-правового регулювання порядку проходження військової служби. Вивчення цього досвіду, зіставлення різних варіантів правового рішення питання з метою вдосконалення національного військово-кримінального законодавства належить до пріоритетних завдань військово-правової науки.

Сучасні системи військово-кримінального законодавства (США, Франції, ФРН, України) встановлюють кримінальну відповідальність за такі злочини, пов'язані з ухиленням військовослужбовців від військової служби:

- 1) дезертирство – всі країни;
- 2) самовільне залишення частини (самовільна відсутність) і неявка в строк – усі країни, окрім Франції, де будь-яке самовільне залишення місця служби й будь-яке нез'явлення називаються дезертирством;
- 3) членоушкодження – всі країни;
- 4) ухилення від військової служби шляхом обману (Україна, ФРН, США), зокрема симуляція хвороби (Україна, США), фальсифікація документів (Україна).

Найбільш небезпечною формою ухилення від військової служби є дезертирство. Установлюючи сувору відповідальність за цей злочин, законодавці різних держав неоднаково сформулювали ознаки цього злочину, розширюючи або звужуючи тим самим сферу кримінальної репресії проти осіб, що ухиляються від проходження військової служби.

У Франції в основу визначення дезертирства покладена формальна ознака – термін відсутності військовослужбовця в частині. При цьому законодавець вважає за дезертира будь-якого військовослужбовця, який самовільно залишив військову частину. Відповідно до ст. 398 Кодексу військової юстиції 1982 р. (далі – КВЮ), дезертирами всередині країни в мирний час визнаються:

- 1) після шести днів зафіксованої відсутності будь-який військовослужбовець, без дозволу військового відряджання відсутній у своєму підрозділі, на базі, на кораблі або у військовому чи цивільному госпіталі, де проходить курс лікування, або в пенітенціарній (тюремній) установі, де він був заздалегідь підданий арешту;
- 2) військовослужбовець, що діє самостійно, чие завдання, відпустка або звільнення закінчилося та який через 15 днів (2 тижні) наступної доби не прибуде в частину або підрозділ, на базу або в казарму;
- 3) військовослужбовець, без дозволу відсутній на момент відправлення військового корабля або повітряного судна, до якого він приписаний або на борт якого він узятий, якщо він не з'явиться до закінчення відстрочення.

Інший принцип визначення дезертирства діє у ФРН. Відповідно до ст. 16 Військового кримінального закону ФРН (далі – ВКЗ), дезертиром визнається військовослужбовець, який самовільно залишив свій підрозділ або службові обов'язки з метою повного ухилення від проходження військової служби, незалежно від терміну, що залишився до закінчення обов'язків щодо виконання військових правовідносин. Цей злочин є вчиненим, якщо військовослужбовець самовільно залишив підрозділ з метою повного ухилення від військової служби, незалежно від того, скільки часу він перебував поза частиною. ВКЗ ФРН містить також важливе положення, яке на кваліфікацію діяння не впливає, коли воно було здійснене

– на початку терміну, пов'язаного з військовими правовідносинами, або в кінці цього терміну [2, с. 42].

Сучасне військово-кримінальне законодавство разом з основним складом дезертирства передбачає інші склади цього злочину, як при пом'якшувальних обставинах, так і кваліфіковані.

Найбільш оригінальний у цьому стосунку КВЮ Франції, який диференціює відповідальність за дезертирство, вчинене:

- на території країни (ст. ст. 398–400);
- з утечею за кордон (ст. ст. 401–407);
- у військовий час або на території, де оголошено надзвичайне становище (ст. ст. 399, 407 тощо);
- з приєднанням до озброєної банди (ст. 408);
- з переходом на бік ворога (ст. 409);
- у разі ворожої загрози, тобто в обстановці, коли існує реальна загроза потрапити в полон, або коли особа вже знаходиться в полоні, або під час ведення бою (ст. ст. 410–411);
- у змові з більше ніж двома особами (ст. 400);
- зі зброєю (ст. 406).

У Франції встановлені особливості кваліфікації дезертирства, здійсненого молодим солдатом. Якщо особа знаходилася на військовій службі менше ніж три місяці, вона може бути засуджена за дезертирство, якщо самовільно знаходилася поза місцем служби більше ніж один місяць (для інших військовослужбовців – більше ніж 6 днів).

ВКЗ ФРН установив, що, якщо військовослужбовець, який дезертирує, був затриманий протягом місяця з дня залишення ним обов'язків військової служби і виражає готовність дослужити термін військової служби до кінця, покарання у вигляді позбавлення волі призначається до 3 років (замість «до 5 років»).

Порівняльний аналіз санкцій кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за дезертирство, свідчить, що в усіх країнах цей військовий злочин карається досить суворо. Його вчинення в мирний час без обтяжливих обставин може спричинити позбавлення волі на термін: до 3 років (Франція), до 5 років (ФРН).

Найбільш поширеним видом ухилення від військової служби є самовільне залишення частини або місця служби (самовільна відсутність). У ФРН (як у США й Великобританії) цей злочин йменується самовільною відсутністю, у Франції, як уже наголошувалося, всі види самовільного залишення частини – дезертирство. З об'єктивної сторони злочин полягає в самовільному залишенні частини (підрозділу) або місця служби, а саме в нез'явленні без поважних причин на службу. Критерієм розмежування злочину й дисциплінарної провини є строк самовільної відсутності військовослужбовця в частині (підрозділі) або на місці служби. Цим злочином є тимчасове ухилення від несення обов'язків військової служби. Суб'єктивна сторона цього злочину включає намірсуб'єкта лише тимчасово знаходитися поза частиною або місцем служби та бажання його повернутися в частину і продовжувати проходження військової служби. Відсутність у винного мети зовсім відхилитися від несення обов'язків військової служби відрізняє цей злочин від дезертирства.

Відповідно до ст. 15 ВКЗ ФРН, покаранню підлягає військовослужбовець, який умисне або через недбалість самовільно залишив свій підрозділ чи службові обов'язки на термін більше ніж три доби.

У військово-кримінальному законодавстві низки країн кримінальна відповідальність диференціюється залежно від термінів перебування військовослужбовця поза частиною. У США, наприклад, встановлено три такі терміни: до 3 діб, від 3 до 30 діб, понад 30 діб. Мінімальний термін кримінально-караного самовільного залишення частини у Франції – 6 діб, у ФРН – 3 доби.

Щоб уявити собі суворість караності цього злочину в названих країнах, розглянемо кримінально-правові наслідки знаходження військовослужбовця поза місцем служби протягом, наприклад, шести діб. У Франції та ФРН він може бути засуджений на 3 роки позбавлення волі.

Найбільш засуджуваною військовослужбовцями й іншими громадянами формою ухилення від військової служби є членоушкодження. У сучасному військово-кримінальному законодавстві воно визначається як «приведення себе в непридатність до служби» (ст. 418 КВЮ Франції), «спричинення шкоди своєму здоров'ю» (ст. 17 ВКЗ ФРН). Узагальнюючи всі ці норми, можна зробити висновок, що з медичного погляду членоушкодження – це штучне пошкодження різних органів або тканин тіла, розлад нормальної діяльності внутрішніх органів, викликання різних захворювань, зокрема психічних. Воно може полягати також у штучному погіршенні або загостренні дійсно існуючих хвороб.

Спричинення шкоди здоров'ю може бути здійснене різними способами: вогнепальною або холодною зброєю, ріжучими або такими, що колють, предметами, шляхом використання транспортних засобів або інших механізмів, прийняття всередину лікарських предметів або отруйних речовин, уведення під шкіру різних розчинів тощо.

Що стосується юридичних ознак злочину, то в різних країнах вони сформульовані неоднаково. В одних країнах під членоушкодженням як способом ухилення від військової служби розуміється фактичне припинення виконання військовослужбовцем тих або інших обов'язків військової служби у зв'язку з навмисним спричиненням шкоди своєму здоров'ю.

Відповідно до ст. 17 ВКЗ ФРН, членоушкодження має місце, «якщо військовослужбовець ухиляється від виконання обов'язків військової служби шляхом спричинення шкоди здоров'ю».

У ФРН членоушкодження передбачає постійне чи тимчасове ухилення від виконання всіх або деяких обов'язків військової служби (наприклад, від участі в походах, виконання спеціальних завдань, будівництва військових об'єктів тощо). Злочин визнається закінченим з моменту, коли військовослужбовець, що заподіяв собі будь-яке пошкодження, фактично у зв'язку з цим припинив виконання обов'язків військової служби. При цьому не має значення, чи оформлено відповідним наказом командира звільнення винного від тих або інших обов'язків.

У деяких країнах злочином є сам факт спричинення собі шкоди з метою ухилення від військової служби. Відповідно до ст. 418 КВЮ Франції («Членоушкодження»), карається «військовослужбовець, викритий у приведенні себе в непридатність до служби з метою тимчасово або зовсім відхилитися від військових обов'язків». Злочин визнається закінченим з моменту спричинення шкоди своєму здоров'ю.

Шкоду здоров'ю при членоушкодженні можуть заподіяти або сам військовослужбовець, або на його прохання інші особи, як військовослужбовці, так і ні. Згідно зі ст. 17 ВКЗ ФРН, військовослужбовець, що заподіяв шкоду здоров'ю іншому військовослужбовцю з метою сприяти йому в ухиленні від виконання обов'язків військової служби («добровільний заподіювач шкоди»), є співвиконавцем цього злочину. Необхідно також відмітити, що в Законі ФРН про статус військовослужбовця (ст. 17 п. 4) встановлено право військовослужбовця з метою збереження свого здоров'я вимагати лікарського або хірургічного втручання у свій організм. При цьому в разі серйозної хірургічної операції, відповідно до ст. 2 п. 2 Конституції ФРН, термін його військової служби буде скорочений.

Проте якщо військовослужбовець вимагає необґрунтованого хірургічного втручання або лікарського лікування з метою скоротити термін служби або зовсім відхилитися від її виконання, його дії розглядаються відповідно до ст. 17 ВКЗ ФРН.

У Франції питання про співучасть у членушкодженні вирішується аналогічним чином. Проте якщо співучасниками були не військовослужбовці й не особи, прирівняні до них, діяння карається не за статтею, де міститься склад членушкодження, а за іншою, спеціальною, статтею, що встановлює значно менш сувору відповідальність (штраф) для співучасників цього злочину (ст. 419 КВЮ). Разом із тим, якщо співучасниками були лікарі й інші медичні працівники, їх покарання подвоюється порівняно з тим покаранням, яке може бути призначене самому військовослужбовцю.

Диференціація відповідальності за членушкодження здійснюється залежно від мети його вчинення.

ВКЗ ФРН також передбачає два види членушкодження: з метою повного звільнення (ч.1 ст. 17); з метою тимчасового ухилення (ч. 2 ст. 17). Проте покарання встановлене за обидва діяння рівнозначне – до 5 років позбавлення волі. У КВЮ Франції також передбачено обидва види членушкодження (ст. 418), але караються вони однаково – до 5 років позбавлення волі.

Ухилення від військової служби може бути здійснене шляхом обману. Універсальне визначення обману міститься в ст. 18 ВКЗ ФРН «Ухилення від військової служби шляхом обману». У названій статті під обманом розуміється діяння, під час здійснення якого військовослужбовець «особисто або за допомогою іншої особи (осіб) умисне вводить в оману, надаючи будь-яку помилкову інформацію про неможливість виконання ним обов'язків військової служби з метою повністю або на будь-який час відхилитися від обов'язків, установлених військовими правовідносинами». Це визначення охоплює всі можливі форми обману: симуляцію хвороби, фальсифікацію документів, помилкову інформацію про факти, що мають юридичне значення, тощо.

На відміну від членушкодження, під час симуляції хвороби насправді відсутні ті недоліки, посилаючись на які особа добивається звільнення від виконання обов'язків військової служби. Для закінченого складу злочину, як і при членушкодженні, необхідно, щоб особа в результаті симуляції хвороби постійно або тимчасово відхилилася від виконання всіх або деяких обов'язків військової служби.

Злочини проти порядку підлеглості й дотримання військової честі в структурі сучасного військово-кримінального законодавства посідають особливе місце. У будь-якій державі основне призначення збройних сил – відображення агресії, збройний захист цілісності й недоторканності її території. Успішне виконання цього завдання пов'язане з якісним виконанням військовослужбовцями своїх обов'язків, беззаперечною покорою підлеглих начальникам. У свою чергу, посадові особи армії наділені всією повнотою розпорядливої влади щодо підлеглих і несуть персональну відповідальність перед державою за всі сторони життя й діяльності військ. Невиконання військовослужбовцями відданих їм по службі наказів, опір командирам (начальникам) або примушення їх до порушення службових обов'язків, а також фізичне чи психічне насильство над ними в усіх арміях миру й у всі часи спричиняло суворі заходи дії, зокрема заходи кримінально-правового характеру.

У ФРН злочинами проти порядку підлеглості (ст. ст. 19–29 ВКЗ) визнаються такі: непокора; відмова військовослужбовця від виконання наказу; легковажне недотримання закону, наказу; помилка в обов'язку виконання наказу; загроза начальників; примус начальника; насильницькі дії стосовно начальника; заколот (бунт); змова до неслухняності; злочин проти військовослужбовця, старшого за рангом (службовим становищем).

У Франції до цієї групи злочинів належать військовий заколот, бунт; відмова від підпорядкування; насильницькі дії стосовно начальника; образа старшого рангом;

застосування насильства до вартового або його образа; відмова від виконання обов'язків військової служби (ст. ст. 442–459 КВЮ).

Одним із найбільш небезпечних військових злочинів у зарубіжному військово-кримінальному законодавстві визнається військовий заколот – учинення злочину проти порядку підлеглості за попередньою змовою групою осіб.

КВЮ Франції визначає військовий заколот як «змову з метою непокори командирів, підриву дисципліни або безпеки», в якій брали участь не менше ніж чотири військовослужбовці (ст. 442). Кваліфіковані ознаки заколоту: а) якщо в ньому брало участь 8 осіб і більше; б) якщо він здійснений у військовий час, або в зоні дії надзвичайного положення, або на борту корабля, що зазнає лиха; в) якщо він здійснений у разі загрози нападу супротивника або збройної групи.

У ст. 27 ВКЗ ФРН під заколотом (бунтом) розуміються дії військовослужбовця, який у змові з іншою особою (особами) відкрито відмовляється від виконання наказу, загрожує начальникові, примушує начальника або чинить насильницькі дії проти начальника.

У США винним у вчиненні заколоту є будь-яка особа, яка є суб'єктом Єдиного кодексу військової юстиції (далі – СКВЮ) та з наміром узурпувати або скинути законну військову владу за змовою з іншою особою (особами) відмовляється підкорятися наказам, або діє всупереч військовому обов'язку, або застосовує будь-яке насильство (ст. 94 СКВЮ).

Іншим не менш небезпечним злочином проти порядку підлеглості є невиконання наказу.

Під час вирішення цього питання варто враховувати зарубіжний досвід. У Франції відповідальність за відмову від «підлеглості й відмови від виконання наказу встановлена без указівки на будь-які наслідки (ст. 447 КВЮ). Відповідальність посилюється, якщо це діяння здійснене у військовий час, або на території, де діяло надзвичайне положення, або на борту військового корабля під час пожежі, що загрожувала безпеці корабля, або на борту військового літака.

У ФРН умисна відмова військовослужбовця від виконання наказу також карається незалежно від наслідків (ст. 20 ВКЗ). Тільки в разі невиконання наказу через недбальство відповідальність залежить від наслідків, що настали; вони мають бути тяжкими або особливо тяжкими. Але навіть у цьому випадку поняття таких наслідків міститься безпосередньо в законі (ст. 19).

Варто зазначити, що в США караність невиконання наказу або розпорядження також не пов'язується з наслідками вчинення цього злочину.

Відповідальності підлягає особа, яка:

- 1) порушує або не виконує законний загальний приказ чи припис (вимогу), або
- 2) має відомості про будь-який інший законний наказ, який видано особою зі складу збройних сил, якій за характером своєї діяльності він повинен підкорятися, не виконує його, або
- 3) відхиляється від виконання свого обов'язку (ст. 92 СКВЮ).

Військові посадові злочини в зарубіжному військово-кримінальному законодавстві й за кількістю складів злочинів, і за суворістю заходів дії на правопорушників посідають одне з основних місць.

У ФРН систему військових посадових злочинів проти обов'язків начальника (ст. ст. 30–41) становлять жорстоке або принизливе поводження з підлеглим; зловживання посадовими повноваженнями; підбурювання до протизаконного вчинку; невдале підбурювання до протизаконного вчинку; подавлення скарги; вчинення впливу на правосуддя; привласнення повноважень на видання наказів; зловживання дисциплінарною владою; відмова від

співпраці в кримінальному процесі; незадовільний службовий контроль. До посадових злочинів можна також зарахувати такі діяння: невиконання обов'язків спеціального доручення (ст. 45); незаконне звільнення ув'язненого, розголошення особистої таємниці, отримання хабара, примушення до дачі показань, службова фальсифікація, розголошення державної таємниці (ст. 48).

У Франції до названої категорії злочинів можуть бути зараховані капітуляція (ст. 421 КВЮ), зловживання владою у вигляді насильства й образи підлеглих (ст. ст. 460–462 КВЮ), зловживання правом використання збройних сил (ст. 463 КВЮ), неправомірне створення кримінальної юрисдикції (ст. 464 КВЮ).

Що стосується інших злочинів, відзначимо, що в зарубіжних країнах склад розкрадання військового майна, зокрема озброєння та військової техніки, як правило, входить у систему військово-кримінального законодавства.

Так, відповідно до ст. 436 КВЮ Франції, будь-який військовослужбовець або особа, прирівняна до нього, можуть бути піддані тюремному ув'язненню на термін від одного року до п'яти років за розтрату (розкрадання) зброї, боєприпасів, засобів пересування, коштів, обмундирування й інших предметів, ввірених їм для службового користування або наданих випадково під час виконання службових обов'язків.

ЄКВЮ США встановлює відповідальність за неправомірне розпорядження будь-яким військовим майном, включаючи зброю та боєприпаси (ст. 108).

У ФРН відповідальність військовослужбовця, як й інших осіб, за розкрадання зброї визначається загальнокримінальним законодавством.

Висловлена також точка зору про необхідність ухвалення спеціальної норми про кримінальну відповідальність за посягання на життя начальника або іншої особи, яка виконує покладені на неї обов'язки по військовій службі, у зв'язку з виконанням ними законної діяльності [3, с. 228–230].

Дійсно, суспільна небезпека цього злочину визначається тим, що він негативно впливає на стан боєздатності боєготовності частин і підрозділів, порушуючи встановлений у військовій організації принцип єдиноначальності, закріплений у законах і військових статутах порядок взаємин різних категорій військовослужбовців.

Досвід інших країн свідчить, що вбивство військовослужбовцем начальника не передбачається як самостійний склад злочину. Так, у ст. 450 КВЮ Франції встановлена відповідальність за вчинення насильницьких дій стосовно начальника або старшого за рангом. Зі змісту статті випливає, що вона не охоплює спричинення тяжкої шкоди здоров'ю й убивства. Більше того, ст. 452 КВЮ Франції прямо визначає, що якщо наслідки, передбачені в ст. 450 КВЮ, серйозніші, то застосовуються відповідні статті Кримінального кодексу.

У ФРН, відповідно до ч. 3 ст. 25 ВКЗ («Насильницькі дії щодо начальника»), у разі настання особливо тяжких наслідків, зокрема смерті потерпілого, діяння кваліфікується за сукупністю військового й загальнокримінального злочинів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bauer F. Selbstverstummelung und Dienstentziehung durch Tausch und im deutschen Strafrecht / Diss. Universität Glessen / Shaker Verlag Aachen, 1997.
2. Ахметшин Х.М. Преступления против военной службы. *Российская юстиция*. 1997. № 5. С. 42–46.
3. Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. Москва: БЕК, 1997. 580 с.

REFERENCES

1. Bauer, F. (1997), Selbstverstümmelung und Dienstentziehung durch Tauschund im deutschen Strafrecht / Diss. Universität Glessen / Shaker Verlag Aachen.
2. Akhmetshin, Kh.M. (1997), “Crimes against military service”, *Rossiyskaya yustitsiya*, no. 5, pp. 42–46.
3. Luneev, V.V. (1997), *Prestupnost XX veka. Mirovye, regionalnye i rossiyskie tendentsii* [Criminality of the XX century. World, regional, and Russian tendencies], BEK, Moscow, Russia.

РОЗДІЛ VIII. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2018-1-18>

УДК 343.163+343.301+343.123.1«18/19»

ПРОКУРОРСКИЙ НАДЗОР ЗА ДОЗНАНИЕМ ПО ПОЛИТИЧЕСКИМ ПРЕСТУПЛЕНИЯМ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ (ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ АСПЕКТ)

Горбачев В.П., к.ю.н., доцент, адвокат

*Донецкая областная коллегия адвокатов
gorvp582@ukr.net*

В статье рассмотрены организационные вопросы прокурорского надзора за дознанием по политическим преступлениям в Российской империи после судебной реформы 1864 года и процесс его перевода с уровня прокуратуры судебной палаты на уровень прокуратуры окружного суда.

Ключевые слова: прокуратура, прокурорский надзор, жандармерия, полиция, дознание, политические преступления.

ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД ЗА ДІЗНАННЯМ З ПОЛІТИЧНИХ ЗЛОЧИНІВ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ)

Горбачев В.П.

*Донецька обласна коллегія адвокатів
gorvp582@ukr.net*

У статті розглянуті організаційні питання прокурорського нагляду за дізнанням по політичних злочинах в Російській імперії після судової реформи 1864 роки і процес його переведення з рівня прокуратури судової палати на рівень прокуратури окружного суду.

Ключові слова: прокуратура, прокурорський нагляд, жандармерія, поліція, дізнання, політичні злочини.

PROSECUTORS SUPERVISION OVER THE INQUIRY ABOUT POLITICAL CRIMES IN THE RUSSIAN EMPIRE (THE ORGANIZATIONAL ASPECT)

Gorbachev V.P.

*Donetsk Regional Bar Association
gorvp582@ukr.net*

The purpose of the article is to analyze the organizational aspects of prosecutorial supervision over the inquiry about political crimes in the Russian Empire after the judicial reform of 1864.

After the judicial reform the Statute of criminal procedure entrusted the prosecution of state crimes and supervision over investigation to the prosecutors of the trial chambers, to whom all such crimes were to be reported. However, in practice, prosecutors of the trial chamber entrusted the prosecutors of the district courts to supervise the conduct of such inquiries. And prosecutors of district courts entrusted this supervision to the assistant prosecutor.

The order of the Minister of justice of 1896 established that the Prosecutor of the trial chamber carried out “higher supervision and guidance” in all cases of state crimes, and, if necessary, “close supervision” over these inquiries, he could assign to one of his assistants or to an assistant of the Prosecutor of the district court. The General direction of the investigation of formal inquiries into political crimes was provided by the Ministry of justice, which established monthly reporting of prosecutors on the matter.

The existing general procedure of the organization of supervision over the inquiry about state crimes and informing the authorities was not always effective, as it did not allow to make operational decisions. In

this regard, the law of 7 June 1904 amended the Statute of criminal procedure and extended the general procedure of proceedings to political crimes. Now, not only at the departmental, but also at the legislative level, supervision over the inquiry about these crimes was entrusted to the Prosecutor's office of the district courts, and the Prosecutor of the judicial chamber is entrusted with the overall management of the production of these inquiries.

This transfer of prosecutorial supervision over the inquiry about political crimes from the level of the Prosecutor's office of the trial chamber to the level of the Prosecutor's office of the district court was due not only to the desire to make the inquiry more prompt, but also to a significant increase in the number of cases of political crimes, which the small Prosecutor's office of the trial chamber was unable to cope. As a result, cases of political crimes were subject to the general procedure of procuratorial supervision.

Key words: prosecutor's office, prosecutor's supervision, gendarmerie, police, inquiry, political crimes.

Одним из основных направлений деятельности прокуратуры является надзор за расследованием преступлений. А для повышения эффективности этой деятельности важным является изучение исторического опыта организации прокурорского надзора в Российской империи после проведения судебной реформы 1864 года.

В досоветский период этот вопрос не получил достаточного освещения в связи с недоступностью для современников многочисленных секретных документов. В советский и современный периоды определенное внимание вопросам прокурорского надзора за дознанием по политическим преступлениям уделено в работах В.Г. Бессарабова, Ю.М. Горячковой, А.Г. Звягинцева, С.М. Казанцева, К.П. Краковского, Р.В. Савуляка, В.В. Сухоноса, П.Ф. Щербины, А.Н. Ярмышя и других ученых. Однако многие аспекты данного вопроса, в том числе организационные, остаются недостаточно исследованными.

В связи с этим целью статьи является анализ организационных аспектов прокурорского надзора за дознанием по политическим преступлениям в Российской империи после судебной реформы 1864 года.

В результате судебной реформы преследование по государственным преступлениям и надзор за их расследованием Устав уголовного судопроизводства (далее – УУС) возложил на прокуроров судебных палат, к которым должны были направляться сообщения обо всех таких преступлениях (ст. ст. 1034, 1035 УУС). Если преступление было совершено не в том округе суда, где находилась судебная палата, то сообщение о преступлении направлялось местному прокурору окружного суда или его товарищу, которые и должны были немедленно сообщить о нем прокурору палаты (ст. 1035 УУС). Архивные материалы свидетельствуют о том, что прокуроры судов исполняли это требование [1, л. 294–295].

19 мая 1871 года проведение дознаний по государственным преступлениям закон возложил на жандармерию и установил, что прокурорский надзор за такими дознаниями осуществлялся на общем основании. А закон от 7 июня 1872 года определил, что обязанности прокурорского надзора по таким делам возлагались не только на прокуроров судебных палат, но и на их товарищей. Однако на практике надзор за проведением дознаний по государственным преступлениям прокуроры судебных палат поручали прокуратурам окружных судов, хотя законом это не предусматривалось. Например, прокурор Харьковской судебной палаты в 1884 году, предлагая начальнику Харьковского губернского жандармского управления провести формальные дознания о произнесении бранных, дерзких слов против императора, также предлагал прокурору Харьковского окружного суда «распорядиться относительно наблюдения со стороны лица прокурорского надзора» за производством этих дознаний [1, л. 49, 101, 488].

Основные вопросы организации прокурорского надзора за дознаниями этого вида были обобщены в наказе министра юстиции 1896 года. Этот документ определил, что «высшее наблюдение и руководство» по всем в округе делам о государственных преступлениях осуществлял прокурор судебной палаты, при этом в случае надобности «ближайшее наблюдение» за производством этих дознаний он мог возложить на одного из своих товарищей. Однако личной обязанностью самих прокуроров палат было рассмотрение и направление этих

дознаний и переписок. В связи с этим в канцелярии прокуроров палат велся специальный настольный реестр по делам о государственных преступлениях [3, с. 6–7, 9].

В округах судов, находившихся вне места пребывания судебной палаты, до прибытия прокурора палаты или его товарища наблюдение за дознанием должен был осуществлять местный прокурор окружного суда или его товарищ. Наблюдение за производством более важных дознаний о государственных преступлениях должны были осуществлять лично прокуроры окружных судов, не возлагая его на своих товарищей [3, с. 13]. При этом они, как и раньше, не имели права самостоятельно (без поручения прокурора судебной палаты) возбуждать дознание данной категории [2, с. 164].

Прокурор палаты непосредственное исполнение своих распоряжений по наблюдению за производством дознания о государственных преступлениях мог возложить по представлению прокурора окружного суда на одного или нескольких товарищей прокурора окружного суда (с освобождением или без освобождения их от исполнения других обязанностей по прокурорскому надзору). А наблюдение за дознаниями об оскорблении императора (ст. 246 Уложения о наказаниях) в любом случае являлось обязанностью местных участковых товарищей прокурора [3, с. 16].

В губернских городах, в которых располагались судебные палаты, надзор за расследованием политических преступлений прокурор палаты возлагал на конкретных работников по своему усмотрению – на своих товарищей или товарищей прокурора суда, которые в этом случае по всем вопросам, касавшимся дознаний о государственных преступлениях, советовались непосредственно с прокурором судебной палаты. Например, в Киеве прокурорские обязанности по отношению к таким дознаниям исполнялись работниками по особому назначению прокурора судебной палаты в установленном им порядке и под его непосредственным руководством [4, л. 27об.–28].

После издания упомянутого наказа министра юстиции свои циркуляры по этому вопросу разработали также прокуроры судебных палат. Например, прокурор Киевской судебной палаты А.А. Чернявский 30 апреля 1898 года направил прокурорам окружных судов секретное циркулярное предписание № 397, которое относилось к надзору за производством дознаний о государственных преступлениях и о противозаконных сообществах [4, л. 27–29об.]. А прокурор Харьковской судебной палаты в январе 1903 года установил особые «Правила для лиц прокурорского надзора, наблюдающих за производством политических дознаний в округе Харьковского окружного суда» [5, л. 71–72].

В соответствии с циркуляром прокурора Киевской судебной палаты сведения о политических преступлениях сосредотачивались у прокурора судебной палаты. А прокуроры окружных судов, получив сведения о таких преступлениях, должны были немедленно сделать распоряжение о командировании подчиненного им товарища прокурора для наблюдения за дознанием, известить об этом начальника губернского жандармского управления с целью взаимодействия лица, которое будет производить дознание, с назначенным товарищем прокурора, о существе происшествия, о заподозренных лицах, принятых мерах и о сделанных распоряжениях сообщить прокурору палаты, а копию этого донесения представить министру юстиции (кроме дел об оскорблении членов императорского дома), если только по обстоятельствам происшествия или по другим причинам эти дела не представляли особого интереса. В особо важных случаях прокуроры судов должны были общаться с прокурором палаты посредством шифрованных депеш [4, с. 27–28].

Организационные вопросы прокурорского надзора регулировали также «Правила для лиц прокурорского надзора, наблюдающих за производством политических дознаний в округе Харьковского окружного суда» 1903 года. Обязанность ближайшего наблюдения за производством Харьковским губернским жандармским управлением формальных дознаний и отдельных следственных действий по делам о государственных преступлениях возлагалась на одного из товарищей прокурора Харьковской судебной палаты и на командированных в его распоряжение одного или нескольких товарищей прокурора Харьковского окружного

суда: Товарищ прокурора палаты должен был «по возможности» непосредственно сам наблюдать за производством более важных дознаний и за исполнением по ним отдельных следственных требований. Наблюдение же за другими дознаниями и отдельными следственными действиями с разрешения прокурора судебной палаты возлагалось его товарищем на командированных в его распоряжение товарищей прокурора окружного суда. Товарищ прокурора судебной палаты должен был немедленно докладывать прокурору обо всех особенно важных результатах того или иного следственного действия по производящимся дознаниям; о возникавших при дознании случаях и происшествиях, заслуживавших по тем или иным причинам особого внимания; о возникшей необходимости в экстренном одновременном командировании в жандармское управление одного или нескольких работников прокуратуры; о случаях предстоящего производства отдельных следственных действий и дознаний не в Харькове, когда обязанность наблюдения целесообразно было возложить на работника, который находился в данное время либо должен прибыть по своим прямым служебным обязанностям в тот город или местность уезда, где должны быть произведены указанные действия по дознанию [5, л. 71–71об.].

Общее руководство расследованием формальных дознаний по политическим преступлениям осуществляло министерство юстиции. В своих всеподданнейших отчетах в 1898 и 1901 годах министр юстиции отмечал, что министерство обязало прокуроров о каждом государственном преступлении немедленно сообщать в министерство с указанием принятых мер к обнаружению виновных и к разоблачению их деятельности, а также представлять сведения о ходе и результатах дальнейшего расследования. С учетом имевшихся в министерстве данных о революционном движении прокурорам давались соответствующие указания. При этом многие возникавшие вопросы разрешались по предварительному согласованию с министерством внутренних дел. В наиболее важных случаях для непосредственного руководства действиями прокуратуры на место расследования командировался заведующий Временной канцелярией по производству особых уголовных дел [6, с. 16, 62].

Деятельность указанной Временной канцелярии в конце XIX в. выражалась в наблюдении за «правильным и успешным» производством в империи дознаний о государственных преступлениях, в направлении и разрешении по существу окончанных расследований, а также в представлении на Высочайшее воззрение всеподданнейших докладов о лицах, изблеченных в причастности к противоправительственному движению, с предложениями о принятии против обвиняемых административных мер взыскания или предупреждения, а также с ходатайствами о помиловании и облегчении участи лиц, уже подвергшихся ответственности по такого рода делам [6, с. 15, 61].

Существовавший общий порядок организации надзора за дознанием по государственным преступлениям и информирования по инстанциям не всегда был эффективным, так как не позволял принимать оперативные решения. Например, 24 февраля 1903 года помощник начальника Могилевского губернского жандармского управления Колоколов, вопреки мнению товарища прокурора Могилевского окружного суда М.И. Бурхановского, незаконно арестовал одного из мещан. Об этом товарищ прокурора сообщил прокурору окружного суда, а последний доложил прокурору Киевской судебной палаты. В результате время было упущено «и исправить неправильность задержания не представилось возможным». В связи с этим прокурор судебной палаты на будущее время при решении вопросов о наличии состава преступления, достаточности улик для привлечения к ответственности, о принятии той или иной меры пресечения разрешил товарищу прокурора, если он усмотрит неправильность в действиях помощника начальника губернского жандармского управления, давать ему по делу непосредственно от себя письменные предложения с изложением мотивов и законных оснований этих требований, а копии этих предложений представлять прокурорам окружного суда и судебной палаты [7, л. 9об.–10].

В связи с принятием 22 марта 1903 года Уголовного уложения закон от 7 июня 1904 года внес изменения в УУС и распространил на политические преступления общий порядок производства. Теперь не только на ведомственном, но и на законодательном уровне надзор

за производством дознания по указанным преступлениям был возложен на прокуратуры окружных судов, а на прокурора судебной палаты возложено общее руководство производством этих дознаний. Непосредственный надзор за производством дознаний о государственных преступлениях прокуроры окружных судов поручали своим товарищам.

В связи с изложенным неточным является утверждение Н.И. Биюшкиной, что согласно Уставу уголовного судопроизводства 1892 года судебное преследование по государственным преступлениям возлагалось на окружного прокурора [8, с. 237]. В указанный период такое судебное преследование и вообще обязанности прокурорского надзора по делам о государственных преступлениях возлагались на прокурора судебной палаты и его товарищей; дознания по таким делам проводились под их надзором, а прокурор окружного суда или его товарищ осуществляли надзор только до прибытия прокурора судебной палаты или его товарища (ст. ст. 1034, 1035⁴, 1035⁵ УУС). Прокуратуре окружных судов такой надзор был передан только законом от 7 июня 1904 года, который за прокурором судебной палаты сохранил лишь общее руководство производством дознаний (ст. 1035⁵ УУС).

Перенесение прокурорского надзора за расследованием политических преступлений с уровня прокуратуры судебной палаты на уровень прокуратуры окружного суда было связано не только со стремлением сделать дознание более оперативным [9, с. 464], но и со значительным увеличением количества дел о политических преступлениях, с которыми малочисленная прокуратура судебной палаты не в состоянии была справиться. Например, в 1902 году для помощи прокуратуре судебной палаты в надзоре за дознаниями о государственных преступлениях, производившимся Киевским губернским жандармским управлением, были откомандированы три товарища прокурора Киевского окружного суда [10, л. 151]. Командирование товарищей прокурора окружного суда в помощь прокуратуре судебной палаты предусматривалось также инструкцией прокурора Харьковской судебной палаты.

В связи с тем, что закон от 7 июня 1904 года надзор за дознаниями по государственным преступлениям возложил на прокуратуры окружных судов, жандармерия и полиция о таких преступлениях должны были немедленно сообщать местному прокурору окружного суда и участковому товарищу прокурора. Однако на практике информация о государственных преступлениях нередко продолжала направляться в прокуратуру судебной палаты. В связи с этим прокурор Харьковской судебной палаты 28 сентября 1904 года уведомил жандармское управление, что теперь все донесения по делам о государственных преступлениях, согласно ст. 1035 УУС, надлежит направлять прокурорам местных окружных судов, а не судебной палаты, за исключением донесений «о наиболее выдающихся происшествиях», заключавших в себе признаки государственного преступления, о которых необходимо сообщать также прокурору судебной палаты независимо от сообщения прокурору окружного суда [11, л. 54].

После принятия закона от 7 июня 1904 года были изменены также инструкции прокуроров судебных палат чинам полиции по обнаружению и расследованию преступлений. Если прежние инструкции обязывали полицию сообщать о таких преступлениях прокурору судебной палаты и прокурору местного окружного суда или его товарищу [12, с. 49–50; 13, с. 72], то инструкции после 1904 года требовали сообщения только прокурору окружного суда или его товарищу [14, с. 45; 15, с. 71].

Одной из форм контроля за расследованием дознаний была установленная отчетность по делам. До 1905 года политические дела были изъяты из общей судебной отчетности. И хотя тогда статистическая отчетность по этим делам существовала, она не подлежала опубликованию. С 3 марта 1905 года на дела о государственных преступлениях распространены общие правила судебной отчетности от 11 ноября 1871 года, поэтому статистические сведения о таких преступлениях стали публиковаться [16, с. 50–51; 17, л. 13–13об.; 18, с. 104–105].

В связи со значительным увеличением количества государственных преступлений министерство юстиции 5 февраля 1905 года ограничило направление ему сообщений только сообщениями «по делам выдающимся» (выходящим из ряда обыкновенных) [17, л. 12об.–

13]. В то же время циркуляром № 358 от 3 марта 1905 года прокуроры судов обязывались по всем делам о государственных преступлениях ежемесячно направлять прокурорам судебных палат информацию о ходе расследования, а по делам «выдающимся» не ограничиваться ежемесячными информациями и сообщать прокурору палаты немедленно по мере выяснения каких-либо обстоятельств, имеющих значение для дела [17, л. 13].

3 августа 1906 года министр юстиции потребовал от прокуроров судебных палат ежемесячно представлять также ему для доклада императору сведения о состоянии расследования дел о государственных преступлениях и о мерах, принимаемых прокуратурой для его ускорения [18, с. 130–131, 142–144].

Дознание по государственным преступлениям проводили не только жандармы. По особо важным делам для производства дознания император мог назначать специальных лиц. В этом случае дознание производилось «под высшим наблюдением» министра юстиции и шефа жандармов (министра внутренних дел) при личном присутствии прокурора судебной палаты (ст. ст. 1035³, 1035⁶ УУС).

Таким образом, после судебной реформы 1864 года надзор за расследованием политических преступлений первоначально был возложен на прокуратуру судебной палаты, однако в дальнейшем вначале на ведомственном, а затем и на законодательном уровне этот надзор перенесен на прокуратуру окружных судов, что было связано не только со стремлением сделать дознание более оперативным, но и со значительным увеличением количества дел о политических преступлениях, с которым малочисленная прокуратура судебной палаты не в состоянии была справиться. В результате на дела о политических преступлениях был распространен общий порядок прокурорского надзора.

ЛИТЕРАТУРА

1. Государственный архив Харьковской области. Ф. 373. Оп. 1. Д. 17.
2. Сборник узаконений для руководства чинов полиции и корпуса жандармов при исследовании преступлений / сост. В.П. Мордухай-Болтовской. 2-е изд., испр. и доп. СПб.: Тип. Ретгера и Шнейдера, 1875. 295 с.
3. Наказ министра юстиции, генерал-прокурора, чинам прокурорского надзора судебных палат и окружных судов. СПб.: Тип. Правит. Сената, 1896. 118 с.
4. Центральный государственный исторический архив Украины. Ф. 289. Оп. 1. Д. 20.
5. Центральный государственный исторический архив Украины. Ф. 336. Оп. 1. Д. 17.
6. Революционное движение в России в докладах министра Муравьева. С предисл. Л.П. Мартова. СПб.: Летописец, 1907. 243 с.
7. Центральный государственный исторический архив Украины. Ф. 317. Оп. 1. Д. 2363.
8. Памятники российского права: учеб.-науч. пособие: в 35 т. / под общ. ред. Р.Л. Хачатурова. М.: Юрлитинформ, 2015. Т. 14. 240 с.
9. Краковский К.П. Политическая юстиция в России во второй половине XIX – начале XX в.: историко-правовое исследование. М.: Юрист, 2012. 734 с.
10. Центральный государственный исторический архив Украины. Ф. 317. Оп. 6. Д. 307.
11. Центральный государственный исторический архив Украины. Ф. 310. Оп. 1. Д. 1.
12. Инструкция чинам полиции округа Киевской судебной палаты по обнаружению и исследованию преступлений / сост. Н.А. Шепелев. К.: Тип. Губ. правления, 1883. 76 с.
13. Инструкция чинам полиции округа Харьковской судебной палаты по обнаружению и исследованию преступлений / сост. В.В. Давыдов. Х.: Т-во «Печатня С.П. Яковлева», 1898. 107 с.

14. Инструкция прокурора Киевской судебной палаты чинам полиции округа Киевской судебной палаты по обнаружению и исследованию преступлений. К.: Тип. К.Н. Милевского и Ко, 1910. 99 с.
15. Инструкция чинам полиции по обнаружению и исследованию преступлений / сост. А.А. Крылов. Х.: Тип. «Печатное дело», 1914. 180 с.
16. Тарновский Е.Н. Статистические сведения о лицах, обвиняемых в преступлениях государственных. *Журнал министерства юстиции*. 1906. № 4. С. 50–99.
17. Государственный архив Одесской области. Ф. 634. Оп. 1. Д. 436.
18. Сборник циркуляров и инструкций министерства юстиции (с 1877 по 1914 г.). Секретные. Петроград: Сенатская тип., 1914. 196 с.

REFERENCES

1. *Hosudarstvennyy arkhiv Kharkovskoy oblasti* [Public Record Office of Kharkov region], A. 373, S. 1, F. 17.
2. Mordukhay-Boltovskaya, V.P. (1875), *Sbornik uzakoneny dlya rukovodstva chinov politsii i korpusa zhandarmov pri issledovanii prestupleniy* [Collection of legal acts for guide of police and gendarme corps during crimes investigations], tip. Retgera i Shneydera, Saint Petersburg, Russia.
3. (1896), *Nakaz ministra yustitsii, general-prokurora, chinam prokurorskogo nadzora sudebnykh palat i okružnykh sudov* [The Order of Minister of Justice, Procurator General to Officials of Procurator's Supervision of Appellate Courts and District Courts], tip. Praviv. Senata, Saint Petersburg, Russia.
4. *Tsentrálny hosudarstvennyy istoricheskiy arkhiv Ukrainy* [Central State Historical Archives of Ukraine], A.289, S. 1, F. 20.
5. *Tsentrálny hosudarstvennyy istoricheskiy arkhiv Ukrainy* [Central State Historical Archives of Ukraine]. A. 336. S. 1. F. 17.
6. (1907), *Revoljucionnoe dvizhenie v Rossii v dokladakh ministra Muraveva* [Revolutionary movement in Russian in reports of Minister Muravyov], knihoizd-vo «Letopisets», Saint Petersburg, Russia.
7. *Tsentrálny hosudarstvennyy istoricheskiy arkhiv Ukrainy* [Central State Historical Archives of Ukraine]. A. 317. S. 1. F. 2363.
8. Khachaturov, R.L. (2015), *Pamyatniki rossiyskogo prava. V 35 t. : uchebno-nauchnoe posobie* [Monuments of Russian law. In 35 vol.: academic textbook], Vol. 14, Yurlitinform, Moscow, Russia.
9. Krakovskiy, K.P. (2012), *Politicheskaya yustitsiya v Rossii vo vtoroy polovine XIX – nachale XX v.: istoriko-pravovoe issledovanie* [Political justice in Russian in the second half of XIX – the beginning of XX century: historical and legal research], Izd-vo «Yurist», Moscow, Russia.
10. *Tsentrálny hosudarstvennyy istoricheskiy arkhiv Ukrainy* [Central State Historical Archives of Ukraine]. A. 317. S. 6. F. 307.
11. *Tsentrálny hosudarstvennyy istoricheskiy arkhiv Ukrainy* [Central State Historical Archives of Ukraine]. A. 310. S. 1. F. 1.
12. Shepelev, N.A. (1883), *Instruktsiya chinam politsii okruga Kievskoy sudebnoy palaty po obnaruzheniyu i issledovaniyu prestupleniy* [Guide to police officials of Kiev Appellate Court on discovery and investigation of crimes], tip. Gub. pravleniya, Kyiv, Ukraine.

13. Davydov, V. (1898), *Instruktsiya chinam politsii okruga Kharkovskoy sudebnoy palaty po obnaruzheniyu i issledovaniyu prestupleniy* [Guide to police officials of Kharkov Appellate Court on discovery and investigation of crimes], T-vo «Pechatnya S.P. Yakovleva», Kharkiv, Ukraine.
14. (1910), *Instruktsiya prokurora Kievskoy sudebnoy palaty chinam politsii okruga Kievskoy sudebnoy palaty po obnaruzheniyu i issledovaniyu prestupleniy* [Guide of procurator of Kiev appellate court to police officials of Kiev appellate court on discovery and investigation of crimes], tip. K.N. Milevskogo i Ko, Kyiv, Ukraine.
15. Krylov, A.A. (1914), *Instruktsiya chinam politsii po obnaruzheniyu i issledovaniyu prestupleniy* [Guide to police officials on discover and investigations of crimes], tip. «Pechatnoe delo», Kharkiv, Ukraine.
16. Tarnovskiy, Ye.N. (1906), “Statistical information on persons accused of state crimes”, *Zhurnal ministerstva yustitsii*, no. 4, pp. 50–99.
17. *Hosudarstvennyy arkhiv Odesskoy oblasti* [State archives of Odessa region], A. 634, S. 1, F. 436.
18. (1914), *Sbornik tsirkulyarov i instruktsiy ministerstva yustitsii (s 1877 po 1914 g.). Sekretnye* [Collection of circulars and instructions of the Ministry of Justice (since 1877 to 1914 r.). Secret], Senatskaya tip., Petrograd, Russia.

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2018-1-19>

УДК 343.13:340.134:343.122 (477) «2017»

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ПОТЕРПІЛОГО В АСПЕКТІ ЗМІН ДО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ 2017 Р.

Демура М.І., к.ю.н., асистент

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, Україна
tlepova.demura.marina@gmail.com*

Статтю присвячено аналізу процесуальних прав потерпілого та особливостей їх нормативної регламентації у світлі останніх змін до Кримінального процесуального кодексу України. Досліджено питання забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні.

Ключові слова: потерпілий, заявник, процесуальні права, експертиза, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт.

SPECIAL ISSUES FOR IMPROVING THE PROCESSUAL STATUS OF THE VICTIM IN LOSS OF THE CHANGE TO THE CRIMINAL PROCEDURAL CODE OF UKRAINE IN 2017

Demura M.I.

*Yaroslav Mudryi National Law University, str. Pushkinska, 77, Kharkiv, Ukraine
tlepova.demura.marina@gmail.com*

The article is devoted to the analysis of the victim's procedural rights and the peculiarities of their normative regulation in the light of recent changes to the Criminal Procedural Code of Ukraine. It should be noted that since the adoption of the Criminal Procedural Code of Ukraine, 50 amendments and additions have been made to it. The last ones were introduced by the Law of Ukraine dated 03.10.2017 and the Law of Ukraine of 16.11.2017.

The said laws change certain provisions of the Criminal Procedural Code of Ukraine, introduce new provisions, and also try to overcome legal conflicts. However, it should be noted that part of the legal relationship remains insufficiently regulated. The article will focus on ensuring the rights and legitimate interests of the victim in criminal proceedings.

First, the said law amends the procedure for carrying out the examination: the examination is carried out by an expert institution, an expert or experts, on the instructions of the investigating judge or the court granted at the request of the party to the criminal proceedings, or, if, in order to clarify the circumstances relevant for the criminal proceedings, special knowledge is needed.

In the above, one can conclude that the victim is not entitled to apply to the investigating judge with a petition for an examination, since he does not relate to the parties to the criminal proceedings.

The above norms of the Criminal Procedural Code of Ukraine considerably complicate the possibility of using the victim and his specialist representative to defend their interests in criminal proceedings, which is evidence that there is an apparent “imbalance” in the legal capacity of the victim and the party in defense in defending his position in the criminal proceedings.

Secondly, article 284 of the Criminal Procedural Code of Ukraine is supplemented by paragraph 12, which reads as follows: the investigator, the prosecutor are obliged to close the criminal proceedings also in the case when the term of pre-trial investigation, determined by Art. 219 Criminal Procedural Code of Ukraine, ended and no person was notified of suspicion.

The acquisition of these rules of lawlessness will create conditions for violating the rights of victims. For example, in the case of a serious or particularly serious crime, in most cases it is not sufficient to establish the person who committed it.

For the sake of objectivity, we note that not all changes to the Criminal Procedural Code of Ukraine have a negative effect on the procedural position of the victim. To date, there are several short stories that contribute to the victim’s rights in criminal proceedings.

First, a new participant in criminal proceedings is introduced – another person whose rights or legitimate interests are limited during the pre-trial investigation. The above gives an opportunity to conclude that this person may be the victim. That is, the person who was harmed by a criminal offense, but due to the illegal actions of the bodies of pre-trial investigation of the procedural status of the victim, she was not granted.

Secondly, the applicant is entitled to receive an extract from the Uniform Register of Pre-trial Investigations. Article 214 of the Criminal Procedural Code of Ukraine, in a new wording, obliges the investigator, the prosecutor to initiate a pre-trial investigation and, within 24 hours after making such information, provide the applicant with an extract from the Unified Register of Pre-trial Investigations.

Key words: victim, applicant, procedural rights, examination, third person, concerning the property of which the question of arrest is solved.

Значну кількість законів, що приймаються Верховною Радою України, становлять закони про внесення змін до чинних законодавчих актів. Основна мета їх прийняття – необхідність змін окремих норм закону без зміни його загалом або усунення колізій у законодавстві у зв’язку з прийняттям нового закону, якщо цього не було зроблено під час прийняття основного закону.

З моменту прийняття Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПКУ) до нього було внесено 50 змін і доповнень. Останні з них були внесені Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 р. (далі – ЗУ від 3 жовтня 2017 р.) та Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» від 16 листопада 2017 р. (далі – ЗУ від 16 листопада 2017 р.).

Вказаними законами змінюються окремі норми КПКУ, вносяться нові положення, а також здійснюються спроби подолання юридичних колізій. Проте варто зауважити, що частина правовідносин залишається недостатньо врегульованою. Зокрема, необхідно звернути увагу на питання забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні.

По-перше, ЗУ від 3 жовтня 2017 р. вносяться зміни до порядку проведення експертизи. Так, у ч. 1 ст. 242 КПКУ встановлено, що експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження, або якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Стаття 234 КПКУ містить єдиний порядок залучення експерта: експерт залучається за наявності підстав для проведення експертизи за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження.

З наведеного можна зробити висновок, що потерпілий не наділений правом звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи, оскільки він не належить до сторін кримінального провадження (за винятком випадків, коли прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення в суді або зменшив його обсяг). Вважаємо, що єдиним процесуальним важелем для потерпілого буде складення клопотання про проведення експертизи до слідчого, прокурора, і в разі його задоволення слідчий, прокурор звертається до слідчого судді з власним клопотанням.

Для порівняння зазначимо, що за минулою редакцією КПКУ в ч. 1 ст. 243 було закріплено положення, згідно з яким сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, у тому числі за клопотанням сторони захисту чи потерпілого.

Також у цьому питанні не буде зайвим згадати ч. 4 ст. 15 Закону України «Про судову експертизу», яка передбачає можливість проведення експертизи в кримінальному провадженні на замовлення не лише підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, а й потерпілого, його представника.

Названі норми КПКУ значно ускладнюють можливість використання потерпілим і його представником спеціальних знань для відстоювання своїх інтересів у кримінальному провадженні та свідчать про те, що існує відверта «диспропорція» в правових можливостях потерпілого й сторони захисту в обстоюванні своєї позиції в кримінальному провадженні [1, с. 231].

З огляду на те, що КПКУ є комплексним нормативним актом, який регулює діяльність щодо розслідування кримінальних правопорушень, вважаємо за доцільне закріпити в ньому чітку процедуру, за якою потерпілий буде наділений правом безпосереднього звернення до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи.

По-друге, ЗУ від 3 жовтня 2017 р. ст. 284 КПКУ доповнено абзацом 12 такого змісту: «слідчий, прокурор зобов'язані закрити кримінальне провадження також у разі, коли строк досудового розслідування, визначений ст. 219 КПКУ, закінчився та жодній особі не було повідомлено про підозру».

У свою чергу в ст. 219 КПКУ визначено, що строк досудового розслідування з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до дня повідомлення особі про підозру становить 6 місяців у кримінальному провадженні щодо кримінального проступку; 12 місяців у кримінальному провадженні щодо злочину невеликої чи середньої тяжкості; 18 місяців у кримінальному провадженні щодо тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Набуття цими нормами чинності безумовно створить умови для порушення прав потерпілих, оскільки, наприклад, якщо йдеться про тяжкий чи особливо тяжкий злочин, у більшості випадків для встановлення особи, яка його вчинила, наведеного строку недостатньо.

Окрім того, на наше переконання, наведені норми не узгоджуються з положенням про строки давності притягнення до кримінальної відповідальності. Так, ст. 49 Кримінального кодексу України закріплює, що особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею злочину та до дня набрання вироком законної сили минули такі строки: 2 роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі; 3 роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання у виді обмеження або позбавлення волі; 5 років – у разі вчинення

злочину середньої тяжкості; 10 років – у разі вчинення тяжкого злочину; 15 років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

Наведене наочно демонструє розбіжності в строках давності притягнення до кримінальної відповідальності та строках досудового розслідування, після спливу яких слідчий, прокурор зобов'язані закрити кримінальне провадження.

На підставі викладеного вважаємо, що з метою забезпечення процесуальних прав і законних інтересів потерпілого ст. 284 КПКУ має містити положення про те, що слідчий, прокурор зобов'язані закрити кримінальне провадження в разі, коли строк давності притягнення до кримінальної відповідальності закінчився та жодній особі не було повідомлено про підозру.

На підтвердження дієвості запропонованої норми варто зазначити, що аналогічне положення вже втілене в інших країнах. Так, наприклад, згідно з п. «д» ч. 1 ст. 105 Кримінально-процесуального кодексу Грузії слідство підлягає припиненню, а кримінальне переслідування не має починатись або підлягає припиненню в разі закінчення строку давності кримінального переслідування, встановленого Кримінальним кодексом Грузії.

Заради об'єктивності зазначимо, що не всі зміни до КПКУ негативно впливають на процесуальне становище потерпілого. На сьогодні можна виділити декілька новел, які сприяють забезпеченню прав потерпілого в кримінальному провадженні.

По-перше, ЗУ від 16 листопада 2017 р. вводиться новий учасник кримінального провадження – інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування. Це особа, стосовно якої (у тому числі щодо її майна) здійснюються процесуальні дії, визначені КПКУ (п. 16-1 ч. 1 ст. 3 КПКУ).

Наведене дає можливість зробити висновок про те, що цією особою може бути також потерпілий, тобто особа, якій було завдано шкоди кримінальним правопорушенням, проте внаслідок незаконних дій органів досудового розслідування процесуальний статус потерпілого їй не було надано.

ЗУ від 16 листопада 2017 р. вводить нового учасника кримінального провадження до таких норм КПКУ:

- ч. 6 ст. 28: «<...> інші особи, права чи інтереси яких обмежуються під час досудового розслідування, мають право на звернення до прокурора, слідчого судді або суду з клопотанням, у якому викладаються обставини, що зумовлюють необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені КПКУ»;
- п. 1 ч. 1 ст. 303: «на досудовому провадженні можуть бути оскаржені такі рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора: бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає в невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, у неповерненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 КПКУ, а також у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений КПКУ строк, – <...> іншою особою, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування»;
- ст. 308: «<...> інші особи, права чи законні інтереси яких обмежуються під час досудового розслідування, мають право оскаржити прокурору вищого рівня недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування».

Спираючись на викладене, можна дійти висновку, що особа, якій кримінальним правопорушенням завдано шкоди та чиї права або законні інтереси обмежуються під час досудового розслідування, наділяється додатковим обсягом прав для захисту своїх інтересів у кримінальному провадженні.

По-друге, ЗУ від 16 листопада 2017 р. заявник наділяється правом отримувати витяг із Єдиного реєстру досудових розслідувань (п. 1-1 ч. 2 ст. 60 КПКУ).

Стаття 214 КПКУ в новій редакції зобов'язує слідчого, прокурора розпочати досудове розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг із Єдиного реєстру досудових розслідувань (ч. 1).

На нашу думку, наведене положення покликане забезпечити права особи в кримінальному провадженні, однак застосування в цій нормі прийменника «через» лише встановлює початок періоду, з якого починається відлік часу для надання витягу заявнику. Таким чином, у цьому разі доцільніше було б замінити його на прийменник «протягом», який обмежив би часові рамки та унеможливив би будь-які зловживання з боку слідчого й прокурора.

Для чого потрібен витяг із Єдиного реєстру досудових розслідувань? По-перше, це дасть заявнику можливість оперативно отримати інформацію про факт початку досудового розслідування за заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення. По-друге, заявник зможе оскаржити бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає в невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення. По-третє, під час звернення до слідчого судді з клопотаннями або скаргами з боку суду досить часто виникають питання щодо документального підтвердження своїх процесуальних вимог, зокрема, запитують витяг із Єдиного реєстру досудових розслідувань як факт підтвердження того, що кримінальне провадження дійсно розпочате.

Під час аналізу викладеного матеріалу, звісно, може постати питання про те, яким чином наділення заявника такими правами вплине на процесуальне становище потерпілого. Особливо з урахуванням положення ч. 1 ст. 60 КПКУ, за яким заявником є фізична або юридична особа, яка звернулася із заявою чи повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування, і не є потерпілим.

Однак на практиці нерідко трапляються випадки, коли особі, якій завдано шкоди кримінальним правопорушенням, після подання нею відповідної заяви процесуальний статус потерпілого не надається, натомість її визнають заявником. У більшості випадків винесення слідчим, прокурором постанови про відмову у визнанні потерпілим ґрунтується на тому, що відсутні докази на підтвердження завдання особі шкоди кримінальним правопорушенням.

Із цього приводу деякі автори зазначають, що неможливо відразу встановити факт спричинення шкоди потерпілому, оскільки це може бути достовірно з'ясовано тільки в процесі здійснення кримінального провадження [2, с. 70].

Додамо, що відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 91 КПКУ в кримінальному провадженні підлягають доказуванню вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. У свою чергу вчинення будь-яких процесуальних дій, спрямованих на визначення виду й розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, заборонене до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Це підтверджує також положення, закріплене в ч. 3 ст. 214 КПКУ: здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається та тягне за собою відповідальність, встановлену законом.

Водночас, як справедливо наголошував В.П. Бож'єв, залучення потерпілого до провадження в справі після встановлення факту спричинення йому шкоди та набрання вироком законної сили є юридичною фікцією [3, с. 79–80]. Саме для з'ясування цієї обставини – факту спричинення шкоди – потерпілий залучається до провадження та наділяється правами, закріпленими в КПКУ. Із цього приводу в науці кримінального процесу пропонувалося розглядати потерпілого як особу, щодо якої є достатні підстави вважати, що проти неї вчинено злочин, яким завдано фізичної, майнової, моральної шкоди [4, с. 52].

Наразі, наприклад, у Кримінально-процесуальному кодексі Республіки Казахстан закріплено аналогічне положення: «Потерпілим у кримінальному провадженні визнається особа, щодо якої є достатні підстави вважати, що їй безпосередньо злочином завдано моральної, фізичної або майнової шкоди» (ст. 75). Вважаємо, що такий підхід можна використати також у Кримінальному процесуальному кодексі України, оскільки наведене формулювання відповідає дійсності з огляду на те, що не в усіх випадках можна відразу говорити про встановлення

факту завдання шкоди потерпілому. Окрім того, надані пропозиції убезпечать потерпілого від протиправних дій правоохоронних органів, а саме від визнання потерпілого заявником.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2013. 288 с.
2. Синенко С.А. Обеспечение прав и законных интересов потерпевшего в уголовном судопроизводстве: теоретические, законодательные и правоприменительные проблемы: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.09; Московский ун-т МВД России. М., 2014. 418 с.
3. Божьев В.П. К вопросу об обеспечении потерпевшему доступа к правосудию. *Уголовное право*. 2003. № 3. С.79–80.
4. Абабков А.В. Процессуальное положение потерпевшего в уголовном процессе: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Московский гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. М., 1998. 191 с.

REFERENCES

1. Kuchynska, O.P. (2013), *Pryntsypy kryminalnoho provadzhennia v mekhanizmi zabezpechennia prav yoho uchasykiv: monohrafiia* [Principles of criminal proceedings in the mechanism of safeguards for the rights of its participants: monograph], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
2. Sinenko, S.A. (2014), “Ensuring the rights and legal interests of affected person in criminal proceedings: theoretical, legislative and law-enforcement problems”, Thesis abstract for Dr. Sc. (Jurisprudence), 12.00.09, Moskovskiy universitet MVD Rossii, Moscow, Russia.
3. Bozhev, V.P. (2003), “On issue of providing the access to justice for affected person”, *Uholovnoe pravo*, no. 3, pp. 79–80.
4. Ababkov, A.V. (1998), “Procedural status of affected person in criminal proceeding”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.09, Moskovskiy hosudarstvennyy universitet im. Lomonosova, Moscow, Russia.

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2018-1-20>

УДК 354.31:351.862.4 (477)

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Мельковський О.В., к.ю.н., доцент

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
av-melkovskiy@ukr.net*

Стаття присвячена висвітленню проблем удосконалення діяльності підрозділів внутрішньої безпеки з оперативно-розшукового запобігання злочинам у межах розроблення Концепції забезпечення внутрішньої безпеки МВС України. Така Концепція містить у собі аналіз геополітичної ситуації та оперативної обстановки, ступінь загрози державі, суспільству, інтересам, правам і свободам людини, мету і пріоритетні завдання державної політики у сфері забезпечення внутрішньої безпеки загалом і безпеки системи МВС і персоналу зокрема, принципи забезпечення державної політики у сфері внутрішньої безпеки МВС і Національної поліції, а також механізми реалізації запропонованої Концепції.

Ключові слова: Концепція, Міністерство внутрішніх справ, запобігання злочинам, забезпечення внутрішньої безпеки, Національна поліція, підрозділи внутрішньої безпеки, профілактика і протидія корупційним та іншим правопорушенням, агентурно-оперативна діяльність.

CONCEPTUAL ISSUES OF INTERNAL SAFETY ASSURANCE OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

Melkovskiy O.V.

*Zaporizhzhia National University, str. Zhukovsky, 66, Zaporizhzhia, Ukraine
av-melkovskiy@ukr.net*

The article is devoted to the problems of improvement of the activities of internal security units on the operational-search crime prevention within the framework of the development of the Concept for ensuring internal security of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Such Concept involves analysis of geopolitical situation and operational environment, the degree of threat to the state, society, interests, rights and freedoms of a person, the purpose and priority tasks of state policy in the sphere of assurance of internal security in general and system security of MIA and personnel in particular, the principles of providing with state policy in the sphere of internal safety of MIA and the National Police of Ukraine and also mechanisms of implementation of proposed Concept.

The Concept implementation will be guaranteed by virtue of:

- development and adoption of “preventive strategy” at the legislative level, which consists in the elaboration of the system of detection and neutralization of causes and conditions for crimes commission by employees of the National Police and their protection from criminal manifestations on the part of criminal environment ;
- introduction of the model of personnel selection formation for units of internal security on the basis of professional profile diagram of officer of internal security service of MIA of Ukraine;
- development of scientifically substantiated methodical recommendations for implementation of operative search activity with the purpose of assurance of internal safety of the system of MIA and the National Police of Ukraine, particularities of agent operational activity of internal security service, typical organizational and tactical algorithms for operative search prevention of crimes, conduction of official investigations by internal security service of MIA of Ukraine;
- adoption of inter-agency Instruction “On Organization of Cooperation of Internal Security Services of Law Enforcement Bodies”, which should include the following norms: purpose, tasks and borders of team work, competence and authority of officials during interaction organization; cooperation forms, general principles of it; cooperation peculiarities in the process of operational search activities for prevention of crimes commission by officers of the National Police of Ukraine, threats to internal security, corruption crimes; control and monitoring procedure on the functioning issues of interworking entities with the purpose of system influence on the state and levels of corruption in the structural units of law enforcement bodies; general bases for realization of operative preventive activities against corruption; peculiarities of use of methods, means and powers, which are owned by the internal security units of different departments in order to prevent crimes against current employees and crimes committed by workers etc.

Key words: Concept, the Ministry of Internal Affairs, crimes prevention, provision of national security, the National Police, units of internal security, prevention and opposition against corruption and other offences, agent operational activity.

Удосконалення діяльності підрозділів внутрішньої безпеки (далі – ВБ) з оперативно-розшукового запобігання злочинам у системі Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС) і Національної поліції має йти в межах розроблення Концепції забезпечення внутрішньої безпеки МВС України.

Запропонована Концепція повинна містити загальні положення (аналіз геополітичної ситуації та оперативної обстановки; ступінь загрози державі, суспільству, інтересам, правам і свободам людини); мету і пріоритетні завдання державної політики забезпечення внутрішньої безпеки загалом і безпеки системи МВС, Національної поліції України та їхнього персоналу; принципи забезпечення державної політики у сфері внутрішньої безпеки системи правоохоронних органів і МВС зокрема; механізми реалізації.

На наш погляд, у Концепції необхідно виділити основні напрями організації й діяльності підрозділів ВБ у сфері забезпечення внутрішньої безпеки системи МВС і Національної поліції України:

- законодавче закріплення завдань і функцій підрозділів внутрішньої безпеки в Законі України «Про Національну поліцію» та інших правових актах;

- організація і здійснення оперативної (негласної, прихованої, конспіративної), адміністративної, процесуальної діяльності й управління структурними підрозділами Національної поліції;
- визначення особливостей їх структурних елементів, взаємозв'язків, ієрархії порядкування під час виконання завдань забезпечення внутрішньої безпеки, реалізації прав та обов'язків структурних елементів системи МВС і Національної поліції;
- вирішення питань планування, управління й контролю за додержанням установлених норм і повноважень у сфері забезпечення внутрішньої безпеки в системі МВС і Національної поліції;
- профілактика і протидія корупційним та іншим правопорушенням;
- інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності керівництва МВС України, територіальних підрозділів Національної поліції щодо аналізу стратегічних і поточних проблем безпеки, оцінювання загроз, що виникають, виявлення джерел небезпеки, підготовка аналітичних матеріалів, прогнозування змін внутрішніх і зовнішніх чинників та умов, що впливають на стан безпеки системи МВС, її працівників, членів їхніх сімей;
- розроблення рекомендацій з реалізації заходів захисту працівників Національної поліції у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків, членів їхніх сімей від злочинних посягань;
- взаємодія з іншими правоохоронними органами під час здійснення заходів, спрямованих на виявлення, розслідування, припинення злочинів та адміністративних правопорушень;
- запобігання посадовим правопорушенням, виявлення і припинення посадових правопорушень з боку працівників системи МВС і Національної поліції;
- своєчасне виявлення і припинення можливих спрямувань зі злочинними намірами до об'єктів, структур і працівників МВС і Національної поліції міжнародних терористичних організацій, незаконних озброєних формувань та окремих осіб з метою створення сприятливих умов для проведення терактів, захоплення заручників та інших насильницьких дій стосовно працівників МВС і Національної поліції або членів їхніх сімей;
- своєчасне виявлення й усунення причин та умов, які сприяють здійсненню правопорушень з боку інших працівників МВС і Національної поліції;
- удосконалення системи забезпечення внутрішньої безпеки системи МВС і Національної поліції, розроблення й реалізація заходів підвищення рівня взаємодії та координації підрозділів безпеки;
- забезпечення виконання передбачених законодавством України заходів щодо підтримки в МВС України готовності до ведення цивільної оборони;
- підвищення наукового, методико-консультативного забезпечення і професійної підготовки кадрів у системі МВС і Національної поліції;
- розвиток соціально-правового захисту працівників Національної поліції, членів їхніх сімей і пенсіонерів системи МВС, адекватного завданням, що ускладнюються, та умовам їх виконання.

Важливим складником Концепції має бути наголошення принципів її реалізації. Ураховуючи здобутки юридичної науки останніми роками, вимоги Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» і вимоги Кримінального процесуального кодексу України, можемо визначити основні принципи забезпечення внутрішньої безпеки в системі МВС України:

1. Законність уживаних заходів.
2. Верховенства права.
3. Дотримання прав і свобод людини.
4. Адекватність заходів ступеню загрози.
5. Активність і наступність, пріоритет запобіжних і профілактичних заходів протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам.
6. Конспірація, поєднання гласних і негласних методів і засобів у забезпеченні внутрішньої безпеки.
7. Поєднання цілей, завдань і практичної діяльності щодо забезпечення внутрішньої безпеки із загальними цілями, завданнями оперативно-службової діяльності системи МВС і Національної поліції України.
8. Комплексне використання сил і засобів.
9. Послідовність у реалізації антикорупційної політики.
10. Дотримання, захист прав, честі й гідності, ділової репутації співробітників і цивільних службовців.

Важливим складником Концепції має бути надання підрозділам ВБ, відповідно до національного законодавства та відомчих нормативних актів, таких функцій:

- розгляду, перевірки і проведення службового розслідування скарг громадян на неправомірні дії та зловживання працівників Національної поліції;
- розгляд результатів розслідування з метою аналізу й визначення основних типових схем протиправних дій діючих працівників;
- здійснення оперативно-розшукової та агентурно-оперативної діяльності серед персоналу системи МВС і Національної поліції;
- аналіз даних про отримання прибутків діючими працівниками, податкових декларацій, інших платіжних відомостей, у тому числі про понаднормативну роботу, з метою виявлення можливих корупційних дій;
- проведення інспекційних перевірок з метою виявлення ознак корупції; пошук іншої інформації від громадян і працівників щодо фактів корупції.

Реалізацією Концепції має стати внесення до чинних нормативних актів норм, що розкривають зазначені функції підрозділів внутрішньої безпеки, аналогічно до проекту Закону України «Про систему спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції».

Стаття повинна мати назву «Служба внутрішньої безпеки Національної поліції» й може бути викладена в такій редакції:

«1. З метою забезпечення внутрішньої безпеки, запобігання правопорушенням і виявлення правопорушень у діяльності працівників системи МВС і Національної поліції України в її складі створюються підрозділи служби внутрішньої безпеки, що підпорядковуються безпосередньо Міністру, який відповідальний за державну політику у сфері забезпечення публічного порядку й захисту осіб, суспільства та держави від протиправних посягань. Підрозділи служби внутрішньої безпеки діють у міністерстві й територіальних управліннях Національної поліції.

2. Підрозділи служби внутрішньої безпеки Міністерства, що відповідають за державну політику у сфері забезпечення публічного порядку й захисту осіб, суспільства та держави від протиправних посягань, мають такі обов'язки:

- запобігання правопорушенням, виявлення та припинення правопорушень Національної поліції згідно з вимогами Законів України «Про засади запобігання і протидії корупції» та «Про державну службу»;
- запобігання правопорушенням і злочинам загальнокримінальної спрямованості, виявлення та припинення кримінальних правопорушень і злочинів загальнокримінальної спрямованості стосовно системи МВС і підрозділів Національної поліції, її персоналу та близьких родичів;
- запобігання можливим спрямуванням зі злочинними намірами, виявлення і припинення можливих спрямувань зі злочинними намірами щодо об'єктів, структур МВС і працівників Національної поліції міжнародних терористичних організацій, незаконних озброєних формувань та окремих осіб з метою створення сприятливих умов для проведення терактів, захоплення заручників та інших насильницьких дій стосовно діючих працівників або членів їхніх сімей;
- виявлення й усунення причин та умов, які сприяють здійсненню правопорушень з боку інших працівників системи МВС України;
- взаємодія з правоохоронними органами під час здійснення заходів, спрямованих на виявлення, припинення й розслідування кримінальних правопорушень, провадження стосовно адміністративних правопорушень;
- здійснення контролю перевірок працівників МВС і Національної поліції на добросовісність, дотримання правил етичної поведінки, конфлікту інтересів, декларування майна, доходів, видатків і зобов'язань фінансового характеру;
- проведення з особами психофізіологічних інтерв'ю із застосуванням поліграфа під час вступу на службу та проходження служби в МВС і підрозділах Національної поліції;
- перевірка інформації, що міститься у зверненнях фізичних і юридичних осіб, засобах масової інформації, інших джерелах, у тому числі отриманої через спеціальну телефонну лінію, сторінку в мережі Інтернет, засоби електронного зв'язку Національної поліції, щодо причетності діючих працівників до вчинення правопорушень;
- проведення спеціальної перевірки щодо осіб, які претендують на призначення на посади в підрозділах Національної поліції.

3. Підрозділам служби внутрішньої безпеки для виконання службових завдань за наявності правових підстав, визначених чинним законодавством і Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», надається право:

- здійснення моніторингу стану внутрішньої безпеки системи МВС і Національної поліції, фонових явищ і прогнозування розвитку процесів, пов'язаних із її забезпеченням;
- здійснення моніторингу способу життя діючих працівників;
- здійснення оперативно-розшукових заходів з метою вирішення завдань забезпечення внутрішньої безпеки системи МВС і Національної поліції;
- установа конфіденційного співробітництва з працівниками структурних підрозділів Національної поліції, а також іншими особами;
- мати штатних і позаштатних негласних працівників;
- за дорученням слідчих здійснення негласних слідчих (розшукових) дій.

4. Діяльність служби внутрішньої безпеки МВС України заснована на принципах: законності; верховенства прав; забезпечення прав і свобод людини; адекватності заходів ступеню загрози; активності й наступальності; пріоритеті запобіжних і профілактичних

заходів; конспірації, поєднання гласних і негласних методів і засобів у забезпеченні внутрішньої безпеки; дотримання, захист прав, честі й гідності, ділової репутації працівників Національної поліції і цивільних службовців».

Основним складником Концепції повинен бути механізм її реалізації, що полягає у здійсненні таких заходів:

- 1) удосконалення законодавства шляхом гармонізації з відповідним європейським законодавством, усунення наявних суперечностей, неузгодженостей і прогалин у чинних законах та інших нормативно-правових актах щодо актів оперативно-розшукового законодавства; удосконалення адміністративного законодавства у сфері управління правоохоронною діяльністю:
 - розроблення та прийняття на законодавчому рівні «стратегії профілактики», яка полягає у створенні системи виявлення й нейтралізації причин та умов учинення злочинів працівниками Національної поліції й захисту їх від злочинних проявів з боку злочинного середовища;
 - запровадження в законодавстві та відомчих нормативних актах перевірки оперативної інформації службою внутрішньої безпеки в рамках облікових справ і справ контрольного провадження з визначенням такої підстави припинення оперативно-розшукових справ як утрата фігурантом соціальної небезпеки;
 - об'єднання служби ВБ та інспекції з особового складу в одну службу з розподілом функцій (оперативно-розшукова та контрольна-профілактична);
- 2) забезпечення відповідними інтелектуально-кадровими, фінансовими, матеріально-технічними, інформаційними й іншими необхідними ресурсами на підставі визначення розподілу функцій і завдань відповідних структурних складників служби внутрішньої безпеки, системи підготовки кадрів оперативних підрозділів:
 - виконання вимог чинного законодавства в частині, що стосується питань забезпечення внутрішньої безпеки, а також профілактики корупційних правопорушень з можливістю здійснення агентурно-оперативної діяльності серед персоналу системи МВС і Національної поліції;
 - надання підрозділам внутрішньої безпеки МВС України права перевірки та визначення рекомендацій щодо кадрових призначень на посади в системі МВС і Національної поліції;
 - створення у складі підрозділів ВБ, що обслуговують територіальні підрозділи Національної поліції, оперативно-технічних структур та оперативної служби;
 - оцінювання результатів діяльності підрозділів ВБ має здійснюватися за кількістю попереджених, виявлених і припинених злочинів, що готували цивільні особи стосовно працівників системи МВС і Національної поліції;
 - зміна моделі та порядку формування кадрового складу підрозділів ВБ на підставі професіограми працівника служби ВБ МВС України;
 - створення системи координації та взаємодії служб внутрішньої та власної безпеки правоохоронних органів України щодо виявлення й нейтралізації загроз нормальному функціонуванню правоохоронних органів і запобігання корупції серед діючих працівників;
 - створення інтегрованих баз даних і заснованих на їх підставі інформаційно-аналітичних систем поточного й комплексного аналізу процесів, що цікавлять підрозділи ВБ та вимагають відповідного реагування;
- 3) удосконалення наявної організації й тактики, запровадження інноваційних тактичних

основ використання засобів, заходів оперативно-розшукової діяльності й методик забезпечення внутрішньої безпеки:

- розроблення методики комплексного аналізу інформації щодо оперативної обстановки на системному рівні в межах постійного її моніторингу з метою вироблення управлінських рішень з типових і позаштатних ситуацій за різними напрямками діяльності підрозділів ВБ МВС України;
- здійснення системних досліджень на підставі досягнень кримінології, соціології й інформатики з метою розроблення методики моніторингу, оцінювання та прогнозування оперативної обстановки у сфері забезпечення законності і внутрішньої безпеки системи МВС і Національної поліції України;
- формування науково обгрунтованої методики підготовки різноманітних аналітичних документів для забезпечення належного реагування на стан оперативної обстановки;
- зміна технології формування довідково-інформаційного фонду з проблем забезпечення законності і внутрішньої безпеки системи МВС і Національної поліції України;
- розроблення науково обгрунтованих Методичних рекомендацій щодо здійснення ОРД з метою забезпечення внутрішньої безпеки системи МВС і Національної поліції, особливостей агентурно-оперативної діяльності служби внутрішньої безпеки ОВС, типових організаційно-тактичних алгоритмів оперативно-розшукового запобігання злочинам, проведення службових розслідувань;
- проведення загальнодержавних нарад-семінарів з питань забезпечення внутрішньої та власної безпеки із залученням співробітників, функції яких пов'язані з виконанням завдань із забезпечення безпеки, контролюючих органів;
- вироблення спільно з контролюючими органами стратегії співпраці і взаємодії з питань забезпечення внутрішньої безпеки;
- дослідження спільно з контролюючими органами актуальних питань щодо забезпечення внутрішньої безпеки;
- надання практичної й методичної допомоги практичним підрозділам з питань забезпечення внутрішньої безпеки.

Ураховуючи викладене, варто ще раз наголосити, що в межах реалізації Концепції захисту підлягають працівники всієї системи МВС України, структурних підрозділів Національної поліції під час виконання ними службових обов'язків, а також члени їхніх сімей; будівлі і споруди; техніка, устаткування й майно; конфіденційна інформація та відомості, що містять державну і службову таємницю, у тому числі на паперових та електронних носіях; засоби зв'язку, оргтехніка; локальні мережі тощо.

Аналіз результатів, отриманих у ході наукових досліджень, свідчить про наявність значних проблем в організації підбору та якості кадрового потенціалу як системи МВС, так і підрозділів, що забезпечують ВБ. Отже, критерії оцінювання кандидатів на службу в підрозділах ВБ повинні бути переглянуті в бік підвищення вимог як до морально-психологічних якостей, так і до рівня їхніх професійних можливостей. Безумовно, від рівня вмотивованості діючих працівників на виконання покладених на підрозділи ВБ завдань залежить результативність дій служби та, як наслідок, здатність забезпечувати безпеку всієї системи МВС України. Ці питання варто вважати одними з головних під час розроблення зазначеної Концепції.

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2018-1-21>

УДК 343.13: 349.444: 347.121.2

АНАЛІЗ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ЗМІН ЩОДО ВИКОНАННЯ УХВАЛИ ПРО ДОЗВІЛ НА ОБШУК ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ

Сінельнік Р.В., к.ю.н., доцент

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
adv_rvs@rambler.ru*

У статті здійснюється аналіз змін до Кримінального процесуального кодексу України, що внесені та набрали чинності у 2017 та 2018 роках, стосовно виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи. Досліджено некоректність формулювання деяких норм і розглянуто складнощі їх реалізації під час проведення слідчих дій у досудовому розслідуванні кримінального провадження. Указано на недосконалість вітчизняного кримінального процесуального законодавства, з огляду на практичне застосування його норм безпосередньо захисниками.

Ключові слова: обшук, обшук житла, слідчі дії, ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, проведення обшуку, кримінальне провадження, адвокат, захисник.

ANALYSIS OF PROCEDURAL CHANGES ON DECISION OF PERMIT FOR SEARCH OF HOUSING OR OTHER PROPERTY OF A PERSON

Sinielnik R.V.

*Zaporizhzhya National University, str. Zhukovskogo, 66, Zaporizhzhya, Ukraine
adv_rvs@rambler.ru*

The article analyzes the changes to the Criminal Procedural Code of Ukraine, which were introduced and entered into the force in 2017 and 2018, in relation to the execution of the resolution on the permit for search of housing or other property of a person. The article is to highlight the problems and imperfections of the revised criminal procedure law in terms of the investigation (search) actions during execution decision for permission to search houses or other property by the practice lawyer in pre-trial investigation. The incorrectness of the formulation of some norms was studied and the difficulties of their realization during conduction of investigative actions in the pre-trial investigation of criminal proceedings were considered. It is specified on the imperfections of domestic criminal procedural legislation based on the practical application of its provisions directly defenders.

Based on the practice of law enforcement and the analysis of the procedure for the execution by law enforcement officers of the investigating judge on the permission to search for housing or other possession of the person, the following conclusions were made:

- the legislator expanded the list of weighty reasons for receiving by investigator of the permission to conduct a search ;
- the participation of a barrister during a search or review in a house or other property of a person has become a guarantee of unjustified interference with the private life of a person;
- uncertainty about the procedural status and criminal-procedural powers of a person in a dwelling or premises conducting a search in relation to a particular criminal proceeding;
- the prohibition of an investigator to pursue a video recording of a search by a lawyer on his own device, referring to the fact that the lawyer is not a party to the defense;
- destitution of the provision of law enforcement officers with the required number of stylists for the implementation of audio, video recording and media carriers;
- the unresolved issue with regard to the continuous fixing of searches, which may last more than 20 hours;
- legally uncertain implementation of recording of all investigative actions during the search, which can be carried out in different places.

In order to improve the system of legal regulation and the mechanism for protecting the rights of a person during the conduct of investigative (search) actions, it is necessary to amend Chapter 20. Investigative (wanted) actions Section III Pre-trial investigation of the Criminal Procedural Code of Ukraine.

Key words: search, search of housing, investigative actions, decision on permission to search for housing or other possession of a person, conducting a search, criminal proceedings, barrister, advocate.

Вагомих змін зазнав Кримінальний процесуальний кодекс України після прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під

час здійснення досудового розслідування» від 16 листопада 2017 року № 2213-VIII, який набув чинності із 7 грудня 2017 року, та Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо уточнення окремих положень» від 22 березня 2018 року № 2363-VIII, який набув чинності 12 квітня 2018 року. Такі зміни є виваженою необхідністю і свідчать про готовність України вдосконалюватися шляхом забезпечення прав і свобод людини на рівні європейської правової держави.

Метою статті є висвітлення проблем і недосконалості оновленого кримінального процесуального законодавства в частині проведення слідчих (розшукових) дій під час виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи з боку практичної діяльності адвоката на досудовому розслідуванні.

Сукупність кримінальних процесуальних норм, якими регламентуються слідчі дії, є елементом доказового права, утворюючи інститут слідчих дій. За визначенням Л. Лобойко, слідчі дії – це пізнавальні процесуальні дії, притаманні стадії досудового розслідування і призначені для пошуку, виявлення, фіксації та перевірки фактичних даних у кримінальному провадженні. Слідчі дії уповноважена провадити лише сторона обвинувачення. Сторона захисту має право ініціювати провадження слідчих дій перед стороною обвинувачення, а в разі ігнорування таких ініціатив звертатися з ними до суду [1, с. 178–181].

Обшук є однією з найбільш ризикованих і водночас результативних слідчих дій. Обшук – це слідча дія, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян з метою відшукування й вилучення предметів, що мають значення у справі, а також виявлення розшукуваних осіб [2, с. 128].

Обшук житла чи іншого володіння особи є однією з найважливіших слідчих (розшукових) дій під час проведення досудового розслідування кримінального провадження, завданням якого на підставі ч. 1 ст. 234 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) є виявлення та фіксація відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, а також установлення місцезнаходження розшукуваних осіб.

У різні роки вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство та кримінально-процесуальні дії, зокрема стосовно проблематики проведення слідчих (розшукових) дій, досліджувалися такими провідними вченими, як Р. Белкін, Т. Варфоломєєва, В. Весельський, А. Волобуєв, А. Гінзбург, В. Гончаренко, Ю. Аленін, В. Коновалова, Ю. Корухов, О. Кучинська, Є. Лук'янчиков, В. Нор, В. Тищенко, Л. Удалова, М. Погорецький і багато інших.

Визначення поняття «житло» міститься в нормі ч. 2 ст. 233 КПК України. Так, під житлом особи розуміється будь-яке приміщення, яке знаходиться в постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, і пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також усі складові частини такого приміщення. Не є житлом приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені за законом. Під іншим володінням особи розуміються транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи [4].

Конститутивною засадою кримінального провадження, відповідно до положення ст. 13 КПК України, є недоторканність житла чи іншого володіння особи. Отже, проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку не допускається, інакше як за вмотивованим судовим рішенням, крім випадків, передбачених кримінальним законодавством [4]. Це право закріплене нормами ст. 30 Конституції України, яка гарантує кожній особі недоторканність житла [5, с. 11].

На пряму заборону проникнення до житла також указує ч. 1 ст. 233 КПК України та

визначає, що ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім випадків, установлених ч. 3 статті 233 КПК України. Проте варто зазначити, що вищезазначене право може бути обмеженим у зв'язку з проведенням слідчих (розшукових) дій на підставі передбачених законом окремих обставин, а саме: слідчий, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише в невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей і майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються в учиненні злочину. У такому випадку прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді [4].

Проведення огляду чи обшуку є не єдиним обмеженням права на недоторканність житла чи іншого володіння особи, проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема справ, що стосуються втручання у приватне спілкування, не можна не відзначити також проведення слідчого експерименту. Зважаючи на дотримання європейських стандартів захисту прав і свобод людини, вітчизняний законодавець повинен ураховувати суб'єктивні інтереси тієї особи, право якої підлягає обмеженню.

У такий спосіб правовий механізм забезпечення права на недоторканність житла висуває юридичні гарантії, котрі дають змогу уникати можливості безпідставного втручання особами, які безпосередньо здійснюють кримінальне провадження, під час проведення обшуку. Саме участь адвоката під час проведення обшуку чи огляду в житлі чи іншому володінні особи є гарантією невмотивованого втручання у приватне життя.

Про недосконалість правового регулювання та механізму захисту прав особи під час проведення слідчих (розшукових) дій свідчить правозастосовна практика, яка потребує змін і доповнень. Згідно зі ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, кожен має право на повагу до свого приватного й сімейного життя, до свого житла й кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [6].

Відповідно до нової редакції ч. 2 ст. 234 КПК України, обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді місцевого загального суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування.

У разі необхідності проведення обшуку слідчий за погодженням із прокурором або прокурор звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням, яке містить стандартні відомості (найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з розслідуванням якого подається клопотання; правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, підстави для обшуку; житло чи інше володіння особи або частину житла чи іншого володіння особи, де планується проведення обшуку; особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться) [4]. Відтепер також мають зазначатися такі відомості: про індивідуальні або родові ознаки речей, документів, іншого майна або осіб, яких планується відшукати, а також їх зв'язок з учиненим кримінальним правопорушенням; окрім цього, має бути викладене обґрунтування того, що доступ до речей, документів або відомостей, які можуть у них міститися, неможливо отримати органом досудового розслідування в добровільному порядку шляхом витребування речей, документів, відомостей, відповідно до ч. 2 ст. 93 КПК України, або за допомогою інших слідчих дій, передбачених КПК України, а доступ до осіб, яких планується відшукати, – за допомогою інших слідчих дій, передбачених

КПК України. Зазначена вимога не поширюється на випадки проведення обшуку з метою відшукування знаряддя кримінального правопорушення, предметів і документів, вилучених з обігу.

Нововведену підставу для відмови слідчого судді в задоволенні клопотання про обшук закріплено в п. 5 ч. 5 ст. 234 КПК України, з якої вбачається, що в разі недоведеності прокурором чи слідчим наявності достатніх підстав уважати, що за встановлених обставин обшук є найбільш доцільним та ефективним способом відшукування й вилучення речей і документів, які мають значення для досудового розслідування, а також установа місцезнаходження розшукуваних осіб, а також заходом, пропорційним втручанням в особисте й сімейне життя особи, слідчий суддя відмовляє в задоволенні клопотання [4].

На нашу думку, цей пункт можна вважати позитивною зміною для дотримання принципу недоторканності житла та гарантією захисту прав людини від несанкціонованого втручання в її приватне життя.

Стаття 234 КПК України доповнена ч. 6, яка містить додаткову підставу для відмови слідчим суддею в задоволенні клопотання про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи. Отже, слідчий, прокурор не має права повторно звертатися до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на обшук того самого житла чи іншого володіння особи, якщо в клопотанні не зазначені нові обставини, які не розглядалися слідчим суддею.

Так, варто зазначити, що введення цієї частини певною мірою послугувало усуненню причин для безпідставного повторного звернення, затягування процесуальних строків і гаяння часу осіб, які здійснюють кримінальне провадження.

Процедура проведення обшуку завжди викликала багато питань через відсутність усебічного спостереження під час його проведення, неможливість фіксування та подальшого відтворення дій працівників правоохоронних органів.

Цей факт підтверджує адвокат М. Островська, яка зазначає, що непоодинокими є випадки категоричної відмови з боку правоохоронних органів і навіть фізичних перешкод у допуску адвокатів до участі в проведенні обшуку в житлі або офісах їхніх клієнтів. В основному це відбувається при представництві інтересів юридичної особи, що формально не має стосунку до конкретного кримінального провадження. Значна кількість скарг колег надходить до Комітету захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності Ради адвокатів Київської області саме із цього приводу. При цьому практика показує, що особа – власник або орендар приміщення, в якій проводиться обшук, не завжди є стороною й навіть учасником кримінального провадження (підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим тощо), а тому й не має повного спектру відповідних кримінально-процесуальних повноважень у межах конкретного кримінального провадження. Наприклад, оскаржувати низку дій/бездіяльності/рішень слідчого до слідчого судді, заявляти певні процесуальні клопотання тощо. Проте право на правову допомогу з боку адвоката в будь-якої особи, в тому числі тієї, що не має статусу сторони кримінального провадження, є беззаперечним у силу конституційних норм прямої дії [3].

Стаття 59 Конституції України гарантує право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [5, с. 21].

Отже, відповідно до ст. 236 КПК України, під час виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи слідчий, прокурор або інша службова особа, що бере участь у проведенні обшуку, зобов'язаний допустити на місце його проведення захисника чи адвоката, повноваження якого підтверджуються згідно з положеннями ст. 50 КПК України. Слідчий, прокурор не має права заборонити учасникам обшуку користуватися правовою допомогою адвоката або представника. Слідчий, прокурор зобов'язаний допустити такого адвоката або представника до обшуку на будь-якому етапі його проведення. Обшук особи

повинен буде здійснюватися не тільки особами тієї самої статі, а й у присутності адвоката, представника на вимогу такої особи. Неявка адвоката, представника для участі в проведенні обшуку особи протягом трьох годин не перешкоджає проведенню обшуку. Хід і результати особистого обшуку підлягають обов'язковій фіксації у відповідному протоколі [4].

Варто погодитися з думкою Д. Фіолевського, який наголошує, що саме задля досягнення неупередженості й об'єктивності розслідування конкретного злочину, його наслідків світовою практикою прийнято та запроваджено принцип однобічності адвоката в кримінальному процесі, тому рідко яка більш-менш серйозна кримінальна справа на досудовому слідстві закінчується без участі захисника. Адвокат, отже, є однією із центральних фігур досудового слідства [7, с. 141].

Отже, обов'язковість допуску адвоката під час проведення обшуку й подолання перешкод під час забезпечення доступу до правової допомоги досі залишається актуальним питанням у процесі захисту особою своїх прав та обов'язків.

Гідним схвалення є доповнення законодавцем ст. 236 КПК України ч. 10, у якій чітко закріплена обов'язковість порядку фіксування проведення обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді за допомогою аудіо- й відеозапису.

Цілком логічним треба також уважати новий абзац 3 ч. 2 ст. 104 КПК України, відповідно до якого запис, здійснений за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів під час проведення слідчим, прокурором обшуку, є невід'ємним додатком до протоколу. Тому дії й обставини проведення обшуку, не зафіксовані в записі, не можуть бути внесені до протоколу обшуку та використані як доказ у кримінальному провадженні. Уважаємо за необхідне зазначити, що це нововведення є правильним з погляду недопустимості доказів, отриманих із порушеннями норм кримінального процесуального законодавства.

Про застосування технічних засобів фіксування процесуальної дії заздалегідь повідомляються особи, які беруть участь у процесуальній дії. Право безперешкодного фіксування проведення обшуку за допомогою відеозапису надається стороні захисту. Адвокат АТ «Шевердін і партнери» С. Бабич цілком вдало звертає увагу на те, що факт незастосування технічних засобів фіксування обшуку тягне за собою недійсність цієї процесуальної дії та отриманих унаслідок її вчинення результатів, за винятком випадків, якщо сторони не заперечують проти визнання такої дії та результатів її здійснення чинними [8].

Проте одразу після набрання чинності змін до КПК України виникло немало протиріч під час проведення слідчих дій між захисником і працівниками правоохоронних органів. Про це свідчить коментар адвоката й партнера *Argio Law Firm* Є. Грушовець. За його словами, проблеми з допуском адвоката на місце проведення слідчих дій відсутні, однак є деякі моменти: 1) заборона слідчого проводити адвокатом відеофіксацію обшуку на власний пристрій, посилаючись на те, що адвокат не є стороною захисту; 2) відповідно до КПК України, у матеріалах справи повинні зберігатись оригінали носіїв інформації, що містять відеозапис обшуку, однак відсутнє забезпечення правоохоронців такою кількістю носіїв інформації. Через це виникають деякі сумні щодо зберігання в матеріалах справи саме оригіналів. Найімовірніше, відеозапис буде копіюватися, його автентичність якимось чином підтверджуватиметься, можливо, протоколом огляду, і вже копія долучатиметься до матеріалів справи. Однак у суді адвокати, ймовірно, наполягатимуть на тому, щоб у матеріалах справи були оригінали; 3) невирішене питання стосовно проведення безперервної фіксації обшуків, які можуть тривати понад 20 годин (наприклад, заряд акумулятора пристрою, наявність достатньої кількості пам'яті для тривалого запису, запобігання технічним недолікам, які можуть перешкоджати відеозапису); 4) незрозумілою є реалізація фіксування всіх слідчих дій під час проведення обшуку, які можуть проводитись у різних місцях, тому що через це виникає потреба декількох записувальних пристроїв [9].

Як впливає з ч. 5 ст. 236 КПК України, неявка адвоката, представника для участі в проведенні обшуку особи протягом трьох годин не перешкоджає проведенню обшуку. Хід і результати особистого обшуку підлягають обов'язковій фіксації у відповідному протоколі [4]. Тому вчасне прибуття захисника на місце проведення обшуку може запобігти протиправним діям з боку слідчого. Прибувши на місце призначення, адвокат має щонайшвидше повідомити про це слідчого, аби не допустити можливості початку слідчих дій без його участі. Варто зазначити, що спілкування захисника з працівниками правоохоронних органів має не суперечити правилам адвокатської етики, а, навпаки, сприяти налагодженню комунікації з процесуальними опонентами [9].

На підставі правозастосовної практики і проведеного аналізу процедури виконання працівниками правоохоронних органів ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи зроблено такі висновки:

- законодавцем розширено перелік вагомих підстав для отримання слідчим дозволу на проведення обшуку;
- участь адвоката під час проведення обшуку чи огляду в житлі чи іншому володінні особи стала гарантією невмотивованого втручання в приватне життя особи;
- наявна невизначеність процесуального статусу та кримінально-процесуальних повноважень особи, в житлі чи приміщенні якої проводять обшук, стосовно конкретного кримінального провадження;
- наявна заборона слідчого проводити адвокатом відеофіксацію обшуку на власній пристрій, посилаючись на те, що адвокат не є стороною захисту;
- відсутність забезпечення правоохоронців необхідною кількістю пристроїв для здійснення аудіо-, відеофіксації та носіїв інформації;
- невирішеність питання стосовно проведення безперервної фіксації обшуків, які можуть тривати понад 20 годин;
- законодавчо не визначена реалізація фіксування всіх слідчих дії під час проведення обшуку, які можуть проводитись у різних місцях.

Задля вдосконалення системи правового регулювання та механізму захисту прав особи під час проведення слідчих (розшукових) дій необхідним є внесення змін до глави 20 «Слідчі (розшукові) дії» розділу III «Досудове розслідування» Кримінального процесуального кодексу України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лобойко Л.М., Банчук О.А. Кримінальний процес: навч. посіб. Київ: Ваіте, 2014. 280 с.
2. Настільна книга слідчого: наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. 728 с.
3. Островська М. Допуск адвоката до участі в проведенні обшуку. *Legalans*. 2016. URL: <http://legalans.com/articles/publications/6783-dopusk-advokata-do-uchast-v-provedenn-obshuku.html>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Конституція України: чинне законодавство станом на 04 вересня 2017 р.: Офіц. текст. Київ: Алерта, 2017. 80 с.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

7. Фіолевський Д.П. Адвокатура: підручник. Київ: Алерта; Прецедент, 2007. 486 с.
8. Бабич С. Нові вимоги до проведення обшуку у 2018 році. *Protokol*. 2018. URL: http://protokol.com.ua/ua/novi_vimogi_do_provedennya_obshuku_u_2018r_1/.
9. Гресь О. Усміхайтесь, Вас обшукують! *Закон і бізнес*. 2018. 27 січня – 2 лютого. № 29. URL: http://zib.com.ua/ua/131646-pripis_pro_videofiksaciyu_obshuku_mozhe_sebe_ne_vipravdati.html.

REFERENCES

1. Loboiko, L.M., Banchuk, O.A. (2014), *Kryminalnyi protses: navch.posib* [Criminal proceedings: tutorial], Vaite, Kyiv, Ukraine.
2. Panov, M.I., Shepitko, V.Iu., Konovalova V.O. et al. (2007), *Nastilna knyha slidchoho: nauk.-prakt. vydannia dlia slidchykh i diznavachiv* [Investigation Handbook: science-practice publications for investigators and detectives], 2nd edition, revised and supplemented Vydavnychi Dim “In Yure”, Kyiv, Ukraine.
3. Ostrovska M. (2016), “The admission of a lawyer to participate in the search”, *Legalans*, available at: <http://legalans.com/articles/publications/6783-dopusk-advokata-do-uchast-v-provedenn-obshuku.html>.
4. “Criminal Procedure Code of Ukraine on April 13, 2012”, available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. (2017), “The Constitution of Ukraine” current legislation dated September 4, 2017: Officer. text, Alerta, Kyiv, Ukraine.
6. (2000), “European Convention on Human Rights on November 4, 1950”, available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
7. Fiolevskiy, D.P. (2007), *Advokatura: pidruchnyk* [Advocacy: textbook], Alerta, Pretsendent, Kyiv, Ukraine.
8. Babych, S. (2018), “New requirements for the search in 2018”, *Protokol*, available at: http://protokol.com.ua/ua/novi_vimogi_do_provedennya_obshuku_u_2018r_1/.
9. Hres, O. (2018), “Smile, you are searched!” *Zakon i biznes*, no. 29, available at: http://zib.com.ua/ua/131646-pripis_pro_videofiksaciyu_obshuku_mozhe_sebe_ne_vipravdati.html.

ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Аганіна Альона Олександрівна – к.ю.н., ст. викладач кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Запорізького національного університету

Верлос Наталя Володимирівна – к.ю.н., доцент кафедри конституційного та трудового права юридичного факультету Запорізького національного університету

Ганзенко Олександр Олександрович – к.ю.н., доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Запорізького національного університету

Горбачов Василь Павлович – к.ю.н., доцент, адвокат Донецької обласної колегії адвокатів

Демура Марина Ігорівна – к.ю.н., асистент кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Діденко Євген Володимирович – аспірант кафедри адміністративного і господарського права юридичного факультету Запорізького національного університету

Єна Ірина Вікторівна – к.ю.н., доцент кафедри кримінального права та правосуддя юридичного факультету Запорізького національного університету

Єрмоленко Дмитро Олександрович – д.ю.н., доцент, завідувач кафедри цивільного права юридичного факультету Запорізького національного університету

Ігнатенко Ірина Володимирівна – к.ю.н., асистент кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Калюга Каріна Вікторівна – к.ю.н., заступник завідувача кафедри кримінального процесу та криміналістики Інституту права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету

Кодинець Анатолій Олександрович – д.ю.н., доцент, доцент кафедри інтелектуальної власності Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Комісаров Сергій Анатолійович – к.ю.н., доцент, доцент кафедри правознавства Сєверодонецького інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Кухарєв Олександр Євгенович – к.ю.н., доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу Харківського національного університету внутрішніх справ

Макаренков Олексій Леонідович – к.ю.н., доцент кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Запорізького національного університету

Медведенко Надія Василівна – підполковник поліції, ад'юнкт докторантури та аспірантури Одеського державного університету внутрішніх справ

Мельковський Олександр Вікторович – к.ю.н., доцент кафедри кримінального права та правосуддя юридичного факультету Запорізького національного університету

Пирожкова Юлія Володимирівна – д.ю.н., доцент, завідувач кафедри кримінального права та правосуддя юридичного факультету Запорізького національного університету

Сінельник Руслан Васильович – к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального права та правосуддя юридичного факультету Запорізького національного університету

Узунова Оксана Василівна – к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального права та правосуддя юридичного факультету Запорізького національного університету

Шалдирван Павло Валерійович – к.ю.н., доцент, завідувач лабораторії криміналістики юридичного факультету Запорізького національного університету

Шевченко Михайло Вікторович – аспірант кафедри адміністративного та господарського права юридичного факультету Запорізького національного університету

Яковенко Євген Олександрович – к.ю.н., доцент кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

УДК.....

**ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У
“ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ”
(СЕРІЯ „ЮРИДИЧНІ НАУКИ”)**

До друку приймаються наукові статті, де присутні такі необхідні елементи, передбачені п.3 Постанови президії ВАК України № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. (Бюлетень ВАК України, № 1, 2003)

- **Постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- **Аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- **Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, котрим присвячується дана стаття;
- **Формулювання цілей** статті (постановка завдання);
- **Виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **Висновки з даного дослідження і перспективи** подальших розвідок у даному напрямку.

1. МАКЕТ СТОРІНКИ

Для оригінал-макета використовується формат А4 з такими полями:

Верхнє та нижнє поля – 2 см, ліве поле – 3 см, праве поле – 2 см, шрифт набору – “Times New Roman”, 14 кегль, міжрядковий інтервал – полуторний.

2. ТИПОГРАФСЬКІ ПОГОДЖЕННЯ ТА СТИЛІ

УДК набирається в першому рядковій сторінки і вирівнюється за лівим краєм. Заголовок статті набирається в наступному за УДК рядковій і вирівнюється посередині. Потім указують: прізвища, ініціали авторів, їх посади, учені ступені, звання, нижче – *місце роботи (курсивом)*, адресу електронної пошти всіх або одного автора. Далі розташовуються анотації українською (3-5 речень) та англійською (1,5 сторінки) і ключові слова (також двома мовами). Анотації повинні також містити: прізвища, ініціали авторів, назву статті, місце їх роботи або навчання.

Усі таблиці розташовуються у відповідних місцях тексту (по можливості угорі сторінки). Вони повинні бути послідовно пронумеровані: Таблиця 1, Таблиця 2, ... (слід використовувати арабську нумерацію). Надписи розташовуються над таблицями.

Посилання на літературні джерела подаються у квадратних дужках і послідовно нумеруються (слід використовувати арабську нумерацію) у порядку появи виноски в тексті статті [1, с. 1]. Перелік літературних джерел розташовується в порядку їх нумерації, в останньому розділі статті з підзаголовком: ЛІТЕРАТУРА, який розташовується по центру сторінки. Бібліографічний опис оформлюється згідно з ДСТУ 8302:2015 “інформація та документація. Бібліографічні посилання. Загальні положення та правила складання”. З наступного абзацу подається перелік літературних джерел латиницею (транслітерація) з підзаголовком REFERENCES, який вирівнюється по центру.

Для опублікування необхідно направити на адресу редакції юридичного факультету:

1. Роздрукований текст статті з анотаціями та ключовими словами українською та англійською мовами;
2. Відомості про авторів;
3. Витяг із протоколу засідання вченої ради факультету та рецензію наукового керівника (для аспірантів та здобувачів);
4. Диск, на якому повинно бути два файли: 1) із текстом статті та анотацій з ключовими словами; 2) із відомостями про авторів (прізвище, ім'я, по батькові; посада; вчений ступінь; вчене звання; місце роботи або навчання; адреса електронної пошти; дом. адреса; номери контактних телефонів).

Нагадуємо:

До публікації приймаються статті, що відзначаються високим науковим рівнем підготовки, містять глибокий самостійний аналіз сучасних проблем розвитку науки та законодавства.

У статтях і повідомленнях висловлені погляди їхніх авторів, які не завжди збігаються з поглядами редакції.

Автор несе відповідальність за достовірність фактичних даних та інформації, що містяться в статтях, чіткість викладу тексту, цитування, а також за мовностилістичний рівень написання матеріалів.

Адреса редакції: Україна, 69600, м. Запоріжжя, МСП-41, вул. Жуковського, 66

Довідки за телефонами:

Відповідальний редактор – *Лютіков Павло Сергійович* – (061) 228-75-28

Відповідальний секретар – *Шиванова Марина Григорівна* – (061) 228-75-26

Електронна пошта: law_faculty_znu@rambler.ru

Офіційний сайт: law.journalsofznu.zp.ua

Місце знаходження редакційної ради юридичного факультету: пр. Соборний, 74, V корпус, к. 101

Збірник наукових праць

Вісник Запорізького національного університету

Юридичні науки

№ 1, 2018

Технічний редактор – М.Г. Шиванова

Підписано до друку 20.03.2014. Формат 60 x 90/8.

Папір Data Copy. Гарнітура “Тайме”.

Умовн.-друк. арк. 28,60

Замовлення № 66 Наклад 100 прим.

Запорізький національний університет

69600, м. Запоріжжя, МСП-41

вул. Жуковського, 66

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи

до Державного реєстру видавців, виготівників

і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 2952 від 30.08.2007 р.